

**Personer från religiösa samfund (kristna och muslimer),
Tjänstemän från Uppsala Kommun,
Ungdomar som läser mediaprogram och
SFI-studerande**

Samtalar kring familjevärderingar

**Av Lise-Lotte Gustafsson
inom ramen för Flyktingfondsprojekt Kom In, Uppsala
Kommun.**

Med reflekterande kommentarer av Olof Franck

Förord av Lise-Lotte Gustafsson

Den här skriften grundar sig på samtal som genomförts i åtta fokusgrupper där personerna samtalar med varandra inom gruppen kring temat familj. Dessa fokusgruppsintervjuer var en del av projektet Kollektivism möter Individualism, Kom In.

De åtta fokusgrupperna som deltog i denna studie bestod av människor från:

- Livets Ord, Pingstkyrkan och Missionskyrkan. Det var fyra personer som var delaktiga i denna intervju. Det var tre män och en kvinna.
- Uppsala Moské. Det var sju personer som var med i denna intervju. De var alla män som deltog.
- Tjänstemän inom Uppsala Kommun. Denna grupp bestod av fem kvinnor som alla var över 45 år.
- Tjejer som läser mediaprogram på gymnasienivå i Uppsala. Det var sex tjejer som alla var myndiga.
- Killar som läser mediaprogram på gymnasienivå i Uppsala. Det var sex killar som alla var myndiga.
- Kvinnor som läser SFI som hade blandad utbildningsbakgrund. Det var fyra kvinnor som deltog.
- Män som läser SFI, svenska för invandrare med lång utbildningsbakgrund. Det var fem män som deltog.
- Män som läser SFI med kort utbildningsbakgrund. Det var fem män som deltog.

Vid genomförandet av fokusgruppsintervjuerna i de tre SFI grupperna deltog också en tolk. Alla medlemmar i dessa SFI grupper var arabisktalande. Moderator i alla åtta grupper var Jenny Söderlund från Utvärderingsenheten i Uppsala Kommun. Assistenten var personer från Introduktionsenheten.

Mitt syfte med dessa fokusgruppsintervjuer var att lyfta fram att det i Sverige idag finns en mångfald av värderingar, som i detta fall, inom temat Familj. Som förförståelse har funnits att dessa värderingar ska kunna sättas i relation till teorier kring modernitet och postmodernitet och till en världsomspännande livsåskådningsundersökning, World values survey (Inglehart & Welzel, 2005).

Det har också tydligt framkommit att det finns en mångfald av de tänkta värderingsskillnaderna och att de kan sättas in i nämnda teoribildningar. Löpande i intervjutexten har jag integrerat reflektioner kring det personerna sagt utifrån dessa teorier. Jag har också formulerat några avslutande tankar och reflektioner över sådant jag själv tyckt varit viktigt att lyfta från dessa samtal. Efter varje intervju har Olof Franck, docent och författare, med reflekterande analyser satt det personerna sagt i ett vidare sammanhang. Detta under rubriken Att fundera över. Något som Olof själv beskriver enligt nedan.

Lise-Lotte Gustafsson
Projektledare Kollektivism möter Individualism

Uppsala i oktober 2008

Bakgrund till kommentarer till rapportens samtal med rubrikerna Att fundera över, av Olof Franck

I det följande kommenterar jag de samtal kring familjebegrepp och familjerelationer som de olika fokusgrupperna genomför. Det har varit lärorikt att ta del av dem och spännande att följa de vägar utmed vilka respondenterna resonerat. Kommentarererna kan ses som försök att komplicera den, tror jag, ofta förenklade bild vi människor tecknar av både andra och oss själva när vi önskar ge uttryck för likheter och olikheter i uppfattningar om bland annat etiska och existentiella frågor.

Jag har vid författandet av kommentarer haft tre intentioner eller ledstjärnor, i syfte att ge ett underlag för läsaren att själv fundera över de samtal som inkluderas i rapporten:

1. *Att försöka fånga de värderingsmässiga rörelser människor oavsett bakgrund och livssituation formar och formas av när bestämda frågor rörande gott och ont, rätt och orätt sätts på dagordningen.* Vi luras nog ofta att tro att de värden vi på en eller annan grund anser oss kunna tillskriva enskilda, grupper, kulturer eller samhällen, är oföränderliga. Kanske blir det lättare för oss att koda av medmänniskor och omvärld på det sättet. Men det är en osäker och förvillande väg att gå. Människor förändras, det gör också grupper, kulturer och samhällen. Vi befinner oss alla i ett slags kulturell korridor där vi rör oss i cirklar och i fram- och återprocesser. Där skapas värden och *förhållningssätt till värden*. När vi möts över de gränser som av ett eller annat skäl anses betydelsefulla att hålla vid liv – sociala, kulturella, religiösa eller andra – möts vi inte som stelnade representanter för i evighet cementerade värden, utan som levande individer som går in i en gemensam rymd av möjligheter. Vi reser i samtal mellan planeter – egna och andras – och upptäcker nya världar, återvänder och ser vår egen tillvaro i ett nytt ljus. I dessa resor som vi företar ensamma – och ändå tillsammans – händer någonting med oss: vi utvecklas, ser det vi tidigare inte kunde eller ville se och anar skiftningar och nyanser som kanske förut var okända för våra ögon.
2. *Att sätta de värderingsmässiga rörelserna i relation till aktuella samhällsfrågor.* Se vi att varken andra eller vi själva måste inta en gång för alltid givna positioner när det handlar om hur vi förhåller oss till olika etiska och existentiella frågor, kan vi lättare förstå betydelsen av att odla ett resonerande och prövande förhållningssätt inför livet och tillvaron. Det är bra att kunna ta ställning i frågor som är betydelsefulla och det är bra att kunna argumentera för de ställningstaganden man gör. Men man måste parallellt med de val och beslut som görs i ett etiskt och ett existentiellt sammanhang alltid hålla en medvetenhetens dörr öppen för att ta resonemanget, argumenten, tankestråken vidare. I den här rapporten diskuteras familjebegrepp och familjerelationer. Många menar sig finna övertygande vägar att gå när det kommer till en tolkning och en tillämpning av dessa begrepp och relationer. Det är något viktigt och lovvärt att människor har mod och medvetenhet att ta ställning i dessa frågor. Men det betyder inte att dessa ställningstaganden inte kan eller inte får diskuteras, undersökas, prövas, analyseras. Samhällen förändras och det gör också de frågor människor finner vara värda att fundera över och diskutera. Det som i en tid eller en kultur eller en social kontext upplevdes vara en framträdande fråga kanske i en annan tid och kultur och social kontext inte alls upplevs på det viset. Där kanske andra frågor och andra svar sticker ut, provocerar, känns angelägna. Det här är ett skäl till att låta debatten och dialogen kring samhällsfrågor, små som stora, fortleva och aldrig stanna - som om den skulle ha haft *ett* givet slut.
3. *Att framhålla vikten av att skilja mellan relativitet och relativism.* Vi har alla uppfattningar vi finner vara viktiga att vårda, uppfattningar vi nog har väldigt svårt att tänka oss att kompromissa om. När någon ifrågasätter det vi vill hävda som sant eller rätt eller rimligt, kan vi känna oss provocerade, hotade – ja, kanske rentav skrämde inför tanken på den avgrund som syns kunna öppna sig bara man *tänker sig* att man skulle kunna ha fel. Den trygga världen rubbas och alternativet är kaos. Så här kan vi alla av och till tänka när vi ser våra grundläggande föreställningar och meningar prövas av omvärlden och dess människor. Men det är inte farligt att se att vilken position jag än intar i förhållande till en bestämd fråga, så har detta i någon grad att göra med vilka omständigheter och utgångspunkter jag börjar i. Det finns inte någon människa som lever i ett sådant vacuum att hon med rätta skulle kunna påstå

att hon intar en oreserverat *objektiv* position. En sådan position existerar inte. Vi kommer alltid att vara påverkade av den omvärld och den situation där vi befinner oss, och som vi har nuvarande och tidigare erfarenheter av, när vi formar våra beslut och ställningstaganden. Men erkännandet av en sådan här *relativitet* är förstås inte ett erkännande också av en *relativism*, det vill säga en ståndpunkt enligt vilken ingen uppfattning är mer eller mindre sann, mer eller mindre rätt, mer eller mindre rimlig. Vi kan föra meningsfulla och utvecklande dialoger mot bakgrund av tanken på att vi alla utgår från i förhållande till olika omständigheter *relativa* positioner. Det har ingenting med en *relativism* att göra. Ömsesidig respekt kan prägla två samtalande individer som argumenterar kring en fråga mot bakgrund av en gemensam insikt om att ingen av dem besitter en fullkomligt objektiv och oberoende utgångsposition – och de kan också under dessa förutsättningar välja att genom att fortsätta samtala gemensamt söka en väg mot vad som kan kallas ”sant” eller ”rätt” eller ”rimligt”. Det här är ett slags ödmjukhetens kriterium för ett gott och ömsesidigt samtal – och det låter också en vederhöftighet prägla förutsättningarna för gränsöverskridande dialog.

Syftet med kommentarerna är att inspirera till reflexion och eftertanke. Resonemangen är inte författade med målet att vetenskapligt kategorisera och systematisera de synpunkter och infallsvinklar som möter i de olika fokusgruppernas samtal. Snarare har målet varit att öppna upp tankestråk och, kanske, tillhandahålla redskap som skulle kunna visa sig vara användbara i de processer av tolkning och vidare utveckling där läsaren agerar, funderar och spelar en huvudroll.

BAKGRUND TILL PROJEKTET OCH FOKUSGRUPPSINTERVJUERNA.....	6
INTERVJUERNA	8
GRUPPEN MED KRISTNA DELTAGARE	8
ATT FUNDERA ÖVER.....	16
GRUPPEN FRÅN MOSKÉN I UPPSALA	27
ATT FUNDERA ÖVER.....	40
GRUPPEN MED TJÄNSTEMÄN	55
ATT FUNDERA ÖVER.....	71
GRUPPEN TJEJER FRÅN GYMNASIET.....	80
ATT FUNDERA ÖVER.....	95
GRUPPEN KILLAR FRÅN GYMNASIET	101
ATT FUNDERA ÖVER.....	118
GRUPPEN SFI STUDERANDE KVINNOR, BLANDAD UTBILDNINGSBAGGRUND	128
ATT FUNDERA ÖVER.....	140
GRUPPEN SFI STUDERANDE MÄN, KORT UTBILDNINGSBAGGRUND	148
ATT FUNDERA ÖVER.....	153
GRUPPEN SFI STUDERANDE MÄN, LÅNG UTBILDNINGSBAGGRUND	157
ATT FUNDERA ÖVER.....	164
NÅGRA AVSLUTANDE TANKAR OCH REFLEKTIONER	170
PROBLEMFÖRMULERING.....	172
SYFTEFORMULERING	172
FRÅGESTÄLLNING	172
INTERVJUGUIDE FÖR TEMAT FAMILJ;.....	174
BEGREPPSDEFINITIONER.....	174
METOD	175
KVALITATIV METOD MED INTERVJUER I FOKUSGRUPPER.	175
TVÅ TESTGRUPPER	175
RESPONDENTERNA	175
URVAL	176
REKRYTERING AV PERSONER TILL FOKUSGRUPPERNA.....	176
ETISKA ÖVERVÄGANDEN	176
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	176
TEORI.....	177
TACK!.....	179
LITTERATUR	180
BILAGA.....	181

Bakgrund till projektet och fokusgruppsintervjuerna

Projektet Kollektivism möter Individualism, Kom In, var praxisbaserat med bas på Introduktionsenheten för flyktingar och invandrare i Uppsala Kommun. För att säkra ett vetenskapligt förhållningssätt i upplägg av fokusgruppsintervjuerna så har professor Eva Sandstedt haft uppdraget att bistå projektledare Lise-Lotte Gustafsson med denna kunskap. Det var också Eva Sandstedt som bland annat bidrog till att vi genomgående använde fokusgruppsintervjuer. Denna skrift gör dock inga anspråk på att vara akademiskt oangripbart. På så sätt har den kunnat formuleras friare från de givna ramarna som råder inom den akademiska världen. Men för den läsare som önskar veta mer om teoretisk bakgrund, val av metod och frågeställningar så finns detta att läsa längst bak i denna skrift.

Både projektet Kom In och nedanstående fokusgruppsintervjuer tar sitt avstamp från att Sverige idag är ett mångkulturellt land. Det svenska folket har en mycket stor spridning i sina värderingar om individens roll i familj och samhälle. När jag själv växte upp under sextio och sjuttioalet såg värderingarna i Sverige kring individens roll i familj och samhälle annorlunda ut än vad de gör idag. Sverige var då ett mer homogent land och man talade till exempel om gråsossevärderingar och om medelklassvärderingar. Det var kärnfamiljen som var det självklara idealet som typ av familj och mycket viktigt för de flesta familjer var ett begrepp som *privatlivets helgd*. Att så att säga göra rätt för sig var något mycket viktigt för de flesta, så att gå till socialtjänsten var nästintill otänkbart. Det var inte heller lika accepterat att handla på kredit, som det är idag. Hemmafruarna fanns fortfarande i många familjer. De ekonomiska lagarna riktades till familjen som enhet så om båda makarna i en familj jobbade så sambeskattades de.

Det har alltså hänt mycket med värderingarna i Sverige. Enligt en världsomspännande värdegrundsundersökning har det svenska folket förändrat sina värderingar till att idag vara det folk som har världens mest individualistiska åsikter, se bild 1. I dag ger människor i Sverige uttryck för värderingar som sätter individens personliga integritet väldigt högt. Det innebär också att det finns en stor tolerans kring andras individuella rätt till integritet och att själv få definiera vem man är och vad man vill. Denna tolerans berör t ex val av partner, sexuell läggning mm. De undersökta värderingarna i Sverige talar för att man tycker att det är viktigt med jämställdhet mellan könen och med jämlikhet mellan människor med olika etniska och religiösa ursprung mm. I Sverige finns idag många ensamhushåll och familjer med en förälder och så kallade styvfamiljer.

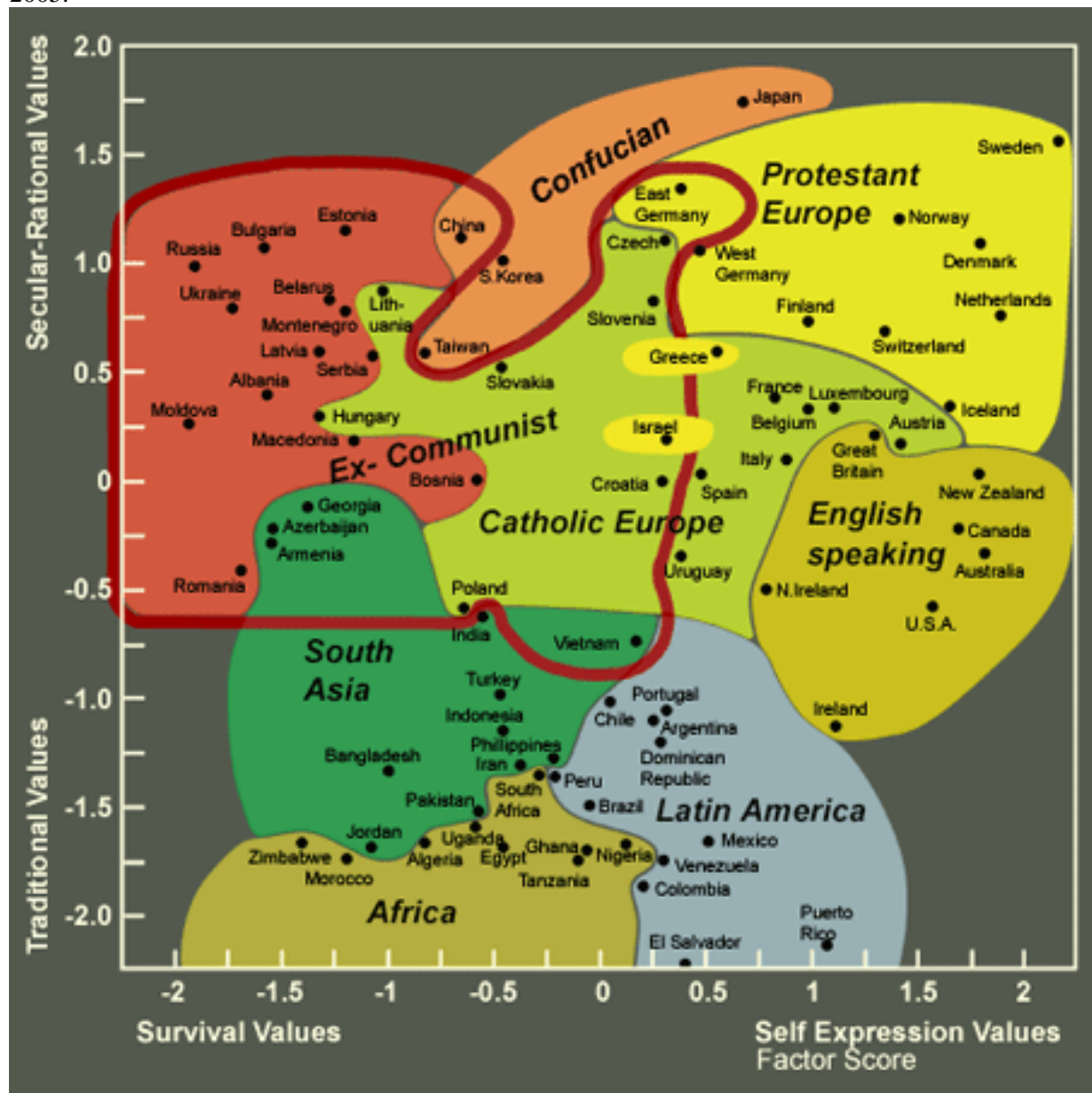
Samtidigt som det i Sverige skett stora förändringar i värderingar mot ökad tro på individuell integritet så har det flyttat många människor till Sverige från länder med mera traditionella värderingar. På nedanstående kulturkarta kan man se att längst ner till vänster så befinner sig länder med traditionella och kollektivistiska värderingar. I dessa länder som är förindustriella finns ingen byråkrati eller institutionell social omsorg utan det är den utvidgade familjen, släkten, som står för detta skydds nät för de svagare inom släkten så som barn, gamla, sjuka och handikappade. Till detta hör värderingar att man har en stark tilltro till hierarkiska system och patriarkala/kollektivistiska familje- och samhällsordningar. För att skydda en släkts egendomar och på så sätt grunden för det sociala skydds nätet så är det viktigt att giftermål sker med omsorg om detta. Det är alltså ofta en sak för familjens äldre och klokare att bestämma sig vem ungdomarna ska gifta sig med. En stark gudstro och att få många barn är också värderingar som hör till dessa samhällen. Länder som hör hit är många länder i Afrika och Sydostasien.

Vidare ser man utefter den lodräta y-axeln på kulturkartan, de industrialiserade länder som ännu inte utvecklats till tjänste och informationssamhällen. I dessa länder värdesätts en trygg ekonomi framför rätten till individuell självbestämmanderätt. Här har man en hög tilltro till vetenskap och teknologi men en låg social tillit. Här hittar vi länder från det forna Östblocket.

Länder utefter vågräta x-axeln som beskriver den individualistiska dimensionen men där man fortfarande är traditionalister och bl. a har en stark gudstro är länder i Latinamerika. Ovanför de latinamerikanska länderna ligger USA, följt av Europa. Högst upp i det högra hörnet finns alltså Sverige, tätt följt av de övriga nordiska länderna. I detta hörn präglas värderingarna av individualism och rationalism/sekularitet

Det är dock viktigt att påpeka att det inte är så enkelt som att etnisk eller religiös bakgrund påverkar vilka värderingar en människa har. Även i Sverige finns mer traditionalistiska värderingar och tvärtom har givetvis människor i alla kulturer också moderna och postmoderna uppfattningar.

Bild 1. Kulturkarta ur Inglehart och Welzels bok *Modernization, Cultural Change and Democracy*, 2005.

Intervjuerna

Nedan följer de åtta intervjuerna en efter en. Då alla respondenter intervjuades hade de en bokstav framför sig för att behålla deras anonymitet. Dessa bokstäver har jag låtit stå kvar, i stället för att döpa om personerna. På detta sätt kommer inga associationer av namn att färga innehållet i det som personerna säger. Efter varje intervju finns reflekterande kommentarer med rubrik Att fundera över, av Olof Franck

Gruppen med kristna deltagare

Denna grupp bestod av 4 personer, en manlig pastor och en kvinna från församlingen Livets Ord, en man som tidigare arbetat som pastor inom Pingstkyrkan och en man som arbetar som pastor inom Missionskyrkan.

Moderatorn visar kollaget och frågar deltagarna i gruppen; **Vad tänker ni på när ni ser den här bilden?** D säger så här om hur han ser på kollaget:

...Kopplingen mellan unga och gamla som också är väldigt viktig och som kanske i västvärlden vi börjar tappa bort lite grann... som är väldigt viktig tror jag, just kopplingen mellan generationerna

Att värdesätta kopplingen mellan generationerna kan ses som ett uttryck för traditionella värderingar. Men också moderna familjevärderingar uttrycks av D när han vidare säger:

...alltså man är ju egentligen en familj så fort man har gift sig höll jag på att säga och för mig är ju äktenskapet, är ju mellan en man och en kvinna för mig. Och familjen är ju en mamma och en pappa och sen blir det barn så småningom. Det är ju det som känns självklart för mig.

Det är kärnfamiljen som är självklar för D, han fortsätter denna mening med:

Men för samhället idag är det inte alls självklart.

D säger att det i dagens samhälle inte är så självklart att det är kärnfamiljen som är en familj. B kommer in i samtalet med ett mer postmodernt synsätt:

...Där kan man väl känna att kärnfamiljen i det här begreppet som vi gärna rör oss med det är ju ett ungt begrepp och ganska kortlivat. Jag har varit i skolan i många år innan jag blev pastor och många utav dom elever jag haft genom åren har ju växt upp med en förälder. Sen kan en familj för mig se ut på väldigt många olika sätt, människor som lever nära varandra, som är relaterade till varandra och som själva definierar sig som familj. Jag kan tycka att i kyrkorna ibland så glömmer vi också enfamiljshushållen och det sårar och skadar många.

Här uttrycks klart och tydligt det individualistiska, postmoderna, synsättets rättighet att var och en själva får definiera sig själv och vad som i detta fall är en familj. Efter att detta inlägg bekräftats av D, att ensamstående kan behöva stöd, så berättar A:

...vi som har en kristen anknytning och bakgrund, vi har ju den här kärnfamiljen i åtanke. Familjen för mig väcker ju väldigt varma tankar, jag har ju en egen familj och

egna vuxna barn. Samtidigt kommer jag ifrån en familj med åtta syskon och man kan knyta an också till det gamla.

Här återgår samtalet om en familj till att vara en kärnfamilj men också till att även bestå av de rötter man har från sin ursprungsfamilj. B återkommer till att en familj kan vara annat än enbart kärnfamilj:

...dels pratar jag om enfamiljshushållen sen så diffar väl jag kanske lite grann från det här klassiska... jag har väldigt svårt att förstå att man hänger upp sig på att det måste vara en mamma och pappa. För mig alltså, ett homosexuellt par som lever tillsammans, som är trygga med varandra, som älskar varandra... då är det två personer åt barnen... För mig kan det också vara en familj och det finns ganska många sådana familjer... nu tänker jag inte inom kyrkorna i första hand utan i samhället.

Denna åsikt delas inte av A som säger:

... genom att vi har den här kristna anknytningen, återgå till skapelseordningen. Det finns ju en viss ordning i skapelsen om vilket vi förstår på ett visst vis. Genom den uppenbarelsen så kanske det finns en, vi har en viss manual och vissa principer som åsamkar välsignelse och välmående alltså i livet som förs vidare genom släktlederna och så... uppenbarelsen finns ju liksom... samhället kan ju ha sina, hur många olika uppfattningar som helst. Ja, jag vet inte, det blir lite svårt, men enligt vad jag har förstått i alla fall från den kristna grunden alltså, det är ju den traditionella familjen som gäller egentligen.

Här skiljer A värderingarna i samhället som han konstaterar är fyllda av mångfald med de kristna värderingarna som han tycker ska vila på en traditionell grund. B svarar på detta med att säga:

...den här just traditionella kärnfamiljen har så kort räckvidd så att tänker vi familj i någon sorts biblisk bemärkelse så är det väl kanske snarare det här med farbröder och fastrar, som vi ser hos många av våra invandrare...

Det här håller D helt med om:

Ja precis!

A fördjupar med sin syn:

Men allt det där ingår ju i familjeskap, så den traditionella familjen betyder släktskap och släktleden. Allt det där vävs samman.

Här kommer C in i diskussionen och berättar om sin bild av vad en familj är:

För mig är också en familj väldigt relaterad med antingen livslånga relationer, oavsett inom en familj eller släkt eller vänner. Men jag tror ändå relationer, alltså familjereaktioner, familjeband är ju starkare än vad kanske kollektivvänner är. Vi bodde fyra, fem tjejer tillsammans när jag pluggade här i Uppsala, men dom har jag ju kanske inte alls någon relation med överhuvudtaget liksom... hela livet finns familjen där. Jag tror inte vad som helst kan bli en familj på något sätt, utan det är någonting som du har. Har ofta också med släktbanden också så att säga, att det handlar om djupare relationer så att säga i en familj.

C binder här ihop hur släktbanden i en familj grundar för livslånga relationer så det kan egentligen inte vara något annat som är en familj. Efter att några av de andra i gruppen har hållit med på olika sätt fortsätter C:

...Just det där att familj inte bara är en tillfällig relation, utan familj är något som vi så att säga bygger vårt liv på. Se det som en hörnsten i våra liv.

A fyller här i:

...det är bra att du säger så, en hörnsten, och hela samhället består ju av familjer, individer och familjer. Om man kan skapa välmående inom familjen alltså den flödar ju över till hela samhället sen, överallt.

Här kommer A in på att samhället består av familjer som grund vilket ju är en traditionell eller modern uppfattning, beroende på vad man lägger in i begreppet familj; om det är kärnfamiljen eller den utvidgade familjen med släktbanden. A fortsätter vidare i samma replik om hur han ser på familjen som basen för barnens trygga uppväxt:

...och det är också här barnen växer till, man måste ju få känslor och bemötande, trygghet och allt det behöver vi i familjen alltså. Man lär sig av livet och man mognar, utvecklas så att man kan bemöta vuxenlivet så småningom som en någorlunda stabil medborgare. Vilket ju saknas i många olika sammanhang om man inte har den anknytningen och bakgrunden, då är man splittrad och det är svårt att, dom kan man inte ens nästan ens klara av att bilda en egen familj och föra vidare något. Det här kommer ju genom släktlederna också det här att välsignelsen eller välmåendet som flödar vidare på. På familjevägen alltså, som kan bli hela samhället så småningom.

Återigen betonar A att familjen är den trygghet barnen behöver för att kunna bilda egna familjer. Han säger också att trygga familjer kan bli trygga samhällen och att traditionerna lever vidare genom släktleden genom välsignelsen. B bryter återigen in med en lite annan uppfattning:

...för väldigt många unga människor idag är det där bara en drömbild som man målar upp och det är sådana här supertraditionella miljöer som ganska många frikyrkoförsamlingar kan utgöra där alla är, i alla fall som man ser det utifrån, lyckliga och gifta och allting fungerar. Sen kanske man som pastor vet en del annat, men det är det som syns i alla fall. Och det där kan vara lite lurigt tror jag, att man gör alltså en bild av idealfamiljen... Om man inte själv känner sig delaktig i en sådan familj... där det kanske blir lite dysfunktionellt i den lilla familjekretsen. Vi sluter oss lätt även när det blir problem, det där vi ta inom familjen, då menar vi verkligen runt det här köksbordet... Alkoholproblematik och andra saker, alltså det här ska hållas hemligt, det är få inte komma utanför rummet va, så många barn som står upp och skyddar...

B talar om den dysfunktionella kärnfamiljen och det som han ser som avigsidorna i kärnfamiljen och det som kallas privatlivets helgd. Detta är en kritisk bild av modernitetens idealiserade kärnfamilj. B säger också inuti denna mening:

...där kan jag känna mig lite avundsjuk på det sättet på familjesynen som jag ändå upplever hos somalier, Kosovoalbaner och andra som jag träffat...

Här jämför B modernitetens slutna kärnfamilj med de traditionella storfamiljer där systemen inte är lika slutna. Detta inlägg får medhåll av de övriga och D fyller på med:

Där tror jag vi har väldigt mycket, alltså vi från väst, har väldigt mycket att lära oss av, precis som du säger, av sådan som kommer hit som flyktingar och från andra delar av världen. Att deras familjebegrepp är så mycket vidare... barnen känner helt trygghet med dom äldre generationerna som kommer och, farbröder, mostrar och allt vad det är, kusiner och sådär. Jag menar, jag vet inte ens vilka alla mina kusiner är va, så det är helt annat. Dom har ett annat familjebegrepp.

Här blir det väldigt tydligt att det är den traditionella familjen med släktleden och med kusiner och så vidare som beskrivs som den riktigt bra familjen. D fortsätter i sin beskrivning med förståelse för hur människor med en annan syn på vad en familj är, hur dessa kan uppleva svårigheter i mötet med Sverige och den syn som är dominerande här:

... och det är också viktigt för oss att tänka på när flyktingar kommer hit och kanske kommer hit som en halv familj, alla lyckades inte komma med, vilket otroligt trauma det är för dom att bli separerade från sin familj. Det är någonting som inte vi, vi kan inte ens förstå det därför att dom har en helt annan kontakt med sina släktingar och så.

Här frågar moderatorn, **Vilken tycker ni ska bestämma i en familj?** A svarar först på denna fråga med:

... ibland när man, som kristen alltså, man ser att någon slags, det finns ju en viss hierarkisk ordning kanske. Men jag ser det praktiskt, i mitt liv... och det är ju alltid så här att kan man inte kommunicera och komma överens med frun blir det inte... Man måste göra saker och ting tillsammans. Och sen som man, även om man säger att mannen har någon slags, vi har den rollen att utöva trygghet och kanske vissa ansvartaganden och så. Men samtidigt så tror jag att om mannen spelar sin roll och tar sitt ansvar och älskar sin fru och tar hand om familjen väl då är det väldigt lätt att få kärlek tillbaka och det är liksom, det blir en jämn balans i familjen på det viset. Det är enda sättet tror jag att ha balans i familjen, man kan inte domdera och mästra och styra och tro att det går till på det viset.

Här uttrycker A klart och tydligt att mannen i alla fall borde ha det övergripande ansvaret men att han måste styra på ett kärleksfullt sätt. Att det sedan i realiteten inte fungerar om man inte kommunicerar med sin fru, säger A också. D instämmer i detta och sedan blir det tyst i rummet tills moderatorn frågar de andra vad de anser. Även denna gång har B en mindre traditionell och mer modern eller postmodern syn:

Alltså jag har nog inte en sån bild av att det finns någon inbyggd ordning där det är mannen som är satt till att, det skulle vara väldigt obehagligt för oss män om vi alltid ska verka så modiga och starka och sådär. ... Nä men det jag kanske kan tycka är viktigast i det här sammanhanget, det är väl att jag tycker det som saknas många gånger det är att föräldrarna känner sig trygga i sitt fostrande.

B fortsätter vidare:

Det jag tror också är väldigt viktigt om det finns två föräldrar är att man är väl samspelt alltså, att dom här gränserna är samma från båda.

B betonar att det inte alls är självklart att det är två föräldrar i uppfostran men när det är det så är det viktiga att det är de båda som bestämmer och att de är ense mot barnen. B går vidare i sin syn på hur barnens eventuella bestämmande bör se ut:

Men jag tror att man som föräldrar ska bestämma ganska mycket av sådana här, gärna i resonemang med barnen, men ändå våga sätta gränser och utgå från att jag får kanske skröp för det nu men att jag vet att det är bra.

Man kan alltså resonera med barnen men det är föräldrarna som har hela beslutsansvaret säger B. D håller inledningsvis med i resonemanget om att föräldrarna måste bestämma och vara ense men går vidare i sin syn på könens olikheter:

Sen det här med att vem som bestämmer, man och kvinna och sådär. Jag tror att man och kvinna och att alla människor är skapade med ett lika värde. Men däremot tror jag

att det vi kan se i utvecklingen idag med, man kanske ska kalla det ultrafeminism, där man försöker utplåna könsgränserna, det tror jag är ett stort misstag. För hur du än vänder och vrider på det, hur du än vill som försöka utrota det där som, så är det alltid att vara skillnad på man och en kvinna. Vi tänker olika, vi reagerar olika på olika situationer och så vidare. Och därmed inte sagt vem som ska bestämma och vem som bestämmer rätt och så, utan det finns ett lika värde.

Detta instämmer A med:

Det är en kompletterande funktion, vi är en bra enhet tillsammans.

Här uttrycks väldigt tydligt traditionella eller moderna idéer om mannen och kvinnan som kompletterande till varandra. De är olika men lika mycket värda. Dock så påpekas ju att det är i samråd som beslut inom familjen ska tas. C utvecklar resonemanget med respekt mellan parterna men att könen har olika roller:

...sen tror jag att man och kvinna har olika funktioner även i ett äktenskap som man och hustru liksom. Men att det finns ju ett lika värde, att båda är oerhört viktiga i sina funktioner liksom.

D går vidare i resonemanget genom att visa på fadersgestaltens värde i familj men också i samhälle;

Är det inte så att samhället på nåt nytt sätt är en avspeglning av familjen och så är familjerna. Jag tänker på det han sa som startade fryshuset, Anders Carlberg som just såg det här otroliga behovet hos dom här ... som skinhead och rotlösa pojkar. Och det han såg var ju bristen på värdena. Bristen på fadersgestalten, inte bara fäder i hemmen utan fadersgestalt över huvud.

D talar om behovet av fadersgestalten både i familjen och i samhället. Som vanligt så är det B som bryter med en annorlunda åsikt:

...det ligger mer på individnivå än på könsnivå för min del ...som om man tänker så här, vem är bäst förälder, det är väldigt lätt att man lyfter fram kvinnan; "Kvinnan har mer anlag för detta, hon är moderlig, själva kvinnans natur är att vara omhändertagande". Det skulle vara oerhört kränkande som pappa att tänka så, för mig.

B fortsätter:

Oerhört kränkande, jag blir lite ledsen i ögat över det alltså...alltså om man använder "faderlig" vad får man för association? Alltså moderlig tänker man så va, faderlig tänker man...

Här följer en diskussion kring forskning om könen är inlärt eller biologiskt. Den diskussionen övergår sedan i att C säger:

...det ska utplånas den här skillnaden och det tror jag är en utav dom absolut mest tragiska, måste jag säga, utvecklingarna i samhället idag som kommer att leda till förödelse..

Att könsskillnaderna utplånas anser C kommer att leda till förödelse. C berättar vidare att hon tycker att detta är specifikt för Sverige:

...jag har själv tillbringat år, sammanlagt fem år utomlands och ibland så upphör jag inte att chockas över att vi är så rädda i Sverige av att ha värderingar och att ha övertygelser. Det här liksom normlösa, att allt är rätt och ingenting är fel...

Efter sin jämförelse med andra länder fortsätter C så här:

... det här tror jag på... det gör en trygg, Och då har man inte svårt heller att möta andra människors identitet, utan man har upplevt och man har varit med om det. Och det tror jag vi missar mycket idag liksom.

Med tydliga värderingar blir människor tryggare, också i att möta andra, säger C och fortsätter:

Men idag tycker jag att det är ibland skrämmande med att tvinga barn i förskolan, liksom hur det kommer in så oerhört tidigt. Det är ingenting fel att låta flickorna vara flickor och pojkarna vara pojkar och få bli trygga i det.

Här betonar C att hon tycker att man ÄR sitt kön och inte att det är något som skapas i mötet med hur vi blir behandlade som små. Efter att C och B har diskuterat sina skilda åsikter i frågan om könsroller är miljöbetingade eller har biologiskt ursprung ställer moderatorn ytterligare en fråga; **Vad innebär respekt för er, vad är respekt i en familj, hur kan man visa det?** C börjar med att svara:

Ja, genom att lyssna på varandra, visa att dom har tid att lyssna och sen kanske ändra beteende och såna saker...

A fortsätter på samma spår:

Lyssna och förklara också, förklara för barn.

Här påvisar A föräldrarollen. D instämmer i detta resonemang och säger:

...oerhört viktigt... att dom gränser jag sätter och det som jag liksom bestämmer över någon, det måste jag alltid sätta ord på, jag måste förklara det på något vis...

B fyller i med:

...jag tror att det är väldigt väldigt viktigt också som vuxen att vara tydlig när man känner att ens barn går över en gräns. Att man kan bli kränkt, man kan bli ledsen, att man känner att inte bli bemött med respekt, alltså det kan finnas, där kan jag känna att det finns en överkantring, vi blir så oerhört lyssnande och fixande. Det finns ju curlingföräldrar och så där va...

Även C uttrycker:

Respekt bygger på en relation liksom, att man har en god relation så finns det också en respekt, en muntlig respekt... om vi tar föräldrar och barn, att också kunna erkänna när man gör fel som förälder...eller att mamma och pappa ber varandra om förlåtelse att det också är ett sätt att lära barnen respekt liksom , att vi visar varandra respekt...

Här pratar C också om att även föräldrar ska kunna visa respekt till sina barn och att lära genom att själva vara goda exempel. Hon fortsätter sin tanke om att också respektera barns gränser:

... ett barn kan ju känna sig kränkt om man har kört över det, man känner sig stressad, det kan vara små saker i barnens värld men ack så viktigt för dom liksom och att man då kan be om förlåtelse.

Här lämnar C ett traditionellt tänkande att det framför allt är de yngre som ska visa respekt för de äldre. B instämmer i detta tänkande så här:

Ja, det är jättebra att du säger det för det bygger på, man bygger på att det är ömsesidigt naturligtvis, det var kanske det som saknades för våra föräldrar, alltså det var enkelriktat.

Här jämför B med hur han upplevt att det tidigare varit. Och han går tillbaka till ämnet efter att C och D fördjupat sig i att det är i familjen som man lär sig relationer och respekt. B fortsätter:

Där kan man ju mötas, det antar jag att vi gjort allihopa i olika sammanhang, just med möten med människor från olika kulturer och så där... dom vet att gör dom så eller så, så får dom stryk helt enkelt. Och det är ju inte så fruktansvärt lång tid sen som det fanns här... det är ju många som frågar, hur gör ni då, när du inte gör det (ger stryk) vad gör ditt barn? Det är ju en bra fråga. När jag blir repressiv, vad är det för någonting som jag ersätter? Jag har faktiskt pratat med föräldrar som har sagt att ok, jag kanske i ett visst läge ger mitt barn en örfil så är det bra, hur gör du? Det tycker jag kan vara jobbigt (skratt) det är en jobbig diskussion. Alltså man kan känna att man från det här att man "feel good" alltså jag slår inte mina barn naturligtvis... när det blir nån sån där gränssituation så där, vad gör jag då, vad gör jag med min mun? Hotar eller? Respekt bygger väl i någon mån på någon sorts rädsla för efterräkningar om det så är indragen månadspeng eller utgångsförbud eller, så är det ju egentligen samma slags system som örfilar men det är bara att man har ändrat straffskalan...

B funderar över de auktoritära straffen och efter att ha blivit bekräftad av C, men som också frågar om det måste vara något som är fel med straff, så kommer A in med en annan vändning i dessa funderingar:

Vad tror ni om det här att familjen kanske inte har lika stark betydelse i dagens samhälle? Vi är ju alla kristna här, har vi någon, vad har vi för funktion eller ansvar för att försöka ge någon sorts sälta i samhället och så... ska vi representera någonting av det ursprungliga, det som är det fina och eftersträvansvärda och att vi ska proklamera så att det skulle kanske komma med hela samhället och... vad går vi till mötes om dom kommer, den här familjen, ursprungliga familjebilden liksom tonas ner och faller bort ifrån samhället...kommer samhället att bestå eller?

Här ställer sig A två frågor, dels om kyrkan ska ha något moraliskt ansvar för familjevärderingar i samhället och dels om samhället överhuvudtaget kommer att bestå i en förändring från familjevärderingar till mer sekulariserade värderingar. B frågar mer specifikt vad A menar:

Vad tänker du på när du säger traditionell familj? För jag tänker direkt när du tänker så, traditionell familj, då borde vi lägga ner varenda ålderdomshem. Och våra invandrare...det första dom skulle alltså, att dom bodde med sina äldre relationer...

I en traditionell familj bor generationer tillsammans eller i alla fall så nära varandra att man har daglig kontakt och att de som behöver omsorg, barn, sjuka, handikappade och gamla, får det inom den egna familjen. A svarar att det är ju svårt i vårt samhälle där båda makar arbetar. D knyter tillbaka till frågan om kyrkan har ett ansvar att förmedla vissa värden:

...alltså, mitt sätt att se på det är väl att på något sätt kyrkan har väl alltid ett ansvar. Som kristen har man ju ett ansvar att återspegla och återge någonting... på något sätt så har väl kyrkan alltid ett ansvar i samhället att vara normgivande på nåt sätt...

Denna tanke är också traditionell såtillvida att det inte är upp till varje individ att definiera rätt och fel utan att det behövs en kyrklig auktoritet för detta. B knyter in med frågan kring hur kyrkan borde förhålla sig till människors sexualitet:

...vi behöver i kyrkorna fundera mycket på, tror jag, att det här med sexualiteten fortfarande är lite krångligt och lite tabu... För om man säger så här, om jag nu är väldigt frispråkig då, att är det så att skillnaden är att dom man har sex med är i familjen. Om två män lever ihop, vet jag att dom har sex? Har jag anledning att fråga dom om det? Om en kvinna och en man lever ihop utan att vara gifta, vet jag att dom har sex? Är det det som är vår roll?...Eller ska vi låta människor själva definiera; "det här är min familj"? ...om vi nu säger att vi som kyrka ska ha något att bidra med, tänker jag nu lite så här; Uppmuntra till: där kärlek och respekt råder, där bekräftelse råder mellan människor, där trohet råder mellan människor...

Här uttrycker återigen B en mer individualiserad åsikt genom att människor själva ska definiera sitt liv. Dock tycker han att kyrkan ska ha en roll genom att uppmuntra alla de relationer som kan stå upp för vissa moralvärden, oberoende vilka vuxna parter som ingår i relationen. Nästa fråga moderatorn ställer är; **Vi har varit lite inne på detta, men hur tycker ni, tycker ni att det är rätt att homosexuella par gifter sig och adopterar barn?... D är den som börjar svara på denna fråga:**

...man måste alltid vara noggrann med att skilja på sak och person. Gud har skapat alla människor med ett lika värde och gud älskar alla människor... Men däremot så köper jag inte tanken med homosexualitet för att jag tror precis som du nämnde... Det finns en skapelseordning. Det är en man och en kvinna som kan få barn och det finns inget annat sätt rent grundläggande.

Efter detta berättar D att han har ett manligt homosexuellt par som grannar och att det är okey, men upprepar att han "inte köper den familjekonstellationen" Angående att inte "köpa familjekonstellationen", så frågar B:

Säger du det till dom?

D svarar:

Nej, men man måste ju få tycka. Alltså...jag tycker att det har gått...jag känner mig kränkt när människor kallar mig för homofob bara för att jag har en avvikande, eller att jag har den uppfattningen. Jag menar, jag måste väl få ha rätt att tycka och tänka.

Här rättar D sig själv från att först säga att han har en avvikande åsikt för att sedan också betona att han ska ha rätt att ha en uppfattning kring hur en familj bör se ut. A fyller här i med:

...såna här homosexuella män vill ha en kyrklig vigsel t ex. Det här är ju för att i församlingen råder det ju en gudaledd förordning alltså. Så att om samhället ger en borgerlig vigsel eller vad man nu kan kalla det här, det bestäms ju i demokratisk ordning. Det kan man inte säga något åt. Men i församlingen råder det ju en annorlunda ordning tycker jag. Och där kan man ju resa sig emot liksom, mot det här som inte är normal skapelseordning kanske, om man säger så rakt ut.

Här tar A upp församlingen som en zon där traditionella och moderna idéer ska få fortsätta att råda. Att samhället i övrigt blir alltmer sekulariserat är ett demokratiskt faktum och okey. C håller med och uttrycker det så här:

Precis! ...Liksom just det här med just äktenskapet, att dom just vill göra äktenskapet till någonting som det inte alls är. Att äktenskapet är ju från början instiftat av Gud och mellan man och kvinna Och partnerskapslagen finns liksom, vilket ger homosexuella

förhållanden allt skydd och allt sånt som den behöver. Men att dra det till att forcera in det i kyrkan... Och det är ju det samma med det här med adoption för homosexuella. Och där är det ju lite intressant för att idag får dom ju adoptera men det är ju adoptionsbyråerna som säger ifrån... jag tror att faran ligger ju, för när man stiftar lagar utgår man ju från grunden liksom. Varje barn kommer ju ändå från en man och en kvinna, det må ha gått till på ett tekniskt sätt, men ändå, det krävs nåt från en man och nåt från en kvinna för att en ny människa ska bildas. Och det vill man ju, sätta in barnen i ett så nära naturligt sammanhang som möjligt. Och det gör man ju inte om man sätter dom med två män respektive två kvinnor. Och det tror jag, börjar vi stifta lagar utifrån avvikelserna om man säger så, i samhället, så tror jag att det inte är bra... Men det är ju så otroligt på frammarsch i samhället liksom. Det har ju gått väldigt, väldigt fort är det här med partnerlagen och homosexualiteten och det.

Här ger C starkt uttryck för traditionella värderingar. De fyra diskuterar vidare om homosexuella och om svårigheten för många att leva öppet med sin sexualitet i relation till kyrkan och detta leder till att C uttrycker:

Det är ju också, det måste finnas en tolerans från dom homosexuellas sida till kristna värderingar och kristna övertygelser, lika väl som att vi kristna måste respektera. Eller hur va... Respekt för kristna värderingar ska också finnas i vårt samhälle. För idag har vi ganska markant nedmontering av det liksom...

Här kontrar B med:

Det finns ju många kristna varmt troende homosexuella. Och det tror jag att varje pastor nån gång får anledning att hantera. Man kan ju inte riktigt dela upp det i kristna och homosexuella rörelser...

C vidhåller:

Nej, men just när vi kommer till det här med äktenskapet liksom, att ändå få tro att det är nånting som är instiftat av gud mellan man och kvinna. Det måste finnas en respekt för det också.

A svarar på det här inlägget med att fördjupa den traditionella övertygelsen för att sedan gå vidare och tala om konsekvenserna av det sekulariserade samhället, för att sedan också uttrycka att Islam kommer att föra tillbaka de traditionella frågorna på den politiska agendan:

Men Gud sa till judarna en gång i tiden... det här är välsignelsens väg eller förbannelsens väg... Det var ju att lyda Gud... Sen var det ju att vi kristna har ju blivit kanske, samhället har ju blivit väldigt sekulärt, och kanske har vi blivit hånade och kanske inte är trovärdiga. I dag är läget lite annorlunda genom att vi har så många olika, det är muslimer och alla olika religioner som har kommit hit och det går inte att slå dom på sinnet på samma sätt... Nu har vi kanske också trovärdigheten att man måste lyssna till alla... för kristna har inte varit så mycket värda men muslimerna kan man inte bemöta på det här respektlösa sättet alltså...

Att fundera över

Vad är det som gör samtal kring värderingar och normer intressanta och vad kan man vinna på att låta människor tillsammans fundera över frågor som rör moral och mellanmänniskliga relationer?

Man kan förstås börja med att konstatera, att sådana samtal kan utveckla både synen på andras och på egna uppfattningar, förhållningssätt, tolkningar och ståndpunkter. När jag går in i en samtalsrelation med andra har jag så att säga öppnat dörren för en kommunikation som kan medvetandegöra åt två håll: utåt likaväl som inåt. Genom att låta andras och egna livsvärldar mötas kan jag lära något mer om andra på samma gång som jag kan lära mig något mer om mig själv.

Inte minst i ett samhälle präglad av mångfald finns det anledning att framhålla betydelsen av att genom dialogen se vad som, i vissa filosofiska kontexter(1), beskrivs som *den Andre*, och att låta sig speglas i ljuset av henne eller honom. När vi möter det som ter sig ovan och främmande kan det vara lätt att, medvetet eller omedvetet, ikläda sig rollen som ett slags moralisk censor. ”Det där är rätt”, säger vi kanske, och ”Det där är fel”, ”Så bör man inte göra eller tänka”, eller ”Det här är den riktiga vägen att handla och fundera”. Det finns en stor fara i ett sådant här förhållningssätt. På samma gång som de moraliska glasögonen riskerar att förblinda det kritiska ögat, så att det missar viktiga detaljer eller sammanhang och kanske förirrar sig till det mer perifera snarare än att fokusera på det centrala, fördunklas lätt medvetenheten om att seendet företas från en viss position, från en bestämd utgångspunkt, från en subjektiv utsikt vilken, lika lite som objektet ifråga, kan tillerkännas en absolut och universell giltighet.

Här föreligger också en risk för att de människor vi möter förtingligas, görs till *objekt* för våra granskande blickar och reduceras till mer eller mindre opersonliga representanter för sådana levnadsmönster och tänkesätt som tycks falla utanför de sedan länge upptrampade stigarna. De blir, för att uttrycka sig med den judiske tänkaren Martin Bubers välkända ord (2), ett *Det* snarare än ett *Du*.

Vi behöver spegla oss och våra uppfattningar i varandra. En människas liv är sällan enkelt att leva och det är alltför kort för att ge oss full insikt om alla tänkbara vägar att gå för att göra något stort av det. Vi väljer så olika livsvägar, vi börjar vandra dessa vägar från så varierande utgångspunkter och vi formulerar våra mål utifrån så skilda perspektiv på den tid vi tror oss ha för att kunna förverkliga de drömmar vi bärs av, att det många gånger kan vara svårt att se hur lika vi i grunden är. Därför behöver vi varandra. Vi behöver samtala med andra människor som, precis som vi själva, försöker göra något av det liv vi lever.

I mötet med *den Andre* möter vi därför också oss själva – och här är det snarare rollen av *nyfiken upptäckare* än av *moralisk censor* vi bör ikläda oss. När vi kommer i kontakt med värderingar vi har svårt att tolka och förstå och som kanske känns annorlunda och främmande, bör det första steget inte vara att ta ställning till ”rätt” eller ”orätt” – utan snarare att ställa frågan: ”Vad innebär denna värdering, hur ska den förstås och hur upplever den som bejakar den dess betydelse och mening?”. ”Annorlunda” är inte ett absolut begrepp: värderingar är inte ”annorlunda” *i sig* – de kan däremot te sig vara det *från en viss position eller utgångspunkt*.

Kan man se hur en sådan här öppen dialog gestaltas i ovanstående samtal?

Vad som tydligt framgår av samtalet är att alla inblandade är medvetna om att en mångfald av tolkningar av bland annat könsroller och familjesyn föreligger. Det är uppenbart att här ges utrymme för ett resonerande förhållningssätt – visserligen av och till med rätt så tydliga ställningstaganden – men mot bakgrund av en vetskap om att uppfattningar och ställningstaganden är långt ifrån vare sig självklara eller universellt accepterade.

Det är intressant att se hur öppenheten gentemot förhållningssätt och livsmönster som spåras till kontexter utanför en postmodern svensk får ge stöd för ställningstaganden till förmån för mer traditionella värderingar. När B resonerar kritiskt om den slutna kärnfamiljen lyfter han blicken mot ”familjesynen som jag...upplever hos somalier, Kosovoalbaner och andra som jag träffat”, och när D framhåller en gemensamhet och trygghet i familjens hägn som omfattar äldre generationer, mostrar, kusiner och andra, speglas en postmodern familjesyn kritiskt i ljuset av en traditionell.

På liknande sätt understryker C att ett ”utplånande” av könsskillnader ter sig skrämmande och främmande i relation till de erfarenheter hon fått när hon vistats ”utomlands”. Det framgår inte var i världen hon befunnit sig under de fem år som anges, men på grundval av kontrasten drar hon slutsatsen att hon ibland inte ”upphör...att chockas över att vi är så rädda i Sverige att ha värderingar och att ha övertygelser. Det här liksom normlösa, att allt är rätt och ingenting är fel”.

I båda de här fallen genomförs de värderingsmässiga kontrasteringarna såsom illustrationer av ett förhållande där respondenterna positionerar sig som *både* deltagande i en (postmodern) svensk samhällsgemenskap *och* som betraktare av de värderingar och normer som präglar denna gemenskap. B, C och D tycks alla förhålla sig avvaktande, och kanske rentav avståndstagande, till det de ser som rådande familjesyn respektive syn på kön, eller mäns och kvinnors ”vara” och ”göra”. De traditionella uppfattningar och värderingar som refereras till skulle förmodligen av många människor med postmoderna värderingar kunna upplevas som främmande och föråldrade, men för respondenterna fungerar de istället som önskade identifikationsraster för att uttrycka ett avståndstagande från värderingar och normer som mer eller mindre grundläggande för ett gott och väl fungerande liv.

Vad som här är intressant är inte minst den slutsats C drar av vad hon ser som en uppluckring av traditionella könsroller, nämligen att konsekvensen av en sådan kan beskrivas i termer av en uppluckrad moral, en ”normlöshet” där ”allt är rätt och ingenting är fel”. Det här är ett sätt att resonera som inom argumentationsanalysen ofta beskrivs som *slippery slope* eller, på svenska, som argumenterande med hänsyn till ett sluttande plan. Tillåter vi ett sätt att handla och bete sig kommer det att leda till att vi också kommer att – eller rentav är tvingade till – att tillåta ett annat, vilket i sin tur leder till motsvarande för ett tredje *och inte önskvärda beteenden eller handlingar* som då kommer att, alternativt måste, tillåtas.

Det framgår inte riktigt tydligt av C:s repliker vad hon närmare bestämt avser med att en uppluckring av könsroller leder till en uppluckrad moral, men kanske bör man tolka henne som så att det hon avser är att traditionellt avgränsade roller är en – nödvändig eller tillräcklig? – förutsättning för en strukturerad moral. Den textuella kontexten ger förhanden att det är familjesyn och mäns och kvinnors roller som diskuteras, och därvidlag får man förmodligen förstå C på det viset att uppluckrade könsroller riskerar att äventyra en eftersträvt värd familjesyn och genustolkning.

Vi ska strax återkomma till detta. Låt oss emellertid först notera att C polariserar ett traditionellt könsrollstänkande mot en position där ”allt är tillåtet och ingenting är fel”, det vill säga en situation – samhällelig och kanske också individuellt förankrad – präglad av ”normlöshet”. För den som tolkar begreppet *moral* i termer av en mer eller mindre fast avgränsad uppsättning normer och värden, kan förstås ett ifrågasättande av ett eller annat av dessa komma att uppfattas som hotfullt – inte minst om nämnda uppsättning så att säga fungerar som ett förenande identifikativt kitt för dem som upplever sig representera värderingar utifrån en minoritetsposition.

Här aktualiseras emellertid vissa problem. Moraliska positioner är sällan entydiga i den meningen att de ger stöd för en enda och otvetydig tolkning. Sällan eller aldrig är det möjligt att identifiera kontexter där samtliga deltagare är reservationslöst eniga om allt. Religionernas värld är ett område där nog sådana enhetstolkningar varit rätt så vanligt förekommande. ”Kristna” sägs anse sig och ”muslimer” tycka så medan ”ateister” hävdas inta en tredje position. Men som var och en lätt inser, präglas religioner precis som andra existentiella och ideologiska sammanhang av stor pluralism. Två kristna bekännare kan dela tro och ändå ha olika uppfattningar om jämställdhet mellan människor med olika kön eller sexuell läggning, och detsamma gäller två muslimer eller två ateister. Att ifrågasätta en ståndpunkt som knyts till ett vidare sammanhang av ståndpunkter, betyder därför inte att sammanhanget som sådant ifrågasätts. Därvidlag kan man förhålla sig kritisk till en ståndpunkt enligt vilken ett ifrågasättande av nämnda slag bör betraktas med hänsyn till argumentet om ett sluttande plan. Helheten måste inte falla därför att en av dess delar ifrågasätts. Snarare kanske ett sådant ifrågasättande kan leda till en vitalisering och ett nytänkande av något slag – vilket utvecklar, snarare än hotar, helheten.

Här finns förstås en parallell till den ofta citerade ryska nihilism som uttrycks i Fjodor Dostojevskijs *Bröderna Karamasov*, där brodern Ivan yttrar påståendet ”om Gud är död så är allting tillåtet”. (3) Givet att inte någon absolut moralisk auktoritet kan identifieras, riskerar moralisk struktur att omvandlas till omoralisk – eller kanske amoralisk – anarki. För Ivan är Gud den självklara moraliska auktoriteten, men man skulle kunna tänka sig en variant där Gud ersätts av till exempel ”Naturen”, ”det mänskliga förnuftet”, ”den demokratiska värdegrunden” eller något annat alternativ. Ett problem med en sådan inställning är dels att det inte tycks finnas någon upptänklig moralisk auktoritet som så att säga talar i egen sak: det blir alltid fråga om en tolkningsprocess där auktoritetens tilltänkta påbud eller förbud måste göras till föremål för människors tolkningar, och därvidlag är man tillbaka på ruta ett: det finns inte några givna moraliska sanningar att upptäcka – människor måste snarare föra en dialog om vilka moraliska förhållningssätt som ter sig rätta, rimliga och ledande mot något gott. Dels tycks inte påståendet att en absolut moralisk auktoritet inte existerar med nödvändighet leda till att inga moraliska normer eller värden över huvud taget kan identifieras, utan endast att de normer och värden som är befintliga har en annan grund än en som hänvisar till förment absoluta auktoritetsskäl. De moraliska normerna att inte stjäla och inte döda och inte våldta eller utsätta andra människor för övergrepp kommer, alldeles oavsett hänvisningar till en absolut moralisk auktoritet, att betraktas som giltiga och viktiga att efterfölja. Människor kommer att enas om att detta är normer som är betydelsefulla för att goda mellanmänniska relationer ska kunna utvecklas. Visserligen kommer en och annan att bryta mot dem – men så är också fallet om normerna hävdas ha en absolut, till exempel gudomlig, förankring.

Tillbaka till det sluttande planet och C:s förfäktande av att en uppluckring av traditionella könsroller leder till en uppluckring av moraliska normer och värden. En och annan filosof har velat göra gällande, att man, när traditionella normer och värden ifrågasätts, kan ha möjlighet att förena en medvetenhet om att ifrågasättandet kan aktualisera moraliskt relevanta risker av ett eller annat slag med ett accepterande av ifrågasättandet med hänvisning till att det kan leda till konsekvenser som, trots allt, bör eftersträvas. Den australiensiske tänkaren Peter Singer har inte sällan med anledning av sina markerade etiska ställningstaganden i frågor som rör liv och död uppfattats gå över gränser som hävdats vara viktiga att bevara. Singer har av och till bemött kritiken just genom att hänvisa till att en liberalisering av vissa traditionella normer förmodligen är behäftade med risktaganden, men att dessa risktaganden ändå bör sanktioneras med tanke på att det goda liberaliseringen kan förväntas leda till motiverar detta. (4) Förändring innebär inte bara risker: det förankrar också möjligheter till nya perspektiv som lyfter, öppnar upp och leder till något som från bestämda utgångspunkter kan betraktas som en ”förbättring”.

Det C tillsammans med A, B och D reflekterar över, nämligen familjefrågor i relation till kön och genus, handlar emellertid om problematik som redan på definitionsplanet kan framstå som polariserande det traditionella gentemot det icke traditionella. Givet en sådan *biologistiskt* förankrad uppfattning om kön som i synnerhet C ger uttryck för, kan en liberalisering – också om den inte innebär så mycket mer än ett ifrågasättande av själva den biologistiska tesen – framstå som det första steget på ett sluttande plan där naturligt givna roller riskerar att krackelera, skadas och ”utplånas”. Förfäktar man att mäns och kvinnors traditionella roller är resultatet av socialt och kulturellt förankrade tolkningar, förväntningar, bud, påbud och förbud, levererar man ett perspektiv som tycks implicera ett mer eller mindre kraftfullt ifrågasättande av uppfattningen att ”manliga” respektive ”kvinnliga” roller, egenskaper och så vidare skulle vara i någon mening givna. Kanske önskar man här rentav förklara att själva *begreppen* man respektive kvinna är sociala konstruktioner med rötter i en patriarkal över- och underordning där makt och positionering snarare än i någon mening naturligt givna skillnader fungerat som styrande parametrar.

När historikern Yvonne Hirdman anför två principer för en sådan här patriarkalt förankrad könsmaktsordning, dels en isärhållandets princip där människor särskiljs på grundval av kön och dels en princip om mannens primat, lägger hon grunden för en utmaning mot hela det traditionella ”genussystemet”. (5) När den amerikanska queerfilosofen Judith Butler motsätter sig att det skulle existera någon ”könets ontologi” utanför de kulturella och sociala kontexter där människor rör sig, och hävdar att identitet ”könas” genom individens handlingar och handlingsmönster där kontext och

individ utövar ömsesidig påverkan och där den enskilde har att ”plocka upp” de redskap, kulturellt och socialt betingade och definierade, för att forma en genusidentitet, tillhandahåller hon en genusförståelse som på punkt efter punkt gå stick i stäv med en traditionell könsförståelse förment baserad på biologisk grund. (6)

Butler är inte minst känd för framställningar rörande heteronormativitetens strukturella uttryck och konsekvenser, och just frågan om homo- respektive heterosexualitet framstår i samtalet mellan respondenterna som ett tydligt exempel på hur gränslandet mellan traditionella och icke traditionella värderingar kan betraktas beroende på vilken utgångspunkt man väljer. Samtliga ger uttryck för traditionella perspektiv i den meningen, att heterosexuella relationer, äktenskap och föräldraskap med hänvisning till en religiöst förankrad ”skapelseordning” sanktioneras. Respondent B bryter emellertid i vissa avseenden mot enigheten när han, ibland i frågeform, lyfter ett mer individualiserande perspektiv på kön, sexualitet och identitet. Kyrkans och de kristnas uppgift är enligt honom inte så mycket att tabuisera och döma i fråga om sexuell läggning och sexuella livsmönster som att ”uppmuntra till” relationer ”där kärlek och respekt råder, där bekräftelse råder mellan människor, där trohet råder mellan människor”. När B talar om att ”låta människor själva definiera,; ”det här är min familj”, så syns han dock inte ge uttryck för en queerteoretisk ståndpunkt enligt vilken *kön* ska förstås som ett kulturellt och socialt format begrepp. Snarare tycks hans inställning vara att det visserligen finns en rimlig biologisk förståelse av begreppet kön och en religiöst förankrad skapelseordning att hålla sig till, men att människor som upplever sig vilja leva på ett sätt som faller utanför dessa givna ramar bör tillerkännas frihet att här fatta självständiga val och beslut.

Kanske kan man uppfatta samtalet kring både begreppet familj, kring mäns och kvinnors roller i familjer och kring homosexuella relationer som prövande i den meningen, att det mot bakgrund av vissa bestämda traditionella perspektiv ändå förs sökande resonemang rörande hur exempelvis människor som inte vill leva enligt en heteronormativ ordning bör betraktas och mötas. När D får frågan om han inför sitt homosexuella grannpar uttalar ett avståndstagande från den typen av relationer svarar han ”Nej, men man måste ju få tycka”. Och han fortsätter: ”Alltså...jag tycker att det har gått...jag känner mig kränkt när människor kallar mig homofob bara för att jag har en avvikande, eller att jag har den uppfattningen. Jag menar, jag måste väl få ha rätt att tycka och tänka”.

D menar sig inte vara ute efter att döma människor – men han anser sig ha rätt att på ett allmänt plan uttrycka en ståndpunkt rörande mänskliga relationer, också om denna betraktas som ”avvikande”. Det här är en intressant utsaga. D som representerar en ståndpunkt rörande homosexuella relationer vilken faller under ett traditionellt värderingsmönster, ser att samhället omkring honom har förändrats på så sätt att sådana relationer anses accepterade. Nu är det inte, som i det samhälle som präglades av traditionella värderingar, icke heterosexuella personer som uppfattas avvika från en gällande norm. Snarare har positionerna bytt plats: den som förfäktar heterosexuella relationer som förankrade i en eller annan given ordning – en skapelseordning eller en ”naturlig” ordning exempelvis – blir den som intar avvikarens position.

Hur ska man uppfatta D:s missnöje med att kallas ”homofob” därför att han intar denna i det postmoderna samhället ”avvikande” position? För det första kanske man bör understryka att det svenska samhället, lika lite som något annat, är entydigt när det handlar om inställningar till normer och värderingar. Visserligen finns i lagstiftningen skydd för bland annat människor med varierande sexuell läggning och visst har homosexuella par numera lagstadgad rätt till såväl registrering av partnerskap och adoption av barn. Men det betyder inte att var och en i det svenska samhället ger icke heterosexuella relationer sitt stöd. Det finns statistik som visar på majoritetssympatier härvidlag (6), men att sådana föreligger är naturligtvis inte detsamma som att det skulle saknas kritik och invändningar gentemot de ståndpunkter de flesta tillfrågade säger sig vilja bejaka.

För det andra aktualiserar D:s missnöje frågan huruvida den som motsätter sig att någon bestämd grupp av människor tilldelas lika rättigheter som andra grupper, kan betecknas som odemokratisk, intolerant och kanske gestaltande en kränkande ståndpunkt. I D:s fall vill han inte acceptera

beteckningen ”homofob” även om han motsätter sig en homosexuell ”familjekonstellation” – och då också, får man förmoda, homosexuellas äktenskaps- och adoptionsrätt.

Det är viktigt – inte minst inom ramen för diskussioner där demokratiska värderingar belyses – att vara varsam med hur argument betecknas och klassificeras. Apropå begreppet homofobi ger Nationalencyklopedin följande definition: ”personlig irrationell rädsla för homosexualitet, homosexuella människor eller egna homosexuella impulser”. ”Fobin”, det vill säga rädslan, lyfts som definierande markör – och det, skulle man kunna hävda, gör att inte samtliga argument mot homosexuellas familjerelaterade rättigheter utan vidare kan bestämmas som förankrade i en homofobi. Människor kan motsätta sig exempelvis homosexuellas adoptionsrätt av skäl som, i alla fall vid en första granskning, bygger på överväganden som inte omedelbart associerar till rädsla för en homosexuell läggning. Man kanske exempelvis anser att sådana adoptioner medför sociala risker för barnen.

Att motsätta sig en universell klassificering av argument mot homosexuellas familjerelaterade rättigheter såsom ”homofoba”, innebär inte att man inte skulle kunna misstänka att det i *många* – om än inte *alla* – fall verkligen skulle vara en homofobi som kommer till uttryck. Det innebär inte heller att de argument som framförs på en förment icke homofob grund därigenom skulle kunna passera som rimliga, relevanta och hållbara. Varje argument måste genomgå erforderlig analys för att kunna bedömas, och det alldeles oavsett vilka psykologiska orsaker som skulle kunna tänkas ligga bakom att de förs fram.

Låt säga att man nu skulle vilja ge D rätt i att det saknas täckning för att kalla honom ”homofob” trots att han motsätter sig homosexuella relationer, ”familjekonstellationer” och därmed relaterade rättigheter! Betyder detta något för det demokratiska samtal där han deltar? Många gånger kan det säkert vara befriande för sådana samtal att man undviker att låsa in vare sig andra eller en själv i bestämda fack, ofta med en negativ association. Det är bättre att fokusera på argumenten, på dialogen, på samtalet, än att ägna sig åt en initial värderingsmässig klassificering. Uttryckt med hjälp av tidigare terminologi kan man säga, att rollen av nyfiken upptäckare föregår rollen av moralisk censor.

Att den förra rollen föregår den andra innebär dock givetvis inte att den ensam ska sätta sin prägel på ett samtal kring demokratiska värderingar. Det måste finnas utrymme för att sätta ned foten, att markera när man anser att motparten förfäktar uppfattningar som på något sätt strider mot principen om alla människors lika värde och lika rättigheter.

I det samtal vi nu fokuserar på poängteras uttryckligen, inom ramen för den inledande diskussionen kring mäns och kvinnors olikheter, att vad vi skulle kunna kalla *förmenta genusbaserade skillnader* när det handlar om vem man är, vem man upplever sig vara och vilka uppgifter som antas svara mot det kön man identifieras med, inte står i strid med principen om alla människors lika värde. C säger på ett ställe att ”sen tror jag att man och kvinna har olika funktioner även i ett äktenskap som man och hustru liksom. Men att det finns ju ett lika värde, att båda är oerhört viktiga i sina funktioner liksom”. I den mån kvinnor och män är olika – och det hävdar inte minst D i diskussionen när han, efter att ha vänt ett kritiskt öga mot den ”ultrafeminism” han tycker sig kunna identifiera i den samtida ”utvecklingen”, påstår att ”hur du än vänder och vrider på det, hur du än vill försöka utrota det där som, så är det alltid skillnad på man och en kvinna” – så betyder inte detta att respektive grupper också skiljer sig åt i värde: ”Vi tänker olika, vi reagerar olika på olika situationer och så vidare. Och därmed inte sagt vem som ska bestämma och vem som bestämmer rätt och så, utan det finns ett lika värde”. Det här är en tanke som också kommer till uttryck i samtalet kring homosexuella relationer när D säger att ”man måste alltid vara noggrann med att skilja mellan sak och person. Gud har skapat alla människor med ett lika värde och gud älskar alla människor... Men däremot köper jag inte tanken med homosexualitet...”. Återigen hindrar inte identifikationen av förment genusbaserade skillnader, vare sig de rör kön eller sexuell läggning, att de personer som tillskrivs olika roller även skulle tillskrivas olika värde – och detta gäller också om det i själva identifikationsprocessen uttrycks en värdering till förmån för en roll eller läggning snarare än en annan.

I ett samtal kring värderingar är det betydelsefullt att uppmärksamma sådana här komplicerande faktorer när det kommer till att identifiera både egna och andras ståndpunkter. Det är sällan så enkelt att en uppfattning i en moralisk fråga kan generaliseras på ett sätt som är reservationslöst och saknar undantag. Visst finns det människor som skulle vilja motsätta sig – inte bara homosexuellas sexualitet och relationer – utan också gå ännu längre och förneka att ett i övrigt universellt människovärde inte omfattar dem. (7) Men det vore ett stort misstag att utgå från att det här skulle utgöra en huvudsaklig, eller ens vanlig, argumentationslinje inom ramen för exempelvis kristna kontexter. På liknande grunder bör man, som sagts ovan, vara varsam med att förbehållslöst karakterisera samtliga argument som förs fram mot homosexuellas familjerelaterade rättigheter som ”homofoba”. Förmodligen och gissningsvis skulle man, om man fann en pålitlig metod därför, kunna påvisa åtskilliga argument som verkligen ger uttryck för en homofobi. Men det måste inte betyda att *alla* upptänkliga argument måste tolkas på detta sätt. (8)

Det här betyder dock, som sagt, inte att nämnda argument också skulle vara hållbara och äga rimlighet och relevans – och det *är* givetvis en brännande fråga att ställa, hur man från samhällets sida bör hantera att vissa medborgare som på en eller annan grund anser att andra medborgare inte bör ha del av samma rättigheter vilka utan vidare undantag tillskrivs samtliga som tillhör medborgargruppen, menar sig ha rätt att ge uttryck för denna ståndpunkt. Det bör understrykas att ingen av de aktuella respondenterna talar i termer av att offentligt uttrycka sitt avståndstagande från homosexuellas rättigheter – ett handlande som eventuellt i vissa former hade ägt relevans för de skrivningar Lagen om hets mot folkgrupp rymmer (9). Vad det tycks handla om är rätten att ha en från det omgivande (postmoderna) samhället avvikande mening i en bestämd fråga, nämligen en som rör homosexuellas (lagstadgade) rättigheter.

När vi talar om det demokratiska samhället och dess medborgares *rättigheter* såväl som *skyldigheter*, avser vi att människors rättigheter inte inkluderar rätten att kränka andra människors (likvärdiga) rättigheter, utan att de måste relateras till skyldigheten att respektera dessa. (10) D talar för sin del om att ”ha” en uppfattning och att ”tycka” och ”tänka” i anslutning till den, och i den meningen finns väl inte så mycket mer att säga annat än att en grundläggande rättighet i det demokratiska samhället faller under tanke- och yttrandefriheter.

Å andra sidan bör man ur *etisk*, snarare än juridisk, synvinkel framhålla, att aktuell forskning kring diskriminering och genus inte sällan framhållit sambandet mellan en traditionell förståelse kring kön och sexualitet och diskriminerande och diskriminerande samhällsmönster. Teologen Lars Gårdfeldt har i sin bok *Hatar Gud bögar?* presenterat tre ”teoretiska antaganden” rörande det förtryck som drabbar homo-, bi- och transpersoner i ”dagens kyrka och samhälle”:

1. Diskriminering på grund av sexuell läggning är till stor del en fråga om diskriminering på grund av kön.’
2. Diskriminering av homo-, bi- och transpersoner har till stor del sin grund i föreställningar om en individuell mänsklig plikt att fortplanta sig.
3. Diskriminering av homo-, bi- och transpersoner har till stor del sin grund i föreställningar om mannens uppgift att vara ”manlig”, respektive kvinnors uppgift att vara ”kvinnlighet”. (11)

Gårdfeldt motsätter sig att man ofta ”slentrianmässigt” skiljer mellan diskriminering på grund av kön, vilket oftast drabbar kvinnor, och diskriminering på grund av sexuell läggning. Båda exemplen på åtskillnad handlar om bristande jämställdhet *på grund av kön*, nämligen i den meningen att de båda ger uttryck för en diskriminering på grund av ”föreställningar som är kopplade till kön, det vill säga föreställningar om hur man skall leva som man respektive kvinna”. (12)

Vill man tillämpa Gårdfeldts hypotes att diskriminering av hbt-personer är att se som uttryck för en diskriminering på grund av kön på det aktuella samtalet, kan man försöka relatera de tre ”antaganden” han anför till det.

Kanske kunde man identifiera en kongruens mellan de uppfattningar om "manligt" och "kvinnligt" som kommer till uttryck i anslutning till frågan om vem som "ska bestämma" i en familj, och de ståndpunkter rörande homosexualitet som ovan refererats. Här finns någonstans, kan man nog tänka sig, en mer eller mindre uttalad uppfattning om "manlighet" och "kvinnlighet" som tar sig uttryck i båda kontexterna – även om detta sker i en försiktig och varsam form. A menar att kvinnor och män i familjens perspektiv har en varandra "kompletterande funktion", och C instämmer i en sådan uppfattning när det handlar om man och hustru i äktenskapet. D lyfter visserligen fram behovet av en tydlig "fadersgestalt", men menar att det är "individnivå" snarare än "könsnivå" när man vill belysa ett gott föräldraskap – och han hävdar rentav att det är "oerhört kränkande" när kvinnan framhålls som exklusivt "omhändertagande". B tar ytterligare ett steg mot ett mer modernt och postmodernt synsätt när han vänder sig mot traditionella förväntningar på män och när han betonar båda föräldrarnas trygghet i sin fostrande funktion. Således kan man se hur en rätt så bred skala från traditionella uppfattningar om "manlighet" respektive "kvinnlighet" till en mindre åtskild eller *dikotom* tolkning av mäns och kvinnors roller och uppgifter speglas i samtalet. Och något liknande kan kanske, om än med en viss och tilltagande begränsning av bredden, sägas när det gäller inställningen till homosexuell kärlek och homosexuella relationer. En traditionell och dikotom, eller tudelad, uppfattning om könets olikheter vilar som en gemensam grund för deltagarna, samtidigt som detta medger att B ger uttryck för en mer individualiserad hållning där den enskilde tilldelas rätten att själv definiera och leva sin kärlek.

Don Kulick som ägnat sig mycket åt queerteoretisk forskning har i en uppsats pekat på vikten av att se hur exempelvis sexuell identitet kan tolkas utifrån de strukturella ramarna och begrepp som samhälle och omvärld skänker den enskilde att använda – strukturella ramarna och begrepp som innebär att identiteter byggs genom med hjälp av kontraster och uppskjutanden. "Identiteter", säger Kulick, är självuppfattningar som betyder någonting i förhållande till någonting annat. Man kan bara ha en heterosexuell identitet, till exempel, om man vet att man inte har en homosexuell identitet. Men precis som betydelser aldrig vilar hos de uttryck som framkallar dem kan man säga att identiteter heller aldrig finns hos de människor som åberopar dem. I stället är identiteter alltid någon annanstans än hos de som säger sig "ha" dem. Den heterosexuelles identitet är, utifrån detta analytiska synsätt, hos den homosexuelle snarare än att den är hos den heterosexuelle. (13)

Kulick problematiserar här en sådan tudelning av identitet där universella och absoluta gränser skulle kunna dras mellan hetero- och homosexuella uttryck för sexualitet och kärlek. Det betyder att han också förankrar en utmaning gentemot den som vill förfäktas den dikotoma sexualiteten och den dikotoma kärleken.

Hur kan man tänka att en sådan utmaning möts av de i samtalet deltagande? I linje med vad vi tidigare haft att säga angående argument om *det sluttande planet*, tycks det rimligt att anta att det är bland annat och kanske inte minst en sådan här utmaning som upplevs som uttryck för ett steg där traditionella värderingar, och kanske också normer och värderingar som sådana, riskerar att krackelera på väg mot "normlöshet" och, som C uttrycker det, "kristna värderingar". Den skapelseordning som på gudomlig grund föreskriver två olika köns inbördes roller och relationer hotas i den mån dessa transcendent förankrade roller och relationer ifrågasätts och motverkas. Skapelseordningen är då inte längre "normal", för att använda A:s formulering.

En sådan här argumentationslinje förutsätter vissa föreställningar som kan göras till föremål för viktiga diskussioner. En första av dessa föreställningar rör begreppet *normalitet*. Vad som skulle kunna tänkas vara "normalt" respektive "onormalt" tycks långt ifrån självklart, och man kan väl tänka sig åtminstone två huvudsakliga förslag till skiljekriterium mellan de båda beteckningarna. Det första skulle vara *kvantitativt*: att vara "normal" är att tänka, känna och handla så som de flesta människor gör. "De flesta människor" är i sin tur ett icke definitivt avgränsbart uttryck: betyder det "de flesta av *alla människor i världen*", eller "de flesta av *alla människor i Europa*", eller de flesta av *alla människor i Sverige*" eller "de flesta av *alla människor i Uppsala*", eller "de flesta av *alla människor i Gottsunda*" – eller är det kanske så att ordet "alla" i dessa skrivningar ska bytas ut mot ordet "vissa", vilket i så fall komplicerar avgränsningarna än mer? Dessutom skall nog många vilja invända mot

principen att majoritetens förhållningssätt skulle vara ett universellt giltigt kriterium på vad som är önskvärt, eftersträvansvärt, klanderfritt – och kanske rentav gott. Vi har säkert varit och en upplevt situationer där vi stått på minoritetens sida i en viss problem- eller konfliktsituation, och där vi ändå velat argumentera för att vår egen ståndpunkt bör sanktioneras.

Om beteckningarna ”normal” och ”onormal” istället ges en *kvalitativ* tolkning kunde det i sammanhanget betyda att män och kvinnor anatomiskt och fysiologiskt har varandra kompletterande funktioner, framför allt med hänsyn till den process som föregår mänskosläktets fortlevnad i form av barnafödande. Intar man en sådan här hållning bör man överväga hur man vill ställa sig till företeelser som befruktning med hjälp av modern teknik, insemination och andra medicinska ingrepp som rör konception och barnafödande. Dessutom bör man fundera över hur man önskar förhålla sig till andra sexuella uttryck än vaginala samlag i barnalstrande syfte. Anala samlag, exempelvis, kan genomföras av såväl hetero- som homosexuella personer, varför det kan synas vara uttryck för en sviktande logik och konsekvens att acceptera sådana samlag i det förra men inte i det senare fallet.

Den ”normala skapelseordning” A hänvisar till och motiverar sitt ställningstagande mot homosexuella äktenskap med, något han tycks få visst stöd för hos i alla fall C och D, syns bilda en religiös eller existentiell fond mot bakgrund av vilken värderingar kring kön och sexualitet framhålls. Det här uppfattas av respondenterna vara en ordning som vilar på kristen grund – även om B för sin del har vissa invändningar mot hur detta förhållande tolkas. Han ser att det finns kristna homosexuella och drar slutsatsen att ”Man kan ju inte riktigt dela upp det i kristna och homosexuella rörelser”. Här pekar han på något mycket intressant. När övriga deltagare i samtalet pekar på att de, i egenskap av att företräda ”kristna värderingar”, får ikläda sig rollen som avvikare i det postmoderna samhället, ses detta som, för att tala med C, en ”nedmontering” av respekten för kristna värderingar. Förutom B tycks emellertid inte någon av respondenterna problematisera vad uttrycket ”kristna värderingar” refererar till.

Föreställningen att det skulle finnas en bestämd och given uppsättning värderingar som kunde beskrivas som specifikt ”kristen” är inte alls ny – inte minst i tider av teologiska motsättningar har det av vissa debattörer ansetts vara ett korrekt grepp att, som stöd för endera ståndpunkten, förfäktat att den står förankrad i en ursprunglig eller traditionellt normerande eller ”klassisk” kristen tro. Pastor Ulf Ekman som 1983 grundade Livets Ord i Uppsala skriver redan i förordet till sin teologiska genomgång *Doktriner*, att ”I dag förvanskas, urvattnas och förvrids den klassiskt kristna tron i många sammanhang. Lika viktigt som det är att ta nya djärva steg i tro med en sann frimodig pionjäranda, lika viktigt är det att försvara och beskydda den tro som i alla generationer varit de pånyttföddas tro”. (14) I andra sammanhang har Ekman vänt sig mot den ”humanisering” av det kristna budskapet vilken han anser sig ha kunnat identifiera, och det har ofta handlat om en moraliskt och teologiskt relevant liberalisering av tidigare och traditionella värderingar, vilka i händerna på samtidens kyrkliga företrädare och makthavare kommit att urvattnas och bli utan styrka. (15)

Som B framhåller är emellertid kristna bekännare delade när det handlar om inställningen till sexuella variationer och hbt-personers rättigheter. På vissa håll tolkar man bibliska källor till stöd för ett förbud mot sådana, på andra gör man det inte. Att i det här sammanhanget försöka avgöra vad som är uttryck för en ”klassisk” ståndpunkt torde vara svårt. Frågan är dessutom om det skulle vara intressant – även om man kom till slutsatsen att den eller den ståndpunkten skulle vara ”mer ursprunglig” än någon annan: i vilken mån skulle det vara relevant för hur dagens kristna, präglade av sin tids liv och omvärld, bör ta ställning i denna fråga?

På samma gång bör man förstås poängtera vikten av den trygghet människor kan uppleva genom att kunna förlita sig på ett värdesystem som tycks präglas av både fasthet och historisk kontinuitet. Det pluralistiska samhället inbegriper en så rik och så facetterad flora av föreställningar och värderingar, att det kan upplevas som svårt – för att inte säga omöjligt – att veta hur man önskar resonera och ta ställning, hur man ska våga göra sina vägval, mer eller mindre grundläggande, i livet, på vilket sätt man ska kunna möta mångfalden där möjligheterna och alternativen tycks oräkneliga.

Hur kan man, med hänsyn till de aktuella respondenternas samtal, låta ett sådant här behov av traditionell etisk och existentiell förankring komma till uttryck, på samma gång som man aktivt värnar alla människors lika rättigheter – också dem vilkas val av livsvägar faller utanför de ramar traditionella värderingar enligt åtminstone vissa tolkningar medger?

Människor måste i det demokratiska och mångfaldiga samhället tillerkännas rätten att tro och tänka och tycka i frihet. Människor måste i det demokratiska och mångfaldiga samhället tillerkännas rätten att leva i enlighet med de de är och vill vara – också om detta skulle innebära brott mot traditionella ramar för tillåten respektive otillåten sexualitet och kärlek, och också om det skulle falla utanför dessa ramar vad gäller genusrelaterade handlings- och livsmönster i exempelvis familje- och arbetsliv.

Ett sådant här samhälle är förstås beroende av en lagstiftning som medger livs- och handlingsutrymme för såväl traditionella som moderna och postmoderna uttryck och uppfattningar hos enskilda individer, på samma gång som dess demokratiska värdegrund inte görs till föremål för nedbrytande kompromisser. De värden som här avses bär upp samhällsgemenskapen och de formella ramarna för dess mellanmännsliga relationer: demokrati, aktning och respekt för varje människas egenvärde, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, jämställdhet mellan kvinnor och män, solidaritet med svaga och utsatta. (16)

Samtidigt måste man våga se att dessa värden ständigt måste vara föremål för tolkning – de fungerar inte som färdigformulerade facit utan som bärande referenspunkter för människors liv och relationer. Dialogprocesser måste hållas levande där var och en kan finna sin möjlighet att delta och bidra med synpunkter, erfarenheter och infallsvinklar. Man kan därför inte lägga locket på och på något sätt bestämma vad som får och vad som inte får sägas. Det öppna samtalet kan leda vidare, det censurerade samtalet stannar upp redan där det börjar. Oavsett hur nämnda värden tolkas och uppfattas är det således viktigt att en allsidig och bred diskussion får leva och utvecklas.

I det föregående har några reflexioner kring de aktuella respondenternas samtal kring familjesyn och syn på kärlek och sexualitet presenterats. Kanske är den viktigaste slutsatsen härav att erkänna *relativitet* utan att hemfalla åt *relativism* i det demokratiska samtalet kring värderingar – och det oavsett vilka områden vi talar om.

I ett samhälle präglad av social, kulturell och religiös mångfald måste vi alla, oavsett vilka vi är, erkänna att vi i det gemensamma samtalet kring vad som är viktigt och värdefullt i livet utgår från en bestämd och icke universell position. Vi börjar våra liv i olika sammanhang, vi fortsätter leva dem under varierande omständigheter med mängder av olikartade möten, intryck och erfarenheter. I denna mening bör vi alla acceptera att värderingar betraktas som *relativa*, i den meningen att de inte uppstår i ett existentiellt och kulturellt vacuum, utan i en historiskt, socialt, kulturellt och religiöst färgad kontext där vi befinner oss.

Å andra sidan måste inte denna relativitet, som kan medföra en öppenhet inför att, som vi konstaterade i början av den här kommentaren, spegla oss i andras liv och föreställningsvärldar, innebära att vi betraktar alla tänkbara ståndpunkter och ställningstaganden i värderingsfrågor som ”likvärdiga” eller ”lika övertygande” eller ”lika lovvärda”. Detta att se att vars och ens position har en bestämd och färgad utgångspunkt betyder inte att det skulle vara vare sig ologiskt eller omöjligt att förhålla sig såväl kritiskt som självkritiskt till olika föreställningar. Tvärtom kan en sådan kritik formuleras på ett mer vederhäftigt och ett mer medvetet sätt givet att man utgår från det förhållandet, att det saknas en absolut och universellt giltig existentiell och etisk referenspunkt, med hänsyn till vilken absolut säkra och oomtvistbara beslut kunde fattas.

En sådan här medvetenhet öppnar för det ömsesidiga samtalet. I ett sådant bör man, som hävdats i ovanstående kommentarer, kunna framföra kritik, till exempel av det slag som här illustrerats. Man bör också kunna lämna utrymme för vida ramar när det gäller brytningar i och möten mellan traditionella, moderna och postmoderna värderingar och ståndpunkter. Ett sådant samtal är sokratiskt i

den meningen att det prövar sig fram, söker sin väg – och tillåter samtliga deltagande att, utan att betrakta det som en svaghet eller ett nederlag, spegla sig i varandra.

1. En filosof som är djupt förknippad med detta begrepp är Emmanuel Lévinas. På svenska finns hans *Tiden och den andre*, Sv övers: E van der Heeg och S-O Wallenstein, Symposion, Stockholm 1992.
2. M Buber: *Jag och Du*, Sv övers: M och C Norell, 2:a uppl, Dualis, Ludvika 1994.
3. Harald Ofstad diskuterar i *Vårt förakt för svaghet: nazismens normer och värderingar – och våra egna* (Sv övers: C Johnson, Prisma, Stockholm 1987) bland annat en ivansk form av nihilism.
4. I *Praktisk etik*, 2:a uppl, Sv övers: J Josefson, Thales, Falun 1996 s 191ff diskuterar exempelvis Singer det sluttande planets argument med hänsyn till eutanasi.
5. Y Hirdman: *Genus – om det stabila föränderliga former*, Liber, Malmö 2001.
6. J Butler: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, USA 1999.
7. Nazisternas förföljelse och dödande av homosexuella är förstås ett tydligt historiskt exempel värt att hålla i minnet. Idag finns också uttryck för ett hat mot icke heterosexuella gestaltat av olika grupper. Vissa av dessa har sina hemvister i högerextrema kretsar men det finns också religiöst konservativa grupper som representerar en sådan här hållning. 2005 skrevs i svenska tidningar mycket om den amerikanske baptistpastorn Fred Phelps från Topeka i Kansas, vars utfall mot det svenska samhället – inklusive kungahuset – utgick från den liberala inställning till homosexualitet som präglar Sverige. Phelps´ attacker kan förmodligen ses i ljuset av de diskussioner som aktualiserades i samband med rättegångarna mot pastor Åke Green vars predikningar om homosexualitet som ”en cancersvulst på samhällskroppen” och, i relation till detta, avståndstagandet från ”sexuellt förvridna” människor, rönt stor uppmärksamhet. Se t ex *Svenska Dagbladet* 2005-02-12 och *Aftonbladet* 2005-02-18!
8. Jfr O Franck: *Förtryckets grundvalar. Norm och avvikelse i argument om homosexuellas, invandrades och kvinnors rättigheter*, Almqvist & Wiksell International, Malmö 2002 s 63f!
9. Efter riksdagsbeslut 2002 ändrades lagen från och med den 1 januari 2003 till att inkludera också hot eller missaktning på grund av sexuell läggning. I Brottsbalkens kap 16 § 8 heter det numera: ”Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning, döms för hets mot folkgrupp till fängelse eller om brottet är ringa till böter”. Straffskalan för fängelse spänner mellan 6 månader och 4 år.
10. I sin ”Inledning” till antologin *Frihet och gränser. Filosofiska perspektiv på religionsfrihet och tolerans* (Symposion, Stockholm/Stehag 2006) presenterar redaktörerna Johan Modée och Hugo Strandberg några exempel rörande religion och religiös tro vilka kan sägas aktualisera just perspektiven rättigheter – skyldigheter. Se anförda arbete s 9 – 14!
11. L Gårdfeldt: *Hatar Gud bögar? Teologiska förståelser av homo-, bi- och transpersoner. En befrielse-teologisk studie*, Normal Förlag, Stockholm 2005 s 35.
12. Ibid s 35.
13. D Kulick: ”Queer theory”: Vad är det och vad är det bra för?, *lambda nordica* nr 3-4 1996 s 9.
14. U Ekman: *Doktriner. Den kristna trons grundvalar*, Livets ords Förlag, Falun 2005 (Förord).
15. I hans bok *Världen ut ur Sodom och Gomorra*, Magazinet, Uppsala 1993 utvecklar han sådana tankar med hänsyn till bland annat frågor rörande kön och sexualitet.
16. Jfr t ex G Zackari och F Modigh: *Värdegrundsboken om samtal för demokrati i skolan*, Regeringskansliet, Stockholm 2000!

Gruppen från Moskén i Uppsala

Till denna intervju kom sju män från Uppsala Moské.

Moderatorn öppnar denna fokusgruppsintervju med; **Det finns ju olika uppfattningar om vad en familj är, om vi börjar så, vad är en familj för er?** Första kommentaren här kommer från C som säger:

Samhällets grunder kan man säga... det är familj.

Här ställer sig E en fråga:

Men problemet när det gäller Sverige, vi skulle titta på i Sverige eller vi skulle titta på egna (familjebilden)? Det är svårt att idag att ge en definition om en familj i Sverige. När det gäller olika konstellationer.

Redan inledningsvis konstaterar E här att familjebilden är komplex i Sverige och svår att ge en definition för, och att den familjebilden skiljer sig från det som är "egna" familjer. Efter detta fortsätter E med:

Vi skulle säga om vårt sätt. Vi tittar på vad familjer betyder, man och fru och barn, mannens eller kvinnans pappa och mamma. Egentligen, i mitt land gäller inte kvinnans föräldrar utan det är mannens föräldrar som ingår i en familj.

Här ger E uttryck för att det inte bara är kärnfamiljen som ska räknas in i begreppet familj utan att det också är ledet före, mannens föräldrar. Detta enligt traditionen. A kommer in i samtalet som återgår till den inledande kommentaren om att familjen är en grund i samhället. A säger till och med:

*Familjen det **är** samhället alltså. Om familjerna fungerar då fungerar också samhället, men om inte familjen fungerar så speglar det sig i samhället...Allting börjar alltså från familjen så det är väldigt viktigt att familjen finns, mamma, pappa sen barnen.*

Här betonar A alltså hur viktig familjen är som fundament i samhället men han räknar bara in själva kärnfamiljen i det här resonemanget, vilket är en modern definition. A säger vidare:

...Att det finns en fungerande respekt mellan mamman och pappan...och att dom uppfostrar deras barn så

Här talar A om respekt, både mellan mamman och pappan i en familj och hur denna respekt ska föras vidare till barnen. A fördjupar här sitt resonemang kring vikten av respekt och härleder detta till sin religiösa tro:

...Religiöst också, med Islam, jag är ju muslim. Enligt Islam så är det väldigt viktigt att barnen, eller familjen först och främst, mannen och kvinnan, att man visar ömsesidig respekt för varandra.

A kommenterar detta genom att fylla på med hur man och kvinna har sina skyldigheter mot varandra:

Jag som man har skyldigheter mot min fru, min fru har också skyldigheter gentemot mig, enligt religionen alltså. Då när jag uppfyller de här skyldigheterna, som jag har till min fru och hon uppfyller dom här skyldigheterna hon har till mig, då blir det en fungerande familj.

Här pratar A om rättesnören inom Islam som bygger på skyldigheter för mannen och kvinnan. A återkommer till att betona hur viktigt detta är inte bara för familjen utan också för samhället:

Så det är väldigt viktigt med en väl fungerande familj för att samhället ska fungera...så som det är hemma så ska det vara ute i samhället.

Efter en stunds tystnad ställer moderatorn frågan; **Hur tycker ni andra?** C som inledde betonar återigen att familjen, det är samhällets grund. Sedan beskriver han vidare:

...Samhällets grund är familjen och några ytterligare personer. Dom här personerna ska ha den här familjens hemligheter kan man säga. Den här koden som finns i familjens hemlighet ska vara egna hemligheter. Om man ska öppna den här koden eller om man ska gå in i den här koden så familjen blir, man försöker med att familjen ska splittras...

Här berättar C att i de egna familjerna så har man egna koder. När andra som inte förstår dessa koder och värderingar går in i en familj så ser C risken att familjerna kan splittras. C säger vidare:

...Om familjer splittras så fungerar inte heller samhället bra.

Beroende på om familjen nu är kärnfamiljen vilket man så här långt framför allt har definierat familjen som, eller om det är den utvidgade familjen som C har i åtanke, så är det traditionella eller moderna värderingar som omigen ges uttryck för. Familjen är den minsta enheten i ett samhälle och splittras den så blir det också problem i samhället. Här knyter B in i detta resonemang med:

...Men några familjer kommer att bli en kommun eller ett eget samhälle och det här samhället blir en stat...

Återigen en betoning av hur viktig familjen är som samhällets grundfundament. Till detta resonemang tillägger A:

Familjen handlar också om att bygga upp ett samhälle, allting börjar ju från familjen eftersom alla uppfostrar sina barn med goda värderingar. Då dom har goda värderingar så lär dom sig respekt för äldre, respekten för föräldrar, respekten för sina grannar, respekten för andra människor... Om det inte finns någon relation eller ingen respekt mellan mamma och pappa eller syskon i hemmet, om man inte kan respektera och visa hänsyn till sin egen familj, hur ska man då kunna visa det för en annan helt främmande människa?

A betonar att respekt, och då inledningsvis för de äldre och för föräldrarna, men sedan också för andra människor är en konsekvens av fungerande familjer. Här kommer E in i diskussionen:

Familjen är en bas, det är den första grundläggande institutionen i samhället.

Det upprepas och bekräftas alltså igen. Men E går vidare och berättar om Islam:

...Hela Islam säger att mannen ska respektera frun och frun ska respektera mannen. Samtidigt säger Islam en annan sak, det ska finnas en ledare i familjen, mannen.

Här framträder en traditionell värdering tydligt. Mannens och kvinnans skilda roller. Detta att mannen ska vara ledaren kan också vara en patriarkal värdering. C förtydligar sin åsikt i att mannen och kvinnan ska ha skilda roller men att inte mannen behöver vara den viktigaste personen, med att säga:

...Det kan vara tvärtom också. Vi ser inte att mannen är huvudpersonen, varje person i familjen har sina egna uppgifter. Mannen är viktig men vi ser att mamman är viktigast i familjen...Det är hon som tar ansvar om nästan hela hemmet och som uppfostrar barnen i familjen. Det är mest mamman som tar hand om dom i våra familjer.

Här betonar C att rollerna är olika men att kvinnan, mamman, för den skulle inte är mindre värd. Tvärtom så är mamman den viktigare inom familjen. Han betonar detta ytterligare:

...Pappan, han kanske själv försöker ta hand om sitt arbete och försöker försörja hela familjen på det här sättet...alla är ansvariga för att familjen ska fungera på rätt sätt. Det är därför vi säger att mamman ska vara huvudperson i familjen...

Nu kommer också F in i diskussionen genom att säga:

...Familjen i vårt land fungerar på ett sätt...mamma är hemma och sköter om barn och alla andra släktingar.

Här kommer en klar traditionell bild av hur familjelivet fungerar i det som F beskriver som sitt hemland, med en mamma som inte bara tar hand om barnen utan om fler behövande i släkten. F fortsätter med att jämföra hur familjer fungerar i Sverige:

I det här samhället är både mamma och pappa ansvarig. När vi gör någonting för vi en diskussion mellan oss, om det är problem med barn...problem med ekonomi, problem med släktingar så är det bra om man pratar familj inom familjen...

Här berättar F hur familjen också för hans egen del fungerar annorlunda i Sverige. A återkommer till mannens och kvinnans skilda roller:

Det funkar i familjen att mamman är ju väldigt viktig, men grejen med mannen att, eftersom alla i huset har sitt ansvar. Men mannen, det är inte så att han bestämmer i huset men han är ansvarig för familjen på så sätt att t ex det är han som förmedlar det som sker i familjen utåt, alltså, han är ansiktet utåt.

Här betonas att mamman är familjens vårdare medan mannen är den som företräder familjen utåt. A nyanserar detta med:

...men det behöver inte betyda att beslutet är fattat av honom utan det kan vara av mamman.

Sedan fördjupar sig A med att hänvisa till Islam:

...eftersom vi är religiösa människor, vi tror på Islam och vi har också ett sätt, som man ser i profeten, vi följer profeternas fotspår. Finns profeten då har du en väl fungerande familj, då har hela samhället lyckats...

A fördjupar detta med att berätta om profeterna Lot och Noa som båda hade fruar som levde på sätt som var emot naturen vilket gjorde att samhället inte heller fungerade. Så han fortsätter:

...kvinnan har väldigt stor del i att samhället ska fungera... Gud har höjt kvinnan och gett henne en väldigt hög status och vi ser också en kvinna i väldigt hög nivå i Islam. Man ska vara väldigt skyddande mot en kvinna.

Här säger A att kvinnans heder är en avgörande fråga inte bara för familjen utan också för samhället. Han förtydligar vidare:

Men det är bara det här sista beslutet som fattas, det är mannen som förmedlar, men beslutet kan komma från min fru... Vi har något som kallas Sura, Sura i samråd, att man sitter och fattar beslut tillsammans. Då när man sitter i det här samrådet då måste det alltid finnas en som är ansvarig, som fattar beslut. Det behöver inte komma från honom men det måste finnas någon som fattar besluten.

Här knyter C in:

Som ordförande

Vilket bekräftas av A:

Ja, precis som en ordförande. När familjen sitter och har samråd med varandra så kanske dottern har något förslag som du tycker är jättebra, man är ense om saken men någon måste fatta besluten och det är pappan... på det sättet är mannen ansvarig.

Här beskrivs att mannen alltså är den som slutligen är ansvarig för att fatta besluten men att de måste ske i lyssnande till familjen. Detta förklarar A vidare så här:

...det är inte så att han är ansvarig som en diktator, att han kommer in i huset och det är han som bestämmer;” jag säger så, gör så som jag säger”...

Här drar A ytterligare parallell med samhället:

Så är det i samhället också, man måste ha en som fattar beslut...jag fattar ett beslut som gynnar oss allihop. I huset, eller familjen är det pappa och i samhället då är det den som är ledaren i samhället som fattar beslutet.

Nu ansluter sig G till samtalet genom att ställa en fråga:

...det jag vill fråga en sak, Vad tror... vad bekymrar det svenska samhället... fungerar det svenska samhället?

G fortsätter:

... det finns ett system här i Sverige. Även en familj, en bra familj vill styra. Inne i huset dom kan, men utanför dörren det finns redan ett system i Sverige. Det blir en krock mellan familjesystemet inne och ute...

G formulerar tydligt problemen med att leva med en familjesyn som inte delas av samhället i övrigt. Hemma kan man hålla systemet intakt men i relation till samhället så blir det en krock. G förklarar vidare:

...till exempel som muslimer, vi vill att familjen ska gå genom dom här Allahs lagar, som till exempel Vasiri och Allah säger. Vi ska som man säger respektera varandra, leva på rätta sättet. Men det finns annat som styr här, svenska lagar där det finns en familj idag och ett familjesystem. Det som styr oss är ett system utanför, från riksdagen till exempel. Det är svårt, mycket svårt. Men alla vill att familjen ska fungera som dom vill men ibland går det inte.

Här säger E till G:

Men vad menar du med familjen? Hon vill veta vad menar du med familjen?

G svarar med, det en upprepning av vad som tidigare sagts:

Familjen är grunden för samhället.

Efter detta svar fördjupar sig G i varför han tycker att det är svårt att leva med en familj i ett samhälle som har en annorlunda familjesyn:

...vi kan prata om till exempel en familj, en mamma hon har en tvåårig pojke, hon vill stanna hemma. Hon får inte stanna hemma, hon måste gå till dagis eller till dagmamma. Då kommer klyftorna mellan barnen och mamman. Första dagen det är fyra timmar, nästa månad det är åtta timmar och sen när han blir arton alltså han måste flytta för att försöka för sig själv, eller han ska flytta till Stockholm eller Göteborg. På så sätt en familj splittras och det blir klyftor i den familjen, mellan barnen och föräldrarna.

G uttrycker här en smärta över att förlora närheten till sina barn. Han fortsätter med att berätta hur han skulle vilja ha det, och som är ett rent traditionellt sätt att leva sitt familjeliv på:

...Till exempel, jag har fem barn. Jag har bara ett kvar, alla har flyttat, det är systemet. Jag vill att dom ska bo hos mig men det går inte. I vårt land, i annat land till exempel, vi bor tillsammans i samma hus. Dom andra familjerna också i samma hus.

Som G tidigare beskrev så krockar ju hans idé om ett traditionellt familjeliv där generationer bor tillsammans med det svenska individualistiska livet där ungdomar ska frigöra sig från sina föräldrar. G uttrycker en sorg i att han nu bara har ett barn kvar vilket underförstått innebär att barnet bor hemma tillsammans med honom. C frågar G:

Vad är det som påverkar det här?

Och G upprepar:

Det är systemet som bestämmer det, systemet.

G ger uttryck för en maktlöshet. Systemet är starkare än vad han är som pappa och man är, och starkare än vad traditionerna är som har format hans syn på hur en god familj ska ha det. A känner med G och fördjupar den hopplöshet som G gett uttryck för:

...om vi tar Sverige, så var är målet? Alltså dom som är ledande, dom som sitter vid makten, vad är deras mål alltså?...

Maktlösheten uttrycks i en oförståelse för vilka mål samhället egentligen har med detta system som upplevs som ett hot mot den egna familjen. A fortsätter:

...men om inte folket är nöjda, om inte familjerna fungerar och barnen inte är trygga och kvinnorna inte är trygga då fungerar det inte... så därför, för oss muslimer så är det väldigt viktigt att familjen först och främst fungerar...

Här tydliggörs det igen att det är svårt att bevara storfamiljen i ett samhälle som inte har den familjekonstellationen, utan kärnfamiljen eller till och med individen, som minsta beståndsdel. Traditionella och moderna uppfattningar krockar med de individualistiska postmodernerna. C kommer igen in och förstår men försöker också finna lösningar:

Men i grupp då? Hur många muslimer finns här i Uppsala? Vi säger 15000 eller 10000?

En tanke i att man kan vara starka med varandra? Sedan fortsätter C:

Känner du som svenskar? Integrera dom (oss) i samhället, det svenska samhället. Varför känner du inte så? Vad är det som orsakar? Om dom (vi) bor här i 25 år, 10 år, det är vårt land, Sverige. Vi är svenskar även om vi har immigrerat från utomlands. Ända sedan 80-talet har vi kommit hit. Hur många av oss känner som ni svenskar? Varför känner vi oss inte som svenskar? Det här måste finnas någon, i framtiden menar jag, det måste finnas lösningar eftersom det föds barn och deras barnbarn. Dom kommer att sitta här och dom har inget annat land och så. Och dom ska känna sig trygga också, i framtiden. Men hur ska man göra, vad ska man göra?

C uttrycker svårigheten med dessa olika system inte bara för honom själv och hans generation som inte känner sig hemma i Uppsala, Sverige, trots att många av dom levt här i upp till tjugofem år. Han uttrycker dessutom också en oro för kommande generationer som inte har något annat land än Sverige eftersom de är födda här. E fortsätter dessa tankegångar med:

Ja, här i Sverige finns det nästan 1 miljon från andra länder, utlänningar, invandrare kan man säga. Bland dom finns en del muslimer. Islam är andra religionen i Sverige idag men vi måste skilja på islam och muslim för även om en muslim tillhör islam så betyder inte det att han lever sitt liv enligt islam. Det är olika, några följer kanske tio procent, några fem procent, några 80 och några 70, det varierar.

Här konstaterar C att även många muslimer är mer eller mindre sekulariserade och på så sätt har de också lämnat en traditionell familjesyn. När C har betonat detta så återgår han till hur svårt det är för de troende muslimerna att leva i ett sekulärt samhälle:

...vi muslimer som ber bön enligt Islam, vi har moskéer, men ändå när vi väl är en familj då hade vi en tanke, ett system där vi kom ifrån och det fungerar inte här i Sverige. Vår tanke är att vi skulle bo tillsammans man, fru, barn. Men när det gäller anpassning i samhället, system i samhället då isolerar barnen från föräldrarna när det gäller utbildning, när det gäller arbete...Du bestämmer själv. Lagen säger dom har rätt att göra det, då blir det en kollision, en osynlig kollision...det sista som säger Islam, mamma och pappa skulle uppfostra barnen enligt religion, enligt tradition, samtidigt barnen har ett ansvar när de blir gamla, dom skulle ge tillbaka. Det betyder att pappa och mamma när dom är gamla blir dom som barn, då ligger ansvaret hos barnen, döttrar eller sonen, dom skulle ta hand om. Men det fungerar inte här i Sverige.

C förklarar här att även när man som troende muslim ber sina böner och går till moskén så kan man ändå inte leva som en god muslim när det gäller familjelivet. Det blir en kollision som han uttrycker det mellan Islams regler om hur en familj ska se ut och leva och till den anpassning som de olika

familjemedlemmarna kanske vill eller måste göra till samhällets familjesyn. A fortsätter det här resonemanget:

Samhället är byggt på att folk är individuella. Från första början när ett barn föds och när dom börjar dagis, så det blir redan där separationen mellan familjen och föräldrarna för att barnet måste gå till dagis och är på dagis från klockan åtta på morgonen till klockan fem på kvällen. Både mamman och pappan jobbar och dom är ifrån varandra kanske åtta timmar, så kommer dom hem och då är dom tillsammans i kanske två-tre timmar och så måste barnet gå och lägga sig för dom går i skolan eller dagis... Så familjen umgås dagligen bara några timmar, dom (barnen) blir uppfostrade på dagis eller i skolan. Och samma sak när hon blir äldre, då blir det precis samma sak att man kommer hem och är hemma med familjen lite grann.

Detta resonemang stöder A ytterligare med att referera till forskning:

Dom har gjort en undersökning och frågat ungdomar vilka människor som betyder mest för dom i deras liv och nästan alla svarade lärare. För den här bilden finns inte riktigt, den här kärnfamiljen den finns inte. Så människor blir väldigt individuella.

Efter att ha beskrivit hur det är i Sverige så återgår A till hur det bör vara med familjelivet enligt Islam:

Vi muslimer, Islam, är utsänt till människor för att vi ska vara i gemenskap, alla ska vara tillsammans, det är ett kollektivt arbete. Jag kan inte bara tänka på min framgång och på min lycka utan jag måste tänka på hela samhället och andra människor också... därför en föreskrift för hur vi ska leva, vilka saker som vi får göra gentemot våra familjer och hur vi ska bemöta andra människor. Därför tycker jag att svenska samhället är väldigt svårt...

Igen upprepas svårigheten med att hålla denna gemenskap och dessa föreskrifter för hur man ska leva intakt, i ett samhälle med andra värderingar. A fortsätter med att förklara att Islam i sig inte är problemet för det har som syfte att anpassa sig till de samhällen där man bor:

...Islam kan anpassa sig till samhället, det är inte så att jag har svårt att anpassa mig som muslim i samhället Sverige för jag kan anpassa mig. Men grejen är att det tar tid, för att det ska fungera så tror jag personligen att människor måste gå tillbaka till den här vägen som gud har utsett för människor. Jag menar inte att man ska, man kan inte tvinga en person att tro på gud... men ett fungerande samhälle så ska man följa den här vägen...

Detta resonemang fortsätter A genom att fördjupa sitt folks traditioner och läran genom Islam:

Jag är eritrean ursprungligen men jag följer inte mina traditioner enligt folket, alltså mitt folks traditioner. Det kan jag inte blanda in i min religion, min religion är att jag följer traditionen enligt Islam, alltså min profet hans tradition är vad som gäller och det lär jag ut till mina barn.

Eritrea har en våldsam historia och A fortsätter:

...jag kan inte lära dom (mina barn) traditionen därför att ibland ser man också dålig bild av Islam. Man tror att Islam gör på det sättet för att muslimer gör på ett sätt, men det är hans tradition. Det har ingenting med själva religionen att göra.

Här skiljer A tydligt mellan sitt lands traditioner och religionen Islam. Han fortsätter med att förklara varför han tycker att hans tro är så viktig:

...Så jag tror att framgångar för människor, både familjen och samhället...att den ska bli lyckad och framgångsrik och att man ska må bra och finna ro och vara trygg...

Här talar A om religionen som rättesnöret för att familj och samhälle ska fungera och vara tryggt. Han fortsätter:

Bra etik och allting kommer från religionen. Det finns till exempel många andra läror att jorden är slumpmässig och många tror att vi kommer från aporna och så vidare. Det skapar konflikt och krig och det är den som är starkast som överlever. Det betyder att jag kan gå ut och se en svag person framför mig, slå honom och ta hans saker...Från moralen och etiken har man tagit från religionen så att människa ska fungera väl och samhället fungera väl, så man måste gå tillbaka till moralen och etiken och det kommer från religionen, det är budskapet.

Här fyller C in med att religionen här även gäller kristendomen och A fortsätter:

...vi tror också att religionen, kristendomen, på alla dom här böckerna, bibeln och gamla testamentet, alla dom här böckerna det är ju sändebud från Gud. Vi tror på alla dom här, dom är 100% samma, jag kan inte förneka kristendomen och säga att det inte är sant...

Här är C och A eniga i att religioner förenas i sina rättesnören och utmaningen finns i det sekulära samhället. Men A fortsätter sedan och förtydligar vad som ändå skiljer kristendomen från islam:

Människor har efter profeten Jesus ändrat kristendomen, ändrat hans sätt och dömt mycket av det som Gud har sänt så därför har vi sänt en profet, den sista profeten ... och han har kommit med ett budskap som ingen kan ändra på...Koranen är en skrift som ingen kan ändra på. Människan kan alltid hitta tillbaka till den rätta vägen, den här rätta vägen är Koranen och Profeten.

Här tar samtalet andra vägar och talar om folktomheten på gator i Sverige men efter några minuter så återgår samtalet till Islam genom att A säger:

Gud har skickat profeten Mohammed och han har även skickat Koranen. Människorna i världen är alla ute efter en livsstil. Varenda en vill ha en livsstil för att kunna leva sitt liv dagligen så man kopierar folk. Många vill se ut som en fotbollsspelare och många härmar kanske en skådespelare eller någon slags artist. Och vår förebild är Profeten och Profetens lära om hur vi äter, hur vi sover, hur vi klär och, hur vi går in i toaletten...hur vi ska själva samlaget med våra fruar, hur vi ska uppfostra våra barn...

Här beskriver A hur alla människor har sina förebilder och hur vi kopierar beteenden och värderingar från varandra. Självt har han Profeten som sin förebild vilket ger livsregler för allt. Och han fortsätter med:

Det är många människor som nu har problem med magen alltså. Dom flesta på sjukhuset alltså, det är p g a den mat dom har ätit som dom hamnat där. Profeten lär oss att äta enkelt. Islam är en livsstil, det är inte någonting som jag bara läser då och då eller att jag ber vissa tider. Utan jag utför Guds lagar.

Lite senare i resonemanget kommer E tillbaka till hur svenskar har andra regler:

Som man här i Sverige, sambo säger man, det går inte. Och man kan inte ha samlag, det är förbjudet. Det är en sak. En annan sak är att allt vi får höra uppfifrån, det tror vi på. Det finns en väg efter döden, då hamnar vi på olika platser, himmel eller helvete.

Följer jag Islams väg då hamnar jag efter döden i paradiset, följer jag den inte hamnar jag i helvetet.

Det blir alltså en mycket stor skillnad för en troende i hur man ser på vad som kommer att ske efter döden, beroende på om man följer Guds lagar eller inte. Dessutom så säger E här att detta ansvar ligger på föräldrarna att lära sina barn:

Jag har ett ansvar att uppfostra dom enligt Islam. Måste varje barn ha kunskap om Koranen och kunna två saker, Koranen och Sunna. Sunna betyder att vi pratar om Mohammed, den sista profeten... Det betyder allt hur han pratar, gör, sover, mat, allt ingår i Sunna. Det betyder att mamma och pappa har ansvar att uppfostra sina barn rätt, annars hamnar dom i helvetet.

Här kan det vara föräldrarna som E avser hamnar i helvetet eller så kan det vara barnen. Lite senare fyller F i med sina tankar kring belöning och straff utifrån hur troende muslimer lever sitt liv:

... När barnen kommer och tar han om föräldrarna när dom är gamla och föräldrarna får samma belöning. Uppfostran är mycket viktig för Islam.

Uppfostran är mycket viktig i alla traditionella kulturer och än mer viktigt måste det ju bli när den sker i en miljö som i övrigt har helt andra värderingar. Respekten för de äldre är också mycket viktig i traditionella kulturer och F fortsätter:

... gamla människor väntar året runt på att barnen ska komma och hälsa på, kanske kommer en halv till en timme. Hela året väntar dom på att barnen ska komma. Det är lite synd om gamla människor.

F tycker att det är synd om gamla människor i denna sekulariserade och individualistiska kultur. Han jämför med hur det varit i hans födelseland:

I vårt land... mannen jobbar väldigt mycket... även om dom (männen) kommer hem på natten, klockan tio och går klockan tio på morgonen eller klockan åtta på morgonen, så kommer mannen till mammans eller pappans rum och sitter lite grann och pratar lite grann. Och mamman också samtidigt väntar på honom "när han kommer hem så kommer han till mig". Så det blir kärlek.

När mannen jobbar så mycket så faller det naturligt på kvinnans lott att sköta om de gamla utöver barnen. Men mannen träffar sina föräldrar varje dag och de bor tillsammans. Detta är regler som är förutsägbara och mannen vet att hans hustru väntar på honom därhemma när han kommer från jobbet. I nästa tanke vill F betona att oberoende om man uppfostrar barn enligt Islam eller inte så är det viktigast att uppfostra barnen med respekt för sina föräldrar:

Islamisk kunskap... om det kommer i 100% eller 50% eller bara 1% jag skulle tycka att det fungerade bra om man uppfostrade barnen att visa respekt för föräldrarna. Samtidigt dom får respekt för samhället också. Dom förstår skillnaden i vad dom skulle göra och vad dom inte skulle göra.

Här ställer moderatorn en av de obligatoriska frågorna; **Vad innebär respekt för er?** C börjar med att svara:

... Vad gäller respekten, det var den viktigaste kanske i den här diskussionen. Vi ska inte hela tiden gå på religionen.

Att respekten är grundläggande, vilket ingår i traditionella värderingarna, kommer tydligt fram. C säger vidare:

Och alltid religionen visar respekt. Respekten visar hur man ska respektera varandra. En pojke ska respektera den som är äldre, en äldre hur han ska vara mot dom som är lite yngre, hur man ska respektera dom som är kunniga. En sjuk man som har psykisk sjuka, hur ska man ta hand om det här, det är alltid religionen som underlättar för oss.

I religionen finns tydliga regler för hur man ska visa respekt för varandra. Nu återgår C att föra in hur viktig denna respekt är för familjen:

Det som är viktigt är att vi som muslimer vi lever här i Sverige, det finns vissa frågor här, familjen ska behålla den här bilden i familjen. Hur ska vi bevara den här? Det finns många, många saker som försöker splittra familjen...

För att illustrera detta berättar C om ett radioprogram han hört:

...det var ett program på P1 på radion, det var en tjej som gick på gymnasiet eller någonting, hon sa, jag är en olydig flicka, vad mina föräldrar säger, jag respekterar inte dom, dom säger fel hela tiden. Varför ska jag ha slöja, varför jag inte ska gå på diskoteket, varför jag inte gå till mina kompisar på nätterna, varför jag inte kan göra som jag vill...

Detta ställer C mot den andra flickan i intervjun som säger:

Och den andra tjejen...hon sa, vad mina föräldrar säger, jag tycker att dom säger rätt. Dom vill mitt bästa eftersom jag är deras dotter, det är inte min kompis som vill mitt bästa. Det kanske är min kompis som vill ha lite tid med mig, att vi ska roa oss lite grann, men sen är det slut. Men mina föräldrar dom har alltid, dom, om det händer mig någonting, det skrämmer dom. Dom är oroliga för mig. Hela tiden dom frågar efter mig, dom vill att jag ska ha trygghet.

Det senare inlägget kommenterar C genom att säga:

Det är det som är respekt för föräldrarna. För samhället bygger på, vad ska man kalla, det är respekt som vi vill ha i familjen, vi vill inte ha splittrade familjer i Sverige.

C ställer här ungdomars lydnad och respekt för föräldrarna till att det är så man kan hålla ihop sina familjer. Ungdomar som bryter sig fria och vill umgås med andra ungdomar leder till splittrade familjer. C berättar sen själv om sin egen familj:

Jag uppfostrar mina barn, jag tar hand om mina barn...Dagtiden, jag vill ha med mina barn, på natten jag jobbar. Min familj, mina barn, dom har läxor, dom vill ha lite omfamning i värme. Inte att dom kommer från skolan, det är TV spel eller dataspel som tar hand om dom och det är våld, våldsamheter i TV. Men när jag tar hand om dom, det blir konflikt mellan syskonen, nej, ni får inte göra så här, men dom lär sig respekt.

C berättar att han uppfostrar sina barn med värme och kärlek och lär dom respekt. Han fortsätter vidare med att han också hoppas att detta kommer att göra så att barnen behåller traditionen:

När jag blir äldre, jag ska inte hamna på äldrehemmet.

Eller, om han inte skulle lära sina barn kärlek och respekt ser C detta scenario framför sig:

Ingen som kommer, mina barn kanske kommer efter ett år och besöker min begravning eller någonting va, det finns inga besöksprogram heller hos mina barn, dom har ingen

tid, dom har inte fått den här värmen från mitt hjärta. När jag blir äldre dom kastar ut mig också, så fungerar inte familjen.

Här talar inte C om att det kommer att bli barnen som flyttar ifrån honom. Kanske han tycker att det är självklart att de kommer att bo kvar i hemmet men att de kommer att kunna kasta ut honom när han är gammal och inte kan ta hand om sig själv. Efter denna framtidstanke ställer G en fråga till moderatorn:

Jag ska ställa en fråga, vad tycker du om det här samhället? Hur fungerar du själv? Hur tycker du om ensamhet?

Moderatorn berättar att hon inte ska svara på detta utan att hon har en annan funktion i denna fokusgruppsintervju. G fortsätter då med:

Jag tycker att det här samhället ska ändras lite grann., Ni har olika folkgrupper här från olika länder... När jag blir äldre t ex jag ska säga, jag ska bo på åldringshem, där kan en kvinna eller en tjej t ex inte tvätta mig enligt islam. Den här biten jag kan inte göra någonting åt, jag måste acceptera det. Men om kommunen eller myndigheterna, låt dom bygga för dom som anpassar islamska lagar ålderdomshem. Det är många som är gamla och muslimer... det här är viktigt för män och samma sak för kvinnor också. Det här handlar om samhället, du ska leva här, dö här, begravas här. Det har bekymrat mig också lite grann med min religion.

Det kan vara djupa funderingar som kommer fram i hur man ska kunna leva på ett riktigt sätt i ett samhälle som har andra värderingar. E fortsätter:

... Det är en krock mellan muslimsk familjetradition och när det gäller Sveriges tradition. Ibland ... en muslimsk familjekille får gå ut och dansa på diskotek men inte kvinnan, inte tjejen.

Med det här så vill E förklara att Islam har vissa regler för både män och kvinnor och sexualiteten styrs av detta:

Som jag förklarar detta, det är förbjudet, att man inte använder sex hur som helst, inte kyssas öppet på gatan. Man skulle använda detta (sexualiteten) på hemligt sätt och som en gåva. Det handlar om saken från Islam. Och då krockar mellan samhällets tradition och en muslimsk tradition.

Synen på sexualiteten är ju verkligen en särskiljare i traditionella, moderna och postmoderna kulturer. A vänder i nästa reflektion resonemanget till att gå in på inre värden:

Bilden av en familj kan va, se fin ut. Dom har det välställt med ekonomin, barnen är framgångsrika när det gäller utbildningar och karriär och så vidare men det behöver inte vara en framgångsrik familj bara för att det ser ut så utåt. Utan det är väldigt viktigt hur dom känner inne för att i Islam är det viktigt att familjen mår bra.. att dom har den här sinnesron, att dom mår bra och är trygga... familjen ska kunna vara trygg och framgångsrik ändå utan att det har med pengar eller utbildningar eller vad det nu är att göra.

A förklarar hur viktigt detta är i Koranen:

... i Islam ordet slam, det betyder frid och Islam betyder också underkastelse till guds vilja... människan är skapad för ett syfte så när människan uppfyller det syftet och underkastar sig guds vilja då kan den kanske få trygghet och ro, alltså sinnesro, han kan må bra.

A förklarar vidare hur lagarna ska följas för att alla ska må bra:

Så barnet får max nytta av sin familj för att han uppfyller lagarna i huset, samma sak också en person eller människa när han uppfyller guds vilja... Gud är allsmäktig, han hör allt, han ser allt och han är beredd att ge, men gud har också satt lag till mig som människa.

A fördjupar sig sedan i att i Sverige så har även alla muslimer det materiellt bra men att det kanske inte alltid innebär att man mår bra:

Vi har ju faktiskt mat, tak över huvudet och mat för dagen, inte bara för dagen, en hel månad kan jag klara mig så. Även den fattiga personen har det bra här i Sverige. Men ändå mår han inte bra, vi mår inte bra inom oss.

A förklarar att det kan ha att göra med de krav som samhället ställer på hur man ska vara som människa:

...som finns i samhället... man måste vara pratsam och man måste också se bra ut. Så alla människor försöker uppfylla dom här sakerna, att man ska vara pratsam. Men vissa kanske inte ens tycker om att prata men man oroar för att bli accepterad. Så den känslan som uppfylls inom oss. Gud har gett oss en väg, uppfyll dom här lagarna så kommer du må bra. Istället för att jag ska göra saker för någon annan person så gör jag det för honom, det kan jag få igen, den här sinnesron kan man inte hitta i det materiella.

G återgår till att:

Nån av bröderna redan har sagt att familjen är grunden för samhället också, det stämmer... men om vi skulle prata om muslimerna i Uppsala... Det är många familjer som har av lite problem då och då, genom barnen, genom skilsmässa och sådana här grejer. Men kommunen dom tar hand om dom här grejerna. Dom har inte kontakt med någon i Moskè, muslimer. Och dom, om dom visste att det finns lösning i Moskè, dom kunde göra det.

Här efterlyser G att kommunen ska vända sig till Moskén för att de som G uttrycker, att lösningen finns där för de muslimska familjer som har problem, i Uppsala. Han fortsätter:

En gång en kille från ungdomsmottagningen har kommit till Moskén, han sökte... de här ungdomarna och så, så, så. Då började dom prata lite och sedan han försvann, han kom inte tillbaka. Då menar jag, kan man växla olika system för att fungera samhället från olika funktionsgrupper eller religioner också, för att fungera i det här samhället.

G önskar här att myndigheterna ska lyssna mer på systemet inom den muslimska gruppen. Han fortsätter med exempel:

Tillexempel, det finns många barn, många familjer inom Islam som hamnar ... Också fängelse, såna här grejer. Men enda muslimer vi som har Moskè, dom myndigheterna, eller vi säger en bransch av myndigheterna dom kontaktar oss, det finns en muslim som vill ha bot. Men innan han hamnade i fängelse eller han dog, dom har inte kontaktat oss. En kvinna, hon gör bråk också, hemma på natten, då kommer jouren och tar barnen, tar kvinnan. Istället detta varför ringer dom inte till muslimerna, imamerna, våra imamer. Dom kan lösa problemet utan att det kostar någonting.

Här blir återigen skillnad i synsätt så viktig. I synsättet att familjen är den minsta beståndsdelen så ska inte nödvändigtvis kvinnan och barnen skyddas från t ex mannen då de ju är en och samma del. G

tycker här att om det finns problem inom en familj så kan de själva lösa dessa problem bättre och då behöver inte familjen splittras genom att socialjouren tar kvinnan och barnen med sig. Om familjen är det minsta fundamentet i en traditionell kultur så ska familjen också skyddas som en och samma enhet. Medan svensk lagstiftning skyddar varje enskild individ. Om kommunen upplever att det finns en hotbild mot kvinnan och barnen så kan de få hjälp också till ett eget boende. G föreslår lösning:

Men för att samhället ska samarbeta tillsammans måste det finnas någon kontakt mellan myndigheterna och Moskén, som det gör mellan myndigheterna och kyrkorna. Vi har kontakt med kyrkor, vi samarbetar...

G fördjupar detta:

Det finns många barn, kvinnor och män, dom är en del av det här samhället, även om dom är muslimer. Om man kommer nära till dom och fråga om bekymmer hur ska vi lösa problem...

Här kommer A in i resonemanget med att säga att det också finns problem i familjer i muslimska samhällen:

Man ska vara lite realistisk också när det gäller muslimskt samhälle...även hos oss det finns inte väl fungerande, jag menar om en familj, som t ex min familj, vi har lite problem i huset med våran son, det handlar inom om att kontakta kyrkan eller att jag ska kontakta Moskén utan jag som muslim...man behöver inte gå så långt man behöver bara gå till sin granne och lösa problemet där... om jag ser en muslimsk familj som har ett problem så jag som muslim är ansvarig och inte bara för min egen familj, jag är ansvarig för den familjen också, den familjen ska också ha det bra. Det är mitt ansvar att titta i deras hus, inte tjuvitta så men att man går och besöker och frågar hur mår ni, är det något som är problem, är det något jag kan ställa upp med? Islam... utelämnar ingen person.

Här beskriver A hela den muslimska församlingen som en enhet där alla ska ta hand om varandra. Han beskriver det som att de alla är som i en familj:

Det är därför alla tror att vi är syskon, vi är en stor familj. Alla kanske undrar varför vi säger morbror till varandra, vi är alla bröder. Familjen är inte bara vi, inte bara min familj som är familj utan hela samhället är min familj. Våran Profet ger ett exempel, han säger att två bröder, muslim och muslim sinsemellan är som en kropp...om jag ser i samhället att en familj som inte mår bra, jag ska känna oro, jag ska inte känna deras familj, deras problem, utan jag ska också ha oro att den här familjen ska må bra. Det handlar om att rädda sig själv. Vi är alla bröder.

Denna enhetstanke att alla inom församlingen har ansvar för varandra, att man inte ska tänka att den familjen har problem och det är deras problem, utan att det också angår mig och min livssituation strider mot den postmoderna uppfattningen om varje enskild persons integritet. G byter här inriktning genom att säga:

Det finns två saker som är viktiga, Islam säger att när du bor i ett annat land, ett annat område, du måste följa regeln som följer. Det betyder att enligt koranen, när en muslim bor i Sverige, det är obligatoriskt för mig att följa lagar som finns i Sverige. Annat som Islam säger, respektera andra religioner.

Här berättar C att han försökt att göra något konkret för att kunna hjälpa familjer med problem i Sverige men att det är svårt när man tillhör flera system:

Eftersom jag själv, jag är initiativtagare till ett nätverk som heter "Mäns nätverk för kvinnofriden" Vi började för nästan två år sedan, men jag själv känner mig fulladdad i det här nätverket eftersom jag inte kan påverka någon av familjerna i det här nätverket. Jag är inte svensk traditionellt, eller...ingen av invandrarefamiljer vill vända sig till det här nätverket heller...

C fortsätter med att han nu tycker att Moskén bättre kan hjälpa muslimska familjer:

Som vi har sagt, Moské har, som vi har sagt från början en kod i familjen...ingen kan öppna den här koden utom bara i Moské eller dom här som är kunniga i Islam, dom kan påverka. Och dom flesta familjer, muslimska familjer, även dom som inte är troende, dom har respekt för Imamen.

Sedan tar C upp att han upplever att denna respekt finns bland de muslimska familjerna i Uppsala trots att det funnits en konflikt mellan olika muslimska inriktningar:

Text det har hänt lite konflikt i Uppsala men det är snart över, hoppas jag i alla fall.

C fortsätter med att han hoppas att de som arbetar i kommunen:

Dom här som jobbar i kommunen, även om det är kvinnojouren också...om dom som jobbar med Moské, jag tycker att det här det kommer att hjälpa mycket familjerna. Istället för att splittra familj, det kommer att bli bättre för familjen. Det är mycket viktigt att tänka att Moskés tjänsteman eller Imamen han har den här koden och kan komma in i den här konflikten och lösa den här konflikten. Det är det som är mycket viktigt.

Här pratar C igen om att det är Moskén som är de som förstår familjesystemen i de muslimska familjerna och det är för dom som familjerna har förtroendet. Här berättar E att man inom Moskén hade haft en föreläsare om hedersmord:

...han heter Ahmed...han var någon gång...föredragare om hedersmord...han vet när det gäller hedersmord också.

Någon kommenterar detta med att det var förra året det. C säger vidare:

Det var frågan i alla fall, det var traditionsfråga, inte religion, den här hedersrelaterade...

C säger att hedersrelaterat våld är en traditionsfråga och inte har med Islam att göra. Här bryter moderatoren för klockan har gått över den planerade tiden.

Att fundera över

Samtalet i gruppen med kristna deltagare avslutades med att A, efter att ha gjort gällande att respekten för "kristna värderingar" är föremål för en "markant nedmontering", vänder blicken mot islams och andra religioners roll i det svenska samhället. I det sekulära samhällssituationen anser han att "vi kristna har...blivit hånade" och uppfattas som mindre "trovärdiga". "I dag är läget lite annorlunda", konstaterar han, "genom att vi har så många olika, det är muslimer och alla olika religioner som har kommit hit och det går inte att slå dom på sinnet på samma sätt". Och han öppnar dörren för att en trovärdighet här kan komma åter och avslutar sitt inlägg med att slå fast att "kristna har inte varit så mycket värda men muslimerna kan man inte bemöta på det här respektlösa sättet alltså".

Två antaganden tycks kunna abstraheras ur A:s resonemang. Dels tänker han sig att den religiösa pluralismens tillväxt kan komma att resultera i en ökad trovärdighet för, inte bara icke kristna, utan också kristna traditioner. Dels menar han, förmodligen sagt som ett stöd för det första antagandet, att muslimer bemöts med en större respekt än vad kristna gör. Ett sådant mer generöst bemötande kommer också att kunna smitta av sig på befintliga förhållningssätt gentemot kristna, vilket då får antas uppfattas som en positiv och eftersträvansvärd konsekvens.

Det är intressant att reflektera över A:s båda antaganden vid genomläsningen av samtalet mellan männen i moskén i Uppsala. Om man ska välja att fästa blicken på något intryck som så att säga står sig genom hela detta samtal, så är det den inte sällan påtagliga frustrationen över hur det svenska samhällets (moderna och postmoderna) värderingar bryter mot de traditionella värderingar respondenterna knyter till sin religion, till islam. Denna frustration yttrar sig, som vi ska återkomma till, på flera områden. Respondenten A pekar på att (det svenska) ”Samhället är byggt på att folk är individuella”, samtidigt som ”Vi muslimer, Islam, är utsänt till människor för att vi ska vara i gemenskap, alla ska vara tillsammans, det är ett kollektivt arbete”. Livets glädjeämnen och dess sorger, de stora händelserna och de små, högtiden och vardagen, familjens och skolans relationer – allt påverkas på ett eller annat sätt av hur ett individuellt och ett kollektivt perspektiv bryts och nöts mot varandra.

I förlängningen av dessa reflexioner yttrar sig också A på ett sätt som i mångt och mycket tycks överensstämma med det vi såg avsluta samtalet i den kristna gruppen. Enligt A förhåller det sig så, att ”Bra etik och allting kommer från religionen”, och när han vill lyfta fram utmaningar mot en religiöst förankrad etik som anses leda till harmoni och trygghet är det inte andra religiösa traditioner han nämner – utan sekulära, icke religiösa läror: ”Det finns till exempel många andra läror att jorden är slumpmässig och många tror att vi kommer från aporna och så vidare. Det skapar konflikt och krig och det är den som är starkast som överlever. Det betyder att jag kan gå ut och se en svag person framför mig, slå honom och ta hans saker...Från moralen och etiken har man tagit från religionen så att människa ska fungera väl och samhället fungera väl, så man måste gå tillbaka till moralen och etiken och det kommer från religionen, det är budskapet”. Och A är mycket tydlig när det gäller sin inställning till kristendomen: ”...vi tror också att religionen, kristendomen, på alla dom här böckerna, bibeln och gamla testamentet, alla dom här böckerna det är ju sändebud från Gud. Vi tror på alla dom här, dom är 100% samma, jag kan inte förneka kristendomen och säga att det inte är sant”.

Vad den kristna gruppens respondent A och den muslimska gruppens respondent A förenas i är, kan man se, att samhällets sekulära grund och struktur utgör ett hot mot en fungerande etik. Dessutom upplever de båda att det är svårt att utifrån en religiöst förankrad traditionell värderingsposition få förståelse från det omgivande samhället, präglad av icke traditionella värderingsmönster. Upplevelsen av att härvidlag tillhöra en avvikande minoritet syns gå igen hos båda respondenterna, och en frustration och en maktlöshet kan spåras som gemensam för dem.

Hur kan man möta en sådan här upplevelse av att vara försatt utanför den befintliga värdegemenskapen, utan att därför ta avstånd från samtidens värderingsmönster? Det här är en viktig fråga att ställa, inte minst i den mån visionen om öppna och konstruktiva samtal om normer och värden i det mångfaldiga samhället ska hållas vid liv och utvecklas. Med utgångspunkt i den här visionen bör man sträva efter en dialog där, för att tala med metaforen från föregående kommentar, *upptäckande* föregår *bedömning*, där nyfikenhet och viljan att lära något om och av det främmande och okända odlas innan dess argument och kritiska invändningar börjar vässas. Och då handlar det inte bara om det ansvar de traditionella värderingarnas förespråkare har att se och sätta sig in i moderna och postmoderna perspektiv, utan också om ett ansvar som går i motsatt riktning – vilket inte sällan förutsätter ett uppmärksammande av religionens kraft i människors liv, ett uppmärksammande som kanske inte alltid varit så tydligt uttalat som hade varit önskvärt.

I sin avhandling *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860 – 1900* (1) sätter den svenska forskaren Inger Hammar fokus på den

religionsblindhet hon menar prägla forskningen kring nämnda pionjärer. Istället för att se och lyfta fram de ofta religiöst förankrade kontexter där de verkade och fick inspiration till sin verksamhet, sägs ofta ingenting om dessa – annat än möjligen sådant som i dem kan betraktas som uttryck för en repressiv och patriarkal kvinnosyn. I uppsatsen ”Den blinda fläcken. Reflexioner kring religionens plats i nutida svensk genusforskning” (2) återvänder Hammar till det aktuella temat, och hon pekar på hur oförmågan att tolka handlings- och tankemönster i relation till befintliga religiösa referenspunkter kan knytas till sekulariseringen och till betraktandet av religion som en privatsak:

”Ytterligare en orsak till vår tids religionsblinda kvinnoforskning torde vara det sekulariserade samhällets tendens att betrakta religionen som en *privatsak*. Härmed riskerar man både att frångå den religionens dess samhällsdimension och dess funktion som grundläggande verklighetsuppfattning/helhetssyn i en människas personliga liv. Förståelsen av religionens betydelse som drivkraft i en enskild människas liv tycks alltså inom forskarsamhället vara beroende av den tolkning man ger av religionen som privatsak” (3).

Låt oss vidga ramarna och med utgångspunkt i Hammars resonemang försöka formulera en tolkning av de kristna och de muslimska gruppernas frustration över sin roll i det postmoderna samhället! Man skulle kunna söka en formulering enligt vilken bristen på religionsrelevant medvetenhet – eller *religionsblindhet* – utgör en betydande orsak till att människor *med* en levande religiös tro upplever sig befinna sig i en samhällslig periferi när normer och värderingar kommer på tal. Det postmoderna samhällets individualisering och privatisering av religionen medför att religiöst förankrade argument rörande normer och värderingar, uppfattas sakna relevans för samhällsgemenskapens etiska och moraliska grundhållning. Eftersom religiös tro är något privat angår den inte någon annan än den troende, och än mindre kan det privat förankrade ge stöd åt en samhällslig etik, till samhällsligt sanktionerade normer och värderingar. Konsekvensen blir att den som har en religiös tro och menar sig ha något väsentligt att bidra med till den etiska debatten och det moraliska sökandet, lätt kan uppleva ett existentiellt utanförskap, en alienation där avsaknaden av en explicit religiös tro fungerar som samhällets mer eller mindre öppna demarkationskriterium för vem som kan tillerkännas rollen att påverka och ha inflytande över diskussioner kring rätt och orätt, gott och ont.

Den svenske religionsfilosofen Andreas Nordlander har fört reflexioner kring den privatiserade trons roll vidare in i ett sammanhang där kunskapssyn och kunskapsbegrepp formas och framträder till stöd för religionens mer tillbakadragna tillvaro i det icke traditionella samhället. Närmare bestämt hävdar han att en kunskapsteoretisk norm enligt vilken *demokratisk kunskap* här framhålls på förment allmängiltig och rationell grund, och att detta inbegriper ett bortförande av religiösa anspråk från den accepterade kontexten där dialog kring samhällsviktiga frågor förs. Han presenterar begreppet *fundamentalism* vilket innebär

”ett krav på att all kunskap ska härledas till en säker grund, en grund som ska vara tillgänglig för alla så att den kunskap den genererar ska bli enhetlig. I ett historiskt perspektiv tycks detta ha varit en reaktion på den tid som följde på den protestantiska reformationen, då religionskrigen sågs som en konsekvens av att var och en valde sin egen auktoritet, vilket ledde till konflikter av olika slag. Lösningen, enligt upplysningsfilosoferna, bestod i upprättandet av en ny enhetlig källa till kunskap bortom kyrkornas och de traditionella auktoriteternas alltmer disparata anspråk. Nu skulle i stället all kunskap härledas till förnuftet, som man ansåg vara allmänmänskligt. Idén är demokratisk: kunskap är tillgänglig för alla genom att de använder sitt förnuft. En konsekvens är naturligtvis att de föreställningar som inte i princip kan härledas till denna gemensamma källa, inte heller kan kallas kunskap, utan regleras till en privat kunskapsteoretisk sfär där de reduceras till personliga preferenser. Specifika religiösa övertygelser är paradexempel på detta: i den samtida liberala diskursen förutsätts oftast helt sonika att var och en får ha sina religiösa övertygelser så länge han eller hon inte framställer dem som en sanning som också gäller för andra. Var och en får ha sina privata övertygelser så länge de inte inkräktar på det offentliga rum som vi alla ska dela och där valutan är rationell kunskap, inte privatreligion och annat tyckande”. (4)

I händelse av att Nordlander här ger en rättvisande bild av det offentliga samtalets rådande normer, kan den kanske tillhandahålla vissa redskap för att tolka de upplevelser av utanförskap som de kristna och, i synnerhet, de muslimska respondenterna ger uttryck för. I den mån religionen blivit en privatsak kan den inte anses förankra en mer allmängiltig sanning om tillvaron och inte heller en etisk hållning som angår någon utöver det troende subjektet och hans eller hennes sociala nätverk. Nordlander tänker sig visserligen att det i förekommande fall och på en högst allmän nivå betraktas som värdefullt att människor har en religiös tro, under förutsättning av att den anses kunna motivera en viss typ av etik. Vad man tror mer specifikt saknar dock relevans och intresse för den allmänna debatten kring sant och rätt, kring normer och värderingar. Mer detaljerade ståndpunkter om Jesu gudomliga eller Mohammeds profetiska uppdrag, eller ställningstaganden i enskilda teologiska frågor, faller utanför de ramar innanför vilka en relevant, samhällsligt betydelsefull – och demokratisk – dialog kring värden och värderingar förs. (5)

Nordlanders tolkning av det sekulariserade samhällets förhållningssätt till religiös tro och religiösa argument, ger relevant underlag för en reflexion över varför de kristna och de muslimska respondenterna upplever sig sakna möjligheter att påverka den etiska debatten. På samma gång visar han att "fundamentalismens" förespråkare, trots den explicit demokratiska föresatsen, redan initialt definierar bort de religiösa argumenten och ståndpunkterna från det offentliga samtalets kontexter – och det är förstås ingen tillfällighet att beteckningen "fundamentalism" ligger nära den mer kända och använda "fundamentalism". I så måtto tycks också fundamentalismen stå i strid med vad som tidigare har framhållits som en eftersträvansvärd hållning, nämligen den att odla öppna diskussioner där var och en har rätt att delta på lika villkor, och där inte någon ståndpunkt avfärdas eller förklaras orimlig innan en argumentativ genomgång och prövning har genomförts.

Den bild som framträder av den muslimska gruppens respondenter bryter, kan det nu konstateras, mot den som inte sällan ges i olika sammanhang, där fundamentalistiska tolkningar och grupper framhålls och uppmärksammas som mer eller mindre normerande för åtminstone vissa religiösa traditioner. Respondenterna tvekar inte vad gäller den religiösa hemvisten eller när det kommer till den förankring, existentiellt, etiskt och känslomässigt, denna skänker. I den här meningen kan man förstås tala om en "fundamentalism" om man därmed menar att det som uttrycks är en förankring i ett religiöst *fundament*, i en religiös *grund*, i livet. Då bör man emellertid vara på det klara med att vi här har att göra med en *existentiell förutsättning* för troendes livsvärld, vilken inte, för att tala med tidigare nämnde Nordlander, kan ses som ett "konsekvenslöst tillägg till en redan fastlagd etik" (6). Med referens till teologen Stanley Hauerwas säger Nordlander att den religiösa tron, (i den kontext han diskuterar handlar det om kristen sådan), snarare bör ses som "grunden för en enskild troendes hela etiska och politiska liv". (7)

Som beteckningen "fundamentalism" har utvecklats associeras den dock inte endast – och kanske heller ofta inte *alls* - med en sådan här förankring. Alltsedan termen började användas – allra först 1909 i en amerikansk kyrkohistorisk kontext för att karakterisera protestantiska grupper som förfäktade bibelns ofelbarhet och en kreationism som avvisade darwinistisk evolutionsteori – har den kommit att stå för en ofta oresonlig hållning i tro- och värdefrågor, där en eller annan uppsättning förmenta sanningar och normer, ofta med mer eller mindre hårdföra metoder och med ett tillbakablickande mot en tänkt historisk och orubblig sanktion, förfäktats. (8) Den har också och inte sällan, exempelvis från visst religionskritiskt håll, förknippats med bristande rationalitet och en repressivitet som står i bjärt kontrast med moderna och postmoderna tro- och värdemönster.

Ett samtida uttryck för en sådan religionskritisk hållning återfinns, i svensk kontext, i föreningen *Humanisterna* vilken numera samlar några tusen medlemmar. På dess hemsida kan man studera artiklar och länktips där framför allt den religion som tar sig icke privata uttryck görs till föremål för kritik. Ibland återfinns formuleringar som indikerar att man menar att vi idag lever i ett samhälle "där färre och färre...tar de religiösa idéerna på allvar" (9), och den nuvarande ordföranden Christer Sturmark har aktivt i olika sammanhang, inte minst mediala sådana, upprepat sin kritik mot vad han finner vara ovetenskaplig och repressiv tro. I hans bok *Tro och vetande 2.0* heter det till exempel:

”Den religiösa fundamentalismen växer sig allt starkare: Unga människor blir självmordsbombare, världens enda kvarvarande supermakt har en president vars dogmatiska gudstro präglar både in- och utrikespolitik, med hänvisning till religiösa lagar avrättas kvinnor i Saudiarabien på blotta misstanken att de varit otrogna, satirteckningar av Muhammed upprör muslimer runt hela världen, Vatikanen förstärker sin position i flera länder i Europa och i andra delar av världen går människor i krig mot varandra i religionens namn. Nordirland, Kashmir och Sudan är bara några exempel på områden där fundamentalistiska rörelser kränker människovärdet och med våld bekämpar humanismens och sekularismens principer...Dagligen ser vi bevis för att olika religiösa dogmer på en rad olika sätt stympar och begränsar kvinnors grundläggande politiska rättigheter. I stora delar av världen är kvinnor rättslösa och orsaken är just religiösa dogmer. Allvarliga övergrepp begås mot människor i hela världen, idag liksom tidigare i historien. Dödsstraff och andra grymma straff, tortyr, könsstympning, människohandel och sexuell exploatering är exempel på företeelser som är skrämmande vanliga”. (10)

Den bild Sturmark tecknar av en ”allt starkare” religiös ”fundamentalism” är nedslående – och den är också mycket ensidig. Bortsett från att begreppet fundamentalism över huvud taget inte definieras, tillämpas det genom att traditioner och företeelse från vitt skilda geografiska och kulturella områden blandas utan någon varsamhet eller analytisk ansats. Företeelser som inte bara utanför, utan också innanför, många religiösa kontexter motarbetas, fördöms och är föremål för kritik tilldelas rollen att visa hur religion och religiös tro *generellt* kolliderar med rättmätiga krav på jämställdhet och rättvisa. Det påstådda sambandet mellan tilltro till religiösa dogmer och moralisk repressivitet förutsätts vara tydligt utan att detta motiveras eller utreds.

I Sturmarks tolkning av den religiösa trons kraft i människors liv handlar dess påverkan inte så mycket om att utgöra ett existentiellt och moraliskt *fundament* för den som söker trygghet och en fast förankring i en ofta orolig och svårforcerad omvärld, som att vara ett *fundamentalistiskt* – i betydelsen ”oresonligt” – medel för att utöva makt över människors liv och frihet. Man kan tänka sig att respondenterna i samtalet i Uppsala moské skulle ha svårigheter att känna igen sig i den bild som tecknas av religiös tro. Visst ger de uttryck för fasta övertygelser, visst talar de om religionen som en grund för en ”bra etik” och en familjesyn som fungerar i både teori och praktik. Men vad de då gör tycks snarast vara att ge uttryck för den *existentiella förutsättningen* för deras tolkning av vad som är sant och rätt och eftersträvanvärt i livet och i samhället. Det betyder inte, som vi sett, att de inte skulle se att denna förutsättning medför problem i mötet med det icke traditionella och icke kollektivistiska samhället. Det betyder inte heller att det skulle föreligga en omedvetenhet om att det är skillnad mellan att ge värderingar religiös sanktion och att tillskriva dem en kulturell förankring. A ger tydligt uttryck för en sådan medvetenhet när han talar om att han inte följer ”mina traditioner enligt folket...mitt folks traditioner” men ”traditionen enligt Islam”.

Att kritisera Sturmarks ensidiga bild av religion och religiös tro, där heller inget utrymme ges för de rika och facetterade historiska och samtida omständigheter där en religiös förankring inspirerat både enskilda och grupper till kamp för ökad rättvisa, frihet och jämställdhet och till protester mot förtryck, övergrepp och exploatering av människor, är förstås inte detsamma som att förneka att religion både *kan användas* och *har använts* som stöd för repressiv och orättfärdig maktutövning. I det mångkulturella och mångreligiösa samhället har man emellertid att finna vägar för att kommunicera över kultur- och religionsgränser, också om en eller annan tradition visar sig inbegripa föreställningar och uttryck som faller utanför och står i strid med demokratiska samhällsvärderingar.

Den bild som inte minst *Humanisterna* ofta tycks vilja ge är att religion och religiös tro är på tillbakagång i åtminstone samtidens postmoderna samhällen. Det här är en bild som motsägs av många forskare. Vi har ovan sett hur både Inger Hammar och Andreas Nordlander påpekar att forskningen inte sällan förbigått religiösa perspektiv såsom irrelevanta och utan betydelse, trots att det genom historien funnits en rad exempel på hur sådana perspektiv i realiteten påverkat både enskildas, grupper och samhällets etiska, politiska och existentiella liv. Det har, enligt Hammar och Nordlander, funnits en rad skäl till detta. Det menar också religionsforskarna Åke Sander och Daniel Andersson, och framhåller i sin bok *Det mångreligiösa Sverige – ett landskap i förändring* att

”För den som under de senaste åren följt den religiösa utvecklingen i världen är det tydligt att varje någorlunda fullständig analys av det privata, offentliga eller politiska livet måste inkludera religion och religiositet. Detta utesluter inte andra kategoriseringar som exempelvis klass, kön, etnicitet och kultur. Den som utesluter den religiösa dimensionen riskerar dock att få obehagliga överraskningar, även om man kan vara aldrig så kritisk till många av de uttryck som religion och religiositet tar sig idag, i en värld som i ljuset av de senaste världspolitiska händelserna kan tyckas mer osäker än på länge”. (11)

Att erkänna religionens och religiositetens privata, offentliga och politiska betydelse är, som Sander och Andersson påpekar, inte detsamma som att acceptera alla de uttryck denna betydelse tar sig. Man bör odla en religionskritisk hållning i relation till eventuella brott och övertramp vad gäller demokratins värden och respekten för människors frihet och integritet. På samma sätt bör man odla en (vad man kunde kalla) ”fundamentalismkritisk” hållning i relation till eventuella brott och övertramp vad gäller de värden som värnar individens rätt att ha och att uttrycka en religiös tro. Sturmarks generaliserande och svepande karakteristik är ur denna synvinkel knappast vederhäftig, och den gynnar heller inte ett öppet och ömsesidigt respektfullt samtal om religion och religiositet.

Till detta kommer att den självklarhet med vilken religion och religiös tro lyfts ur den sanktionerade bilden för hur en relevant och meningsfull dialog om normer och värderingar bör genomföras, är filosofiskt tvivelaktig. Religionsfilosofen Peder Thalén har i *Ateismens fall. Den moderna religionskritikens kris* framhållit att bland annat Sturmark, i sin kritik av religion och religiös tro, argumenterar utifrån en intellektuellt och kulturellt isolerad position. Lika lite som han relaterar argumentationen till den kunskaps- och vetenskapsfilosofiska utveckling som sett dagens ljus sedan dess Ingemar Hedenius, den filosof vars bok *Tro och vetande* (1949) Sturmarks titel (*Tro och vetande 2.0*) explicit alluderar på, framförde sin ateistiska kritik av i synnerhet kristen tro och tradition. Dessutom tar han inte, enligt Thalén, hänsyn till att den hedenianska kritik på vilken han bygger sina argument levde ett liv vars framgång var beroende av en samhällelig och tidsbunden kontext vilken i dag ser annorlunda ut – bland annat därigenom att kristendomen då, till skillnad från vad som gäller i dagens mångreligiösa samhälle, utövade en stark påverkan i både det privata och det offentliga livet. Slutligen gör Thalén gällande, att Sturmark genom sina svepande och generaliserande omdömen om ”religion och annan vidskepelse” gör sig skyldig till ett ”förytligande” av reflexion och diskussion kring tro och religiositet. (12)

Låt oss nu återvända till samtalet mellan de muslimska respondenterna! Genom att i det föregående presentera några av de perspektiv man i dagens forskning och debatt kan finna när det gäller religionens plats i det moderna och postmoderna samhället, kanske vi bättre kan fånga upp den upplevelse av utanförskap som respondenterna ger uttryck för när det handlar om möjlighet att påverka i frågor som rör tro och värderingar. Hammar och Nordlander lyfter fram olika aspekter av hur religiös tro marginaliserats inom ramen för mer eller mindre systematiska tolkningar och teoribildningar vad gäller samtidens etiskt och politiskt relevanta samhällsliv. Sturmark varnar för sin del för en starkare ”fundamentalism” och väljer härvidlag att argumentera mot alla de oförnuftiga, oetiska och repressiva uttryck för religion och religiositet han finner i samtidens värld – och genom historien – och ger därigenom ett stöd för att religion och religiös tro därför av *normativa* skäl bör hållas utanför en dialog om normer och värderingar, vilken kan komma att utöva påverkan och inflytande på människors och samhällets liv och relationer. Det här är, menar Thalén, en inställning som inte enbart bygger på förytligande tolkningar av religionens plats i människors livsvärldar, utan också ger uttryck för ett snävt och oberättigat selektivt intellektuellt och kulturellt perspektiv på vad religiös tro är och vad den innebär för dess utövare.

I det aktuella samtalet diskuterar deltagarna familjesyn och mäns och kvinnors roller, i förhållande till varandra och till gemensamma barn. De samtalar också om hur religion kan förankra en etisk grundhållning som leder till att människor får sina liv att fungera – något som dock i det svenska samhället tycks vara förenat med en rätt så uttalad problematik. Man kommer också in på frågor som rör vad ett icke traditionellt samhälle gör med människor: vad

händer när individen snarare än familjen betraktas som minsta bärande enhet, vad händer när etiken lösgörs från religionen, vad händer när människor inte uppfattar sig ha sina rötter i en gudomlig skapares vilja utan vara resultat av historiens evolutionära processer? Hur bör man möta sådana här frågor i ett öppet samtal där den demokratiska värdegrunden utgör en ledstjärna? Finns det plats för en "fundamentalism" som innebär att religionen tilldelas rollen att vara grund för människors liv och tänkande – och hur bör diskrepanser mellan religiöst förankrade traditionella värderingar och värderingar utan religiösa förtecken och med plats i modernitet och postmodernitet hanteras utan att någon av dess respektive parter upplever sig bli kränkta, negligerade, förtagna och kanske osynliggjorda?

En viktig utgångspunkt att beakta är den som berörs i inledningen till den här rapporten, nämligen att vad som beskrivs som "emancipativa frihetsvärden" med betoning på individualitet snarare än kollektivitet inte renodlat karakteriseras i positiva termer. Vägen mellan traditionellt och icke traditionellt präglade samhällen genererar inte sällan en problematik som bör tas på största allvar i det demokratiska samtalet kring tro och värderingar. En sådan varsamhet syftar inte till att kompromissa om de värdegrundsvärden som markerar individens integritet och självbestämmande, men en medvetenhet om att människor som rör sig mellan nämnda kontexter kan erfara svårigheter i mötet mellan egna och andras värderingssystem. Därför kan det också vara betydelsefullt att i sammanhanget tala om "skiften" och "förändringar" i värderingsmönster, snarare än att använda sig av en terminologi där begreppet *utveckling* fungerar som ett interpretativt raster för de skillnader och olikheter som kan identifieras. (13) Också den som önskar försvara de värden som talar om individens, snarare än kollektivets, företräde vad gäller upprätthållandet av fri- och rättigheter kan, inom ramen för ett kontextöverskridande samtal, undvika en terminologi som signalerar en ordning med eventuellt förgivettagen inbördes riktning eller rang.

För det andra är det i alla samtal kring tro och värde, oavsett *vilken* tro och *vilka* värden som står i blickfånget, betydelsefullt att problematisera de kanske rätt så enhetliga bilder av religion och värderingar som mer eller mindre oreflekterat förutsätts. På samma gång som den som står utanför en viss tradition lätt kan homogenisera tolkningen av denna, kan detta vara lätt att göra för den som har sin hemvist i den. Från ett perspektiv utifrån kan det vara naturligt att man rör sig med en förenklande bild av liv och föreställningar innanför de kontextuella ramarna, och det är inte en självklarhet att den som har sin hemvist därinnanför ser och uppfattar den sammansatta karaktär den egna religiösa traditionen präglas av. Religioner är komplicerade företeelser och fokus och föreställningar varierar över både tid, rum, kulturellt och socialt sammanhang och så vidare. Lika litet som alla kristna tänker och lever på *ett* bestämt sätt, gäller detta för alla muslimer, alla hinduer, alla ateister eller någon annan grupp.

Vid en tolkning av hur respondenterna i den muslimska gruppen resonerar kring familjesyn och mäns och kvinnors roller, bör man hålla detta i minnet – precis som när man studerar den tidigare kristna gruppen eller någon annan grupp. När G i denna grupp uttrycker kritiska synpunkter på att en kvinna och hennes barn vid ett familjebråk hämtas av socialjouren, i linje med samhällets ansvar för att ge individen skydd, gestaltar han också det traditionella samhällets alternativa syn på såväl begreppet *familj* som på begreppet *ansvar*: familjen är samhällets minsta gemensamma enhet, det är på den ansvaret ligger att lösa uppkomna konflikter, en splittring av familjen riskerar att förvärra problematiken och bättre vore att muslimska officiella företrädare, till exempel inom moskén, engagerades som hjälp.

I kommentaren till den kristna gruppens samtal framhölls att floran av uppfattningar i genusrelaterade frågor inom ramen för en kristen tradition är rik, och att uttryck som ”klassisk” (eller ”ursprunglig” eller ”egentlig”) kristendom, när det används till försvar för en eller annan traditionell ståndpunkt, har mer av en känslomässig än en saklig förankring. På liknande sätt kan man i nuvarande kontext påpeka, att det är svårt att formulera en universellt giltig, muslimsk ståndpunkt rörande familjesyn och uppfattningar om *manligt* och *kvinnligt*. Det finns förstås inom islam, precis som inom kristendomen, mer eller mindre framträdande traditioner och ståndpunkter, men det betyder inte att det skulle råda enighet mellan samtliga muslimska företrädare och trosutövare om hur islams lära och liv ska förstås.

På samma gång som en mycket traditionell dikotomisering av mäns och kvinnors roller och uppgifter odlas inom islam, finns där utrymme för feministiska tankemönster som velat ifrågasätta sådana föreställningar om manligt och kvinnligt som kan uppfattas stå i strid med likaberättigande och ömsesidig respekt och integritet. I synnerhet sedan början av 1900-talet har muslimska feminister i varierande former drivit likarättstanken, deras argument och ståndpunkter har, naturligt nog, lett till många responser i olika läger – men mer sällan kan reaktioner och kommentarer studeras utanför de islamska kontexterna. En sådan här tystnad är remarkabel, inte minst därför att frågor som rör jämställdhet mellan könen ofta lyfts fram när människor i väst diskuterar islams normativa sanktioner av rätt och orätt, önskvärt och icke önskvärt, i mäns och kvinnors relationer. ”Religioner kan”, hävdar författarna Jan Samuelsson och Åsa Brattlund i *Kärlek och familj enligt islam. Fakta och värderingar kring islam*, ”i vissa hänseenden betraktas som ideologiska system, ofta utformade under epoker som ligger långt tillbaka i tiden. Vi letar gärna efter vår tids värderingar i dessa system, och när vi inte finner dem dömer vi ut systemen som sådana. Är kristendom och islam demokratiska ideologier? Råder det jämlikhet mellan könen inom islam? Utan att förringa värdet av sådana frågor tycks det mest vara icke-troende som bekymrar sig över kristendomens eller islams eventuella brist på demokratiska kvaliteter. Bland de troende upplevs, inte alltid men ofta, den här sortens frågor som irrelevanta eller av underordnad betydelse. För den som inte tror är detta förstås provocerande och svårförståeligt”. (14)

Nu finns, som sagt, en rad framträdande muslimska tänkare som drivit feministiska teser och uppfattningar, och det borde, kan man kanske tycka i anslutning till Samuelssons och Brattlunds reflexion, intressera den som betraktar islam ur en extern synvinkel med fokus på demokrati och jämställdhet. Islamologen Jonas Svensson har i sin bok *Muslimsk feminism. Några exempel* presenterat ett antal försök att på feministisk grund göra gällande, att om- och nytolkningar av Koranen kan visas ha stöd i en historisk och logisk läsning av densamma. Det finns, enligt Svensson, feminister som i sina förslag till ändrad läsning av bestämda korantexter pekat på hur befintliga tolkningar om exempelvis männens överhöghet över kvinnorna får ses som tids- och kulturbundna, samtidigt som de har en normativ – och inte deskriptiv – bas (vilket inte, i Svenssons läsning, hindrar att någon av dessa feminister själv underlåter att hålla isär det normativa och det deskriptiva, när hon studerar Koranen ”tendentiöst” med fokus på att komma åt ”det ursprungliga” och ”det sanna” i texten). (15) En argumentationslinje bland vissa av dessa muslimska feminister löper som så:

”I Koranen återfinns den ”sanna” islam, i motsats till en islam påverkad av sedvänjor, andra religioner och innovationer. Andan i denna ”sanna” islam präglas av jämlikhet mellan man och kvinna. Gud, säger man, är för jämställdhet mellan könen och Koranen, som Guds ord, kan därför inte användas till att legitimera kvinnoförtryck. En nytolkning av Koranen, menar man, kommer att resultera i en islam som bättre stämmer överens med Guds ursprungliga

intentioner. Kvinnor kommer därmed att återfå de rättigheter som berövats dem av patriarkatet". (16)

Uppgiften här är givetvis inte att försöka ta ställning till en eller annan specifik tolkning av Koranen. Snarare är den att understryka pluraliteten inom islam. När vi ser att en tro, en tradition eller en ideologi är sammansatt och komplex, ges vi förutsättningar att möta och studera denna med en varsamhet som undviker generaliseringar och svepande omdömen. Det finns förstås skäl för att vissa föreställningar och livsmönster definieras som exempelvis "muslimska" eller "kristna": några gemensamma drag, en teologisk, en existentiell och en etisk kärna, bär upp de olika trådar och tankemönster som på ett eller annat sätt löper samman just där. Men det betyder inte att vare sig denna kärna eller dess utposter skulle vara statiska, oföränderliga och reservationslöst entydiga. Religion och religiös tro gestaltar mänskligt tolkande, mänskligt sökande. I så måtto har man alltid i religionsrelevanta sammanhang att göra med *processer, skeenden*. Därmed finns också skäl för att värja sig mot de bilder av religioner som exempelvis islam såsom mer eller mindre cementerade till innehåll och form. Man kan här erinra sig en av de kritiska argumentationslinjer som förts fram mot Samuel Huntingtons mycket diskuterade *The Clash of Civilizations*. Den essentialistiska tolkning detta verk ger uttryck för rörande islam syns, har många kommentatorer framhållit, både försnävande och verklighetsflyende. (17)

En tredje utgångspunkt för ett meningsfullt och utvecklande samtal kring tro och värderingar kan vara att, parallellt med reflexioner kring vad som i ett traditionellt religiöst värderingsmönster utmanar normer och värden i moderna och postmoderna kontexter, kan vara att lyfta fram sådana perspektiv som skulle kunna framstå som betydelsefulla och attraktiva för människor oberoende av sociokulturell eller religiös miljö. Med de muslimska respondenternas explicita värnande om den samlade familjen såsom bas för vuxnas och barns harmoniska förhållanden i minne, kan vi härvidlag se vad tidigare nämnda Jan Samuelsson och Åsa Brattlund har att säga om "muslimsk" respektive "svensk" familjesyn, barnuppfostran och inställning till skilsmässa. Efter att ha kontrasterat SCB:s statistik rörande frekvensen av skilsmässor i Sverige mot islamska samhällens sociala kontroll, deras syn på äktenskap som sociala kontrakt där "lättvindiga skilsmässor" inte "står på dagordningen" och "otrohet bestraffas hårt", fortsätter Samuelsson och Brattlund:

""Men mår inte barnen ändå sämre av att vistas i en familj där föräldrarna inte tycker om varandra?", är ett argument som används för att rättfärdiga skilsmässa i Sverige. Det är ett mycket svenskt sätt att se på äktenskap och skilsmässa. Vi tror att det kan behövas en ändrad attityd till äktenskapet. Många gånger framstår våra äktenskap som egotrippar utan ansvar för omgivningen. Det islamska äktenskapets bas tycks vara vida starkare än vår. Det är inget fel med romantik och kärlek, tvärtom, men frågan är om det inte krävs något ytterligare för att hålla ihop man och kvinna i ett äktenskap. Misslyckas vi med att hitta detta ytterligare blir det de många skilsmässobarnen som får betala räkningen. Vi menar att de muslimska invandrarna kan tillföra svenskt samhällsliv något värdefullt genom sin syn på sammanhållning och trohet". (18)

Samuelsson och Brattlund ser att deras överväganden kan möta motstånd bland annat på grundval av kontrasterna mellan de traditionella och de icke traditionella samhällenas respektive ekonomisk-sociala struktur och uppbyggnad:

"Kanske invänder någon att det är svårt att införa ideologiska element som saknar en materiell bas. Vårt marknadsekonomiska system förutsätter och behöver en extrem individualism. Här

gör man individuell karriär och utvecklar sig själv. Det är nödvändigt med två inkomster i familjen. Allt detta försvårar sammanhållning och etablerandet av fasta grupper. Överörlighet, förändringsvillighet och jagupptagenhet premieras” (19)

Här menar emellertid författarna att man från de icke traditionella samhällenas utgångspunkt behöver vara försiktig och tänka efter:

”Kanske är vår individualism på väg att föra oss in i en återvändsgränd?...Människor är beroende av varandra. Absolut självständighet är en chimär. Islam förefaller att bejaka det beroendet. Är det så att vi förnekar det?”. (20)

Vad Samuelsson och Brattlund tycks vilja säga är inte att ett icke traditionellt samhälle som det svenska bör kompromissa om grundläggande fri- och rättigheter på individnivå – och de tycks inte heller vilja förneka att det inom de muslimska grupper som bor och lever i Sverige skulle finnas värderingsvariationer rörande familje- och genusrelaterade frågor(21). Deras kontrastering mellan ett ”svenskt” postmodernt och ett ”muslimskt” traditionellt samhälle syns närmast utgöra en följdriktig illustration av Ingleharts och Welzels kulturkarta – och vad de tycks vilja göra gällande är, att människor med rötter i dessa samhällsstrukturer bör hålla ögon och öron öppna för att studera, lära och ta till sig sådant som kunde vara av värde också om det är inbäddat i en etisk-religiöst relevant kontext vilken till större eller mindre del inte kan integreras i den egna etisk-religiöst relevanta kontexten på vare sig individ- eller samhällsnivå.

Återvänder vi till den muslimska respondentgruppen skulle vi här kunna dra den slutsatsen, att det är en god sak att ge en ansats till att någonting hos motparten i en dialog kan te sig lockande, attraktivt och åtråvärt. När respondenterna, i viss likhet med den kristna gruppens deltagare, säger sig uppleva utanförskap i det postmoderna samhället, faller det ett ansvar på dem att, trots det som kan te sig främmande, försöka se och lära någonting som kan ge en både bredare och djupare syn på livet, människan och hennes relationer och samhället i stort. På samma sätt har människor med hemvist i det postmoderna samhället ett ansvar för att, i en dialog med företrädare för traditionella värderingar och värderingssystem, försöka se och lära någonting som kan bredda och fördjupa synen på livet, på människan, på sexualitet och kärlek, på sociala relationer och på samhället i stort.

Om man på båda håll kunde ta sig bakom de ofta ytliga – och förtygligande – bilder som i både det offentliga och det privata livet odlas av *den Andre*, kunde man kanske lättare och med mindre prestige våga föra en dialog där man, utan att kompromissa om eller ge upp grundläggande föreställningar, normer och värderingar, tillåter sig se att den som inte delar dessa har någonting viktigt att ge, någonting betydelsefullt att bidra med.

På samma gång bör det här kunnas finnas utrymme för en självdistans och, kanske också självkritik, bland samtliga i dialogen involverade. I slutet av samtalet mellan de muslimska respondenterna lyfter C frågan kring hedersproblematik genom att påpeka att man i moskén haft en föreläsare som poängterat de kulturellt, snarare än religiöst, definierade begreppen *heder* och *skam*. En diskussion kring dessa begrepp har givetvis ett stort intresse med hänsyn till den demokratiska värdegrunden och den lagstiftning som faller tillbaka på den – och härvidlag utgör den ett av flera exempel på hur betydelsefullt det kan vara att man, samtidigt som etiskt och juridiskt förankrade ståndpunkter i det postmoderna samhället hävdas vara orubbliga med hänsyn till rådande människosyn och uppfattning om fri- och rättigheter,

tillåter sig att betrakta också den egna positionen i ljuset av såväl historiska som samtida tillkortakommanden och missförhållanden.

Kommunikationsforskaren Eva Reimers har, när det gäller hedersproblematik, i uppsatsen ”En av vår tids martyrer” – Fadime Sahindal som mediehändelse”, satt fokus på hur frågor om heder och skam uppmärksammades i svenska medier i anslutning till mordet på Fadime Sahindal i Uppsala 2002. Reimers utgår från den i medierna omskrivna minneshögtiden i Uppsala domkyrka där förrättande domprost talar om Fadime som en ”martyr”, och hon problematiserar sedan hur denna beteckning, explicit och implicit, hanteras under den följande medieprocessen, inte minst i skildringarna av Fadimes livsmiljö, hennes familj – och inte minst hennes far. Reimers kritiserar hur våld mot kvinnor i dessa skildringar kulturaliseras på ett sätt som gör att det framstår som exklusivt i förhållande till omständigheter och livsmönster som betraktas som ”svenska”:

”I diskursen kopplas skillnaden mellan ”vi” och ”dom” i synen på kön till en nationalistisk och kolonial diskurs... där invandramännens kvinnoförtryckande kultur beskrivs som både geografiskt och tidsmässigt avlägsen. Det våld som invandramän utsätter kvinnor för konstrueras därmed som kvalitativt annorlunda än det våld som icke-invandrade män utsätter kvinnor för, eftersom det förra tillhör en annan plats och en annan tid” (22).

Reimers pekar på hur föreställningar om ”kultur, kön och det postkoloniala draget i hur man förstår relationen mellan ”dem” och ”oss” i sammanhanget också kopplas till klass, och hur ”kvinnoförtryckande värderingar” därmed relateras också klassrelateras. ”Hedersbaserat våld mot kvinnor”, säger hon, blir på så vis inte enbart geografiskt, tidsmässigt och kulturellt avlägset, utan även klassmässigt avlägset. Klass och etnicitet knyts samman så att individer som befinner sig i en underordnad social position i vissa situationer kommer att uppfattas som kulturellt främmande, oavsett etnisk bakgrund”. (23) Och hon konstaterar att svårigheten i att både synliggöra att många kvinnor lever under hot vilket motiveras utifrån föreställningar om familjeheder och att underlåta att befästa ”förtryckande och diskriminerande föreställningar”, kräver varsamhet och samtidigt tydlighet. Det är viktigt, hävdar Reimers, med referens till fallet Fadime, att

”problematisera hur diskursen om hedersvåld riskerar att distansera dessa kvinnors situation från det som anses vara svenskt. I likhet med de former av manligt våld mot kvinnor (och barn) som aldrig ges kulturella förtecken är inte hedersvåld något främmande. Det är en del av Sverige och det svenska. Genom att göra mordet på Fadime till en kulturfråga osynliggörs hur denna, och liknande handlingar, är sammanlänkade med en rad andra fenomen och föreställningar i det svenska samhället. Hedersmotiverat våld är en realitet, men ser olika ut i olika fall, ibland med starka, andra gånger med svaga, kopplingar till våld mot kvinnor som inte kulturaliseras”. (24)

Reimers´ mediekritiska analys av hur hot och våld mot kvinnor kulturaliseras genom att hedersbegreppet används såsom i flera avseenden distanserade från ”det svenska samhällets värderingar”, visar på risken att, när det exempelvis handlar om förment kultur- och religionsrelaterade föreställningar om bland annat familje-, kvinno- och manssyn, måla upp från varandra distanserade och åtskilda bilder av hur dessa föreställningar bör uppfattas i sig själva och i relation till varandra. Reimers förnekar givetvis inte det hedersmotiverade våldets existens och hon menar naturligtvis inte heller att det bör accepteras. Däremot vill hon kritisera det sätt på vilket det förfrämligas i relation till våld mot kvinnor och barn i allmänhet – och öppnar därigenom för en både kritisk och självkritisk diskussion kring synen på kön,

sexualitet, kärlek och makt i såväl traditionella som icke traditionella kontexter. Det postmoderna svenska samhället är inte ett etiskt paradiset i den meningen, att dess mellanmänniskliga relationer utan reservation pulserar i enlighet med den demokratiska värdegrundens värden. Våld och hot mot kvinnor och barn förekommer exempelvis – ibland med och ibland utan förtecken som kan verbaliseras i hedersrelaterade termer. Det betyder att sådant våld och hot *oavsett hur det kan tänkas motiveras* står i strid med grundläggande demokratiska värden. Människor som lever i det svenska samhället har därför *alla* skäl att engagera sig i en dialog om hur sådant våld och hot ska förebyggas och vilka föreställningar och kön, kärlek och makt som är i behov av att göras till föremål för kritisk diskussion.

Respondenterna i den muslimska gruppen diskuterar inte närmare hedersbegreppet. Det är mindre dramatiska uttryck för en traditionell familjesyn som i deras samtal gestaltas och kontrasteras gentemot icke traditionella värderingar. Det betyder dock inte att man inte skulle kunna se Reimers´ kritiska analys som relevant för en diskussion kring frågan hur känslan av utanförskap ska kunna mötas. I varje kultur- och religionsöverskridande samtal bör kritik och självkritik balanseras mot varandra. Samuelssons och Brattlunds tidigare refererade betoning av att fundera över huruvida traditionella familjevärderingar *skulle kunna* bidra med något gott och värdefullt till det individualistiskt koncentrerade livet i ett postmodernt Sverige, är ett exempel. Att öppna för ett självkritiskt betraktande samtidigt som man studerar andra kontexter än den egna med ett nyfikenhetens sinne, är inte detsamma som att acceptera de ståndpunkter och ställningstaganden som sätts under lupp. Det är istället att tillåta sig att delta aktivt i ett samtal, en dialogprocess, där givande och tagande lever som reella möjligheter vilka kan öppna upp, föra människor närmare varandra och förhindra upplevelse av utanförskap – utan att därför någon av de involverade *måste* eller är *tvingade till* att ändra livssyn, tro eller moralisk ståndpunkt.

Som ovan konstaterats möter inte i samtalet mellan de muslimska respondenterna några mer dramatiska uttryck för traditionella värderingar. Mycket av det de har att säga kan relateras till vad den kristna gruppen framförde: viljan att förankra en god etik och en trygg familjesyn i en religiös grundhållning, behovet av att få ge uttryck för sina värderingar även om dessa av det omgivande samhällets majoritet inte tillmäts rimlighet eller relevans samt en önskan om att få låta nämnda värderingar påverka det egna och de närmastes liv och livsmönster även om detta syns vara förenat med vissa problem och konflikter.

Vi har i det föregående försökt visa på betydelsen av att inte begränsa antalet och variationen av röster i det demokratiska samtalet kring tro och värderingar. Lika litet som en bestämd religion eller ideologi bör betraktas som en statisk samling föreställningar, trossatser, normer och värderingar, lika litet bör en värdegrund – oavsett utformning och fokus – göra det. Den demokratiska värdegrunden ligger fast i den meningen, att bestämda värden formuleras och äger en tradition av tolkning och tillämpning på olika samhällsområden, till exempel juridiskt. Men det betyder inte att processen där kritiska överväganden och om- och nytolkningar ser dagens ljus har avstannat. Värdegrundens värden måste alltid vara i fokus i relation till de upplevelser och föreställningar människor har individuellt, kollektivt, socialt, kulturellt, existentiellt, religiöst, historiskt och så vidare. En värdegrund bör därför snarare ses som en *process* där vissa fasta referenspunkter värnar en värderingsmässig grundhållning också när diskussionernas vågor kan gå höga, snarare än uppfattas som ett cementerat och oföränderligt facit över förment tids- och rumstrascenderande bestämmningar av orubbliga värden. Och värdegrundsprocesser måste byggas nedifrån, med förankring i människors upplevelse av vad det är och bör vara att vara människa, i sig själv och i relation till andra. (25) Här kan man inte förfäktas *vissa* människors upplevelser som självklart prioriterade på bekostnad av *andras*.

I det demokratiska samhället har alla oavsett exempelvis tro och religiös tillhörighet någonting att bidra med i den pågående värdegrundsprocessen.

Av bland annat detta skäl bör man heller inte betrakta förekomsten av traditionella värderingar som en ovälkommen utmaning eller rentav som ett hot. Snarare ger mångfalden tolkningar av normer och värden möjlighet att bredda och fördjupa värdegrundsprocessen, och det är också viktigt att var och en oavsett livssyn eller tro tar sitt ansvar och medverkar i den.

Här bör man också påminna sig att detta att vara fast i sin övertygelse inte måste vara något som tolkas i negativa termer. Vi slog tidigare fast att begreppet fundamentalism ofta misstolkats och att det behöver problematiseras för att inte tro- och värdeöverskridande samtalska riskera att fastna i svepande generaliseringar utan grund i människors religiösa och andliga verklighet.

Religionsfilosofen Mikael Stenmark har i sin skrift *Kristnas och muslimers syn på varandras och andras religiösa tro. En religionsfilosofisk analys* gjort gällande, att man utan filosofiska eller etiska svårigheter bör kunna tänka sig att människor som håller fast vid exempelvis religiösa övertygelser agerar rationellt. Stenmark hävdar (till skillnad från till exempel tidigare nämnde ateisten Christer Sturmark) att

”Det är rationellt att fortsätta tro det vi tror så länge det inte finns några speciella skäl att ifrågasätta eller överge denna tro” (26)

och att

”Vi bör vid en omtolkning av vad vi tror omfatta den trosuppfattning som ligger närmast den ursprungliga trosuppfattningen av de alternativ som finns tillgängliga för oss” (27).

Dessa båda rationalitetsprinciper, varav vilka den senare av Stenmark benämns som ”den konservativa revideringsprincipen”, lägger grunden för en ståndpunkt enligt vilken det i avsaknad av ”speciella skäl” inte kan betraktas som icke rationellt att omfatta trosuppfattningar och att revideringar av sådana uppfattningar inte måste betyda att den som omfattar dem har att lämna eller avsäga sig allt som innefattas i den – vederbörande kan istället göra de förändringar som de ”speciella skälen” ifråga syns ge stöd för men fortsätta att omfatta det som inte berörs av dessa.

Här kan man förstås fråga sig hur den föreslagna förändringsprocessen tänks gå till – det syns exempelvis långt ifrån självklart vad som bör räknas som ”speciella skäl” – men låt säga att Stenmark ger en inte orimlig bild av hur människor kan omfatta trosuppfattningar i starkare eller svagare grad samt hur de kan tänkas revidera tidigare omfattade uppfattningar! Vad han säger är, sagt i relation till samtalet mellan de muslimska – och även de tidigare uppmärksammade kristna) - respondenterna, att ett fasthållande vid en tro, religiös eller icke religiös, kan betraktas som rationellt givet att det saknas ”speciella skäl” mot att hålla fast vid den, samt att detta att möta kritiskt motstånd mot den inte med någon självklarhet måste innebära att man reservationslöst ger upp det man tidigare trodde på. Till de båda principerna lägger Stenmark sedan en tredje som han kallar ”trosvisshetsprincipen” och som appliceras i ”pluralistiska kultursituationer”:

”I en situation där jag möter många andra tillsynes förnuftiga och ärliga människor som tror något annat än vad jag själv tror, bör det påverka den styrka med vilken jag omfattar min tro på så sätt att jag uppmärksammar att det finns en reell möjlighet att jag faktiskt kan ha fel”.

(28)

Sammantaget kan man konstatera, att den mall eller det raster Stenmark tecknar för hur tro och avståndstagande från tro ska förstås ur ett rationalitetsperspektiv, lämnar utrymme för både ett kunskapsteoretiskt berättigande av att hålla fast vid sina övertygelser och en moralisk skyldighet att vara lyhörd för när förekomsten av rationellt och ärligt grundade, från min egen övertygelse avvikande ståndpunkter, genererar skäl för ett medvetandegörande om risken för att den egna övertygelsen inte är korrekt eller att den är falsk.

Ett sådant här medvetandegörande om behovet av självkritiskt prövande är fundamentalt för ett fungerande kultur- och religionsöverskridande samtal, och det bör inte uppfattas som ett äventyrande av förmågan och möjligheten att upprätthålla normer och värden som anses vara grundläggande och meningsbärande för människor och mellanmännsliga relationer i det mångfaldiga samhället.

När det handlar om en dialog där traditionella och icke traditionella värderingar rörande exempelvis familj, kön och kärlek odlas och utvecklas, bör det empatiska lyssnandet och det nyfikna upptäckandet ange tonen för hur samtal och utbyten förs. Människor har olika värderingar och varierande föreställningar om tro, liv och mening. Det är en tillgång att den pluralitet som lever i ett samhälle – som det postmoderna svenska – kommer till uttryck och speglas i den process genom vilken den demokratiska värdegrunden och demokratins värden tolkas, ges nyanser och perspektiv som breddar och fördjupar. Att människor med traditionella övertygelser håller fast vid dessa är inte detsamma som att de är irrationella, lika litet som det gäller att människor med postmoderna övertygelser är det. För samtliga involverade måste dock lyhördhet och ett inlyssnande förhållningssätt utgöra ledstjärnor i mötet med *den Andre*: de måste våga spegla sig i varandra, se att de delar mycket i upplevelsen av att vara människa, mycket i synen på vad som är värdefullt och viktigt i livet. Likheterna bör här bilda en samlande utgångspunkt för samtal snarare än att olikheterna får ange riktningar för stigar som leder bort från en gemensam, mänsklig plattform.

Det här betyder givetvis inte att den demokratiska dialogen ska göras menlös och befrias från kritisk argumentation. I den mån religiösa eller icke religiösa föreställningar får motivera ställningstaganden och förhållningssätt som tycks stå i strid med demokratiska värden, bör detta lyftas till analys och diskussion. Här kommer etiska överväganden att spela en grundläggande roll för hur undersökningar och debatter genomförs, men inte sällan kommer det också att vara relevant att reflektera över kunskapsteoretiskt intressanta aspekter. När exempelvis A syns mena att en evolutionistisk lära, till skillnad från en religiöst skapelseförankrad, med hänvisning till jordens ”slumpmässiga” uppkomst sanktionerar en situation som leder till krig och konflikter, är det inte enbart etiska argument som är relevant att fundera över. Också argument som bygger på förmenta religiösa sanningar är här av betydelse att dryfta och relatera till vad som kan betraktas som vetenskapligt prövad kunskap.

(29)

Slutligen kan noteras att den bild av familjeliv och av kvinnors och mäns roller som tecknas i samtalet mellan respondenterna i moskén, visserligen är traditionell – men inte i en dramatiserad eller mer färgstark form. De samtalande männen tycks i stort sett eniga om att den fasta religiösa övertygelse de delar såsom en existentiell förutsättning för det liv de lever

och vill leva är värd att hålla fast vid, även om detta i vissa avseenden medför kollisioner med den postmoderna svenska samhällsetiken. Perspektivet är snarare det underifrån än det ovanifrån seende: hur ska jag kunna bli respekterad för mina övertygelser givet att de inte överensstämmer med majoritetssamhällets?

Med de förutsättningar som i det föregående tecknats för att meningsfulla och konstruktiva kultur- och religionsöverskridande dialoger ska kunna genomföras, förankras inte någon garanti för att man verkligen når framgång. Men den ömsesidiga medvetenheten om behovet av både kritik och självkritik och den universella rätten att odla och skyldigheten att pröva övertygelser på egen hand och i relation till andra, kan skapa ett utrymme för att ett brett och djupt samtal om tro och värde kan föras över gränser mellan traditionella och icke traditionella kontexter.

Noter

1. Diss, Lunds universitet 1999.
2. I *Religionsblindhet* (red S A Flodell), Stiftelsen Sverige och kristen tro, Bromma 2006 s 13 – 26.
3. Ibid s 15.
4. A Nordlander: ”Demokratisk och traditionsburen kunskap”, i J Modée och H Strandberg: *Frihet och gränser. Filosofiska perspektiv på religionsfrihet och tolerans*, Symposium, 2006 s 69f.
5. Ibid s 68.
6. Ibid s 70.
7. Ibid s 70.
8. Å Sander och D Andersson: ”Religion och religiositet i en pluralistiskt och föränderlig värld”, i D Andersson och Å Sander (red): *Det mångreligiösa Sverige – ett landskap i förändring*, Studentlitteratur, Lund 2005 s 45.
9. www.humanisterna.se 2008-08-23 ”Lindenfors svar på Lundborgs SvD-artikel”.
10. C Sturmark: *Tro och vetande 2.0: om förnuft, humanism och varför människor tror på konstiga saker: en liten bok om stora frågor*, Nya Doxa, Nora 2006 s 214f.
11. D Andersson och Å Sander: ”Ingång”, i Å Sander och D Andersson (red): *Det mångreligiösa Sverige – ett landskap i förändring*, Studentlitteratur, Lund 2005 s 11.
12. P Thalén: *Ateismens fall. Den moderna religionskritikens kris*, Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå 2007 s 38ff.
13. Jfr WVS: hemsida www.worldvaluessurvey.org/: Inglehart-Welzel Cultural Map of the World!
14. J Samuelsson och Åsa Brattlund: *Kärlek och familjeliv enligt islam. Fakta och värderingar kring islam*, Natur och Kultur, Falun 1996 s 59.
15. J Svensson: *Muslimsk feminism. Några exempel*, Religio 46, Teologiska institutionen i Lund, Lund 1996 s 123ff.
16. Ibid s 151.
17. Jfr Andersson och Sander 2005 s 47f!
18. Ibid s 89.
19. Ibid s 89.
20. Ibid s 89.
21. Jfr t ex ibid s 137ff där man talar om befintliga variationer i syn på tro och värde existerande sida vid sida!
22. E Reimers: ””En av vår tids martyrer” – Fadime Sahindal som mediehandling”, i *Med rätten i fokus*, Studentlitteratur, Danmark 2005 s 109.

23. Ibid 109f.
24. Ibid s 110.
25. Jfr O Franck: *Den goda människan och värdegrunden. Demokratins värden och det integrera(n)de medborgarskapet*, Integrationsverkets stencilserie 2005:02 s 64!
26. M Stenmark: *Kristnas och muslimers syn på varandras och andras religiösa tro*, Swedish Science Press, Uppsala 2001 s 54.
27. Ibid s 54.
28. Ibid s 62.
29. Jfr O Franck: "Upptäcka eller bedöma? Värdegrundsprocesser som dynamiserande metoder i integrativ undervisning i religionskunskap", i *Årsbok för Lärare i Religionskunskap*, Malmö 2008.

Gruppen med tjänstemän

Fem kvinnor som alla är över 45 år och som arbetar inom Uppsala Kommun deltog.

Kollaget läggs fram och D börjar med att fråga:

Begreppet familj?

Moderatorn svarar, **Ja vad är det ni tänker på, vad ser ni i kollaget?** Återigen börjar D:

Familj kan vara så mycket, jag tänker om man bara tänker en person, är det en familj?

Det börjar med en postmodern tanke att det är individen som är den minsta enheten. D rättar sig själv i samma mening:

Det kan det ju inte vara, inte för mig i alla fall. När man tänker på sin familj så måste det ju vara i alla fall ett barn, eller en man, eller relation till någon annan.

D kommer fram till att en familj består i alla fall av två personer, av en relation. Här räknar hon upp parrelationen eller föräldrabarnrelationen som exempel. Hon fortsätter vidare:

...men det behöver inte betyda att man har egna barn...

Att få egna barn verkar vara av mindre betydelse i ett samhälle med postmoderna värderingar, kanske av flera orsaker. Barnen är ju dels inte de som ska gagna familjens fortsatta försörjning och omhändertagandet av de gamla. A berättar nu vad hon ser i kollaget:

Och på den bilden så tycker jag det finns bara en, som man traditionellt tänker på en kärnfamilj, den som är den översta, mamma pappa och tre barn.

A ger här uttryck för att det bara är en av bilderna som speglar det som hon ser som den traditionella kärnfamiljen. Men hon fångas också av något annat:

Det var det som fångade min bild att det var så många andra... I mitten, två stycken kvinnor som gift sig med varandra.

A berättar att hon fångades över att kollaget ger uttryck för många sätt för hur en familj kan se ut och även då också ett homosexuellt par. D instämmer:

Ja... liksom den nya

Och A fyller i:

De är liksom den nya familjen, de har gift sig med varandra.

Både A och C utgår här med kärnfamiljen som varit norm men relaterar till de nyare familjeformerna där också två kvinnor kan gifta sig med varandra. Här kommer E in i resonemanget kring begreppet familj:

Men familjen är ju också ett sådant mycket bredare begrepp i många andra kulturer, vi tänker ju bara på kärnfamiljen, många andra tänker ju på hela släkten.

E för tillbaka att avvikelser från normen kärnfamilj ju inte bara behöver vara de nyare familjeformerna utan också gälla de traditionella familjer som fortfarande finns i många kulturer. Men här ifrågasätter D:

Gör vi?

Och E svarar:

Om man säger familj, tänker man på kärnfamilj oftast.

Nu håller D med:

Ja, i första hand.

Kärnfamiljen som är modernitetens ideal är det som man i första hand tänker på i mötet med begreppet familj. C ger här en mer traditionell bild:

Men det kan också vara flera generationer. När jag säger familj så menar jag även min mamma och pappa och även min egen familj, min man och så. Jag har två familjer, Så jag tror att man även tänker olika generationer.

Ändå är tanken inte riktigt traditionell. För C ser inte sin ursprungsfamilj och sin nuvarande kärnfamilj som en och densamma familj utan som att hon själv har två olika familjer. B ger dock uttryck för mer traditionell familjesyn:

...för säger jag familj så menar jag också, jag umgås nästan mest med min familj, och då menar jag både mina egna barn och deras respektive, och tidigare var det mina föräldrar och det var bara till för ett par år sedan. Men menar även mina kusiner i Stockholm som jag går på opera med osv. Jag umgås alltså med min familj väldigt mycket, men det är släkten menar jag.

Här pratar B om familj men förtydligar att det för andra skulle vara släkten, som hon umgås med. Här berättar A att så är det inte för henne:

...ja, för mig är det min sambo, mina barn och hans barn. De går i första hand. Och sedan hans mamma och min mamma. Men om man ser familj så tänker jag; mig och min sambo och hans barn och mina barn.

Här har vi exempel på den nya familjen, styvfamiljen, som blir alltmer vanlig i det svenska samhället och som här är den familj som A tänker på. Sedan tänker A i nästa led på sin sambos mamma och på sin egen mamma. Papporna till A och hennes sambo nämns inte och det framkommer inte om de är i livet. D kommenterar detta med:

Det är väl mer naturligt...I första hand tänker man ju på den familj man har nu. Men det är ett större begrepp om man tänker släkt.

A konstaterar:

Men då säger man släkt...

A betonar att släkt och familj har skilda betydelser. A fortsätter med:

Och det kan jag avundas när man ser en sådan här bild. I somras var jag med och skulle servera kaffe, vi skulle tjäna pengar till föreningen, och några frågade om vi inte kunde servera kaffe vid en släkträff och så kommer det 150 personer, någonstans från Uppland. Och de skulle absolut dricka kaffe på Disagården. Och det såg så roligt ut, vi förstod ju att inte alla kände varandra men alla stod och viskade till varandra; "vem är det där?" "Men det vet du att det är moster Huldans barn" och så diskuterade de så där. Och då tänkte jag, att jag som kommer så långt borta, oj, det kommer jag aldrig att få vara med om, så stor släkt som träffas. Det är lite med avund att titta på den här bilden.

Här uttrycker A saknad och kanske en nostalgisk längtan efter att tillhöra en så stor gemenskap. Några stämmer in om att det betyder en hel del. B berättar:

...Min gamla faster hon är en bit över 95 år och hon orkar inte riktigt driva igång de årliga träffarna. Men de yngre träffas ungefär en gång per år, på julloven innan terminen börjar, då är det släkträff. Och då blir det kontinuitet och då hinner man uppfatta de nya knopparna som också kommer...

Här är det släkten som träffas regelbundet och på så sätt så ser man också de barn som föds in i familjen. E byter inriktning i samtalet:

...jag var nyss på Akademibokhandeln, jag stod i kassakön och det var en kvinna med ett nyfött barn framför mig. Hon skulle köpa böcker...och bäbisen började gallsrika. Mamman blev stressad, jag stod bakom och tänkte att jag skulle fråga om jag skulle hålla i barnet medan hon betalade men hon skulle nog inte vilja att någon främmande höll i hennes barn. Men hon var jättstressad och hade svårt att betala dessa varor.

Här berättar E att omsorg om en främmande person fick henne att vilja hjälpa till men att hon såg till mammans integritet och antog att mamman inte önskade hjälp från en främmande person i denna situation. E berättar vidare om mamman med bäbisen:

Och när hon hade betalat dessa varor så kommer hennes man, jag trodde hon var ensam, men hennes man var där i affären. Men han hade varit och tittat på något annat, och det är ganska typiskt tycker jag.

Det som E beskriver att hon tycker är typiskt är att det är mamman, kvinnan, som tar det största ansvaret med bäbisen även när pappan skulle kunna avlasta henne från den stress hon känt när hon både skulle trösta bäbis och betala samtidigt. E fortsätter med att berätta om familjen på Akademibokhandeln:

Han ser att hon är jättstressad och han säger "kommer jag för sent, eller missade jag" och hon säger "ja" och hon verkade lite tvär och de gick och satte sig vid kaféet utanför och hon ammade bäbisen. Och då tänkte jag...ja så börjar det, hon blir sur för att hon tycker att han sviker. Att han inte finns där när hon behöver hjälp. De såg väldigt rara ut men jag tyckte synd om mamman. Hon är den som tar ansvar för barnet.

E ser att mannen förstod att han skulle kunnat vara till stöd genom att t ex rycka in och betala så att mamman i detta läge skulle kunna amma deras bäbis lite tidigare och på så sätt sluppet att stå med en skrikande bäbis i en kö med plånbok och pengar att hålla reda på. Men av någon anledning hade inte pappan uppmärksammat detta och E upplevde att mamman kände sig sviken. "Så börjar det" uttrycker E också. Är det början till splittring mellan makarna som E tolkar in? Någon säger här att "han får ju lära sig får man hoppas" och flera av de andra skrattar. A bekräftar E i sammanhanget med:

Men man känner sig oftast sviken och övergiven då man står där med skrikande barn.

Här håller flera med. A kommer tillbaka till kollaget och säger:

Här har du en pappa som är nära sitt barn. Man vet inget om det här kollaget, är det här en pappa som ingår i en familj eller är det en ensamstående pappa med ett barn?

Det är inte så självklart för A att pappan som håller upp det lilla barnet om han är del av en kärnfamilj eller om han är han ensamstående. Det är en konsekvens av att det i ett postmodernt samhälle som Sverige finns så många möjliga sätt att vara familj på. D konstaterar:

Men barnet ser ut att må väldigt bra.

Och A fyller i med:

Ja, väldigt stolt (pappan) och glad över sitt barn.

Här ges det uttryck för en annan pappabild. Den närvarande och stolta glada pappan som har ett förnöjt barn. D byter till en annan del av kollaget:

Är det inte också typiskt med den här gamla kvinnan, med adventsjulstaken. Det är juletid, för det är då man oftast träffar familjen.

Här använder D ordet familj där hon kanske kunde använt släkt. D berättar vidare:

Jag är väldigt släktkär och även min brorson, vi brukar säga att vi är som en riktig judisk familj, vi håller ihop ganska mycket och det är en härlig känsla, att hjälpa varandra också.

Att vara släktkär beskrivs inte som ett typiskt svenskt drag. Nu vet jag inte om D kanske har judiskt ursprung eller om det är en liknelse hon använder. C byter här inriktning i samtalet:

Jag var på en föreläsning om jämställdhet, där de presenterade statistik om hur olika personer trivs i familjen och det vanligaste är att mannen trivs bäst i familjen. Barnen trivs näst bäst och kvinnan trivs sämst.

På en fråga från D om "hur förklarar de det" berättar C vidare:

Det är ingen förklaring utan det här är statistik. Det är vetenskapligt. Och att 70% av alla skilsmässor initieras av kvinnor. Och de som far mest illa av skilsmässor är männen.

Nu frågar E:

Mer än barnen?

Detta kan C inte svara på utan tänker att jämförelsen kanske bara gällde kvinnan och mannen. När det gäller barnen vid en skilsmässa säger A:

Jag tror att det är många som tycker att det är mannen, inte barnen, som man automatiskt tror far sämst i en skilsmässa. Man tänker att det är små barn, om det är små barn, de finner sig tillrätta. Om man utgår från att mamma och pappan vill göra så bra som möjligt. Men för mannen är det oftast väldigt svårt.

Här skiljer A på de vuxna i deras roller som föräldrar och som makar. Om det skiljer sig från varandra så utgår man ändå från att de båda kommer att vilja göra det bästa för barnen. Detta är en individualistisk utveckling där föräldrarna är autonoma vuxna som båda har ansvar för barnens välbefinnande. Men att de ger uttryck för att "alla" tycker att det är mannen som far mest illa vid en skilsmässa är nog en modern eller traditionell tanke som bygger på att mannen behöver en kvinna som tar hand om honom. A kommer nu tillbaka till bilden med de två kvinnorna som är brudklädda och som har två små barn i ett hjärta i bilden:

Ja, här vet jag inte riktigt vad det ska föreställa. Är det när flickorna var små?...

B, D och A kommenterar hjärtformen, C kommer med frågan:

Det kanske är deras barn?

D håller med:

Det är ett bröllopsfoto, det skulle kunna vara deras barn.

Bilden är tänkt att den ska kunna tolkas så men man måste ju ha det i sin föreställningsvärld att det är möjligt, för att göra det. Gruppen resonerar lite kring detta och sedan ställer D en fråga till gruppen:

...Har ni funderat över det då, om man är homosexuell, om man ska få adoptera barn, eller skaffa egna barn?

Om människor i ett samhälle ställer sig positiva till homosexuellas rättigheter hör intimt ihop med värderingar som kan härledas till postmodernitet. A börjar med att svara:

Jag har funderat men jag vet inte riktigt vad jag tycker

Här uttrycks ju en tvekan. D berättar om sina tankar:

Det har dröjt länge innan jag har kunnat acceptera det. Men det gör jag nu, Jag tyckte det var väldigt svårt först.

Här uttrycker sig D som om hon har fått arbeta fram en tolerans. Att hon kanske först tyckt att hon borde kunna acceptera homosexuella adoptioner innan hon verkligen också gör det. En orsak till sin tvekan berättar D att det har varit:

För man har ju tyckt att de, barnen, har blivit så utsatta av kamrater och så med två mammor och två pappor.

På det här fråga A:

Och då kan man undra vad det är det du grundar det på? Det du säger att de blir så utsatta? Finns det någon forskning på det?

A ifrågasätter att det självklart skulle drabba barnen negativt att ha två mammor eller två pappor. B kommenterar detta med:

När man kommer från en miljö, liten miljö som en själv, så kommer man ju ihåg att vissa personer var utsatta för de var lite annorlunda och stack ut. Men de flesta människorna är, här i Uppsala är ju alla människor olika.

Här kan man tydligt se hur A upplever traditionen med mer begränsade roller hör till ett då och till mindre orter. I dagens lite större städer finns en helt annan tolerans för olikhet och människornas egen integritet. D berättar nu vad det varit som fått henne att ändra uppfattning kring homosexuellas rätt att kunna adoptera barn:

I mitt jobb blir det att man diskuterar mycket med ungdomarna och det var många latinamerikaner i gruppen och ett par spanjorer och de här ungdomarna var så frigjorda och den ena tjejen sa; "Vet du, det är mycket bättre att de som är homosexuella får adoptera barn än att de blir gatubarn". Hon hade jobbat en dag i veckan som volontär...och sett hur illa det var, de hade inga föräldrar och de for illa. Och hon tyckte att det var mycket bättre att de får ha två mammor eller två pappor, det är bättre för då har de en familj där de får växa upp. Och då tänkte jag, det är ju sant.

Här berättar D hur hon kom att skifta inställning genom samtal med någon som kunde ge ett annat perspektiv. D berättar vidare:

Och i samma veva såg jag ett (TV) program om två amerikanska män som var fantastiskt fina och de hade fosterbarn. HIV smittade barn, de fick inte ha vanliga barn. Men HIV smittade barn kunde de få ta hand om. Dom var fantastiska med sina barn, såg ni det programmet? De var som mamma och pappa och de var bättre än många andra föräldrar!

D har nu berättat att hon i sitt yrke inom kommunen pratar med många människor och genom dessa samtal och genom ett tv program så har hon ändrat uppfattning kring homosexuellas rättigheter. Det är karaktäristiskt för ett kommunikationssamhälle att ha samtal med många människor och stort mediautbud i form av t ex TV program. Efter att gruppen en stund diskuterat lite kring ämnet säger E:

Men jag tror att när det gått ett par generationer så kan de här barnen som har homosexuella föräldrar klara sig jättebra. Men jag tror att för de första generationerna kan det vara tufft i skolan.

Här talar E om att det är under brytningstiden som det kan vara svårt för omvärlden att förstå. C fyller i med:

Det har ju hänt väldigt mycket bara under de senaste 10 åren. Det märker jag när jag pratar med mina barn. Det är homosexuella väldigt ofta på TV i olika sammanhang. Dom (barnen) frågar, de är nyfikna; "Är det en sån? Jaha" Och sen är det inte mer med det. De vill bara få bekräftelse på att det är som de tror. Sedan tycker de att det är helt OK, det är inga problem att man kan vara homosexuell. När jag var liten så visste man inte om det, det fanns inte.

På denna kommentar så är det flera som instämmer och åter igen så kommer TV:s roll för värderingsunderlag in i diskussionen. C säger att förr talade man inte om homosexuella, barnen kände inte till begreppet, det fanns inte. I traditionella och moderna samhällen är det tabu med det som upplevs som avvikande. Framför allt om det också har med sexualitet att göra. Om denna okunskap säger D:

Man trodde inte det (homosexualitet) fanns i Sverige.

Här skrattar flera av deltagarna. C betonar igen förändringarna av värderingar i det Svenska samhället:

Ser man det så, så bara på 30 år, så är skillnaden oerhörd.

Att tiderna ändrats konstateras nu ytterligare genom att A berättar:

Ja, tiderna ändras, jag brukar tänka på det, de ensamma mammorna i åttan, det måste vara minst 40 år sedan. Då var det en flicka som blev med barn och jag kan inte minnas att någon i klassen sa något om att hon väntade barn. Vi låtsades inte om det, vi visste inte hur vi skulle förhålla oss till det.

Igen konstateras det att man i ett traditionellt eller modernt samhälle inte talar om vissa saker som upplevs som socialt mindre acceptabla. A fortsätter att berätta om denna flicka:

...och barnet föddes på sommaren. Och ingen sa någonting, möjligen en kommentar om att hon inte skulle vara med på gympan. Men sedan när hon fött barnet och när hon kom med barnvagnen så var det fritt fram och då kunde alla tala om det... Det var konstigt, man kände flickan. Alla viskade runt om kring. Sedan pratade man och sa att det gick bra och det är ju ändå inte barnets fel. Även fast hon hade betett sig omoraliskt och vad det nu var, så ska man inte straffa barnet. Och barnet blev verkligen förtjust i sina morföräldrar, det var en stor glädje, de hjälpte till att ta hand om barnet. Ett minne som stannat hos mig, ingen sa någonting.

A berättar att minnet om denna flicka som i åttonde klass blev gravid och fick ett barn på sommarlovet, att detta minne stannat kvar hos henne. Och A upprepar på slutet att det som har med minnet att göra det är att ingen sa någonting. När hon sedan fått barnet beskriver A det som fritt fram, då kunde man prata om det faktum att det blev ett barn. A kommenterar också att man sagt att det inte var barnets fel trots att mamman betett sig omoraliskt. D har ett liknande minne:

Jag kommer ihåg att när jag gick på gymnasiet så var det en tjej som blev gravid och hon blev relegerad från skolan och sedan flyttade hon utomlands och födde barnet. Hon läste vidare sedan på KOMVUX eller något sådant.

På detta fråga A:

Men hon behöll barnet?

Och A berättar vidare:

Ja, det gjorde hon och hon gifte sig med samma kille.

Att denna flicka blev med barn ledde till att hon blev relegerad från skolan och att hon åkte utomlands för att föda barnet. Men hon behöll barnet, kanske var det möjligt då hon också gifte sig med barnets far. Här kommenterar B denna händelse men ytterligare ett minne om en ung kvinna som blivit gravid men där omgivningen reagerat annorlunda:

Det var intressant, vi är jämnåriga du och jag (vänder sig till D) och man blev alltså relegerad i Umeå. Det blev man inte här i Uppsala. Jag hade också en klasskamrat som blev med barn. Fick barn i maj, sista årskursen och tog studenten och det gick bra.

Här jämförs en värderingarna i en större stad med de i en mindre stad vilket bekräftar att de friare värderingarna utvecklas först i städerna och i miljöer där många människor möts. B uttrycker konstaterande:

Att det kan skilja sig så mycket i landet vid samma tid.

Och D säger:

Tiderna har förändrats

Varpå någon i gruppen uttryckligen säger ”verkligt!” Efter en naturlig paus ställer moderatorn en fråga; **Vem tycker ni ska bestämma i en familj? Är det mannen, hustrun, barnen?** A svarar här först:

Inte barnen

Och hon får medhåll av B:

Nej, inte barnen

A förtydligar nu hur hon ser på hur vem som ska bestämma i en familj:

Jag tycker att man ska bestämma tillsammans. Men ska det bestämmas, då ska det vara föräldrarna.

Sedan berättar A vidare:

När mina barn växte upp var jag ensamstående och det var mycket som jag inte kunde ge mina barn och så där. Vi hade det ganska lugnt hemma, barnen visste vad jag tyckte och vi anpassade oss efter varandra. När man hälsade på i andra familjer, kärnfamiljer med mamma, pappa, barn och så där så kunde jag uppleva att det var tjtigt ibland. Mamman sa si och gör så och pappan sa varför det vi kan väl göra så här först och så var barnen mittemellan. Och barnen utnyttjade det som var mest till deras fördel, kunde jag tycka ibland. Jaja, vi tog det mera lugnt hemma. Det var inte så att jag var en diktator eller så, vi åt den mat som vi alla tyckte om, vi gick och lade oss när vi var trötta osv. Inga anvisningar om hur man skulle göra. Barnen kan utnyttja om en mor och en far inte är överens.

Här beskriver A det som om hon och barnen haft det lättare med varandra då det inte funnits ytterligare en person som kanske skulle haft en annan åsikt kring barnens uppfostran. Hon säger att hon som vuxen varit den som bestämt men att hon däremot inte varit som en diktator utan att hon låtit barnen vara med och bestämma mat och liknande. Det här är uttryck för en postmodern värdering i att det också kan ha sina fördelar med familjer med en förälder. A beskriver sig inte som utsatt eller marginaliserad utan att de som levde i kärnfamiljer kanske hade det tuffare på andra sätt. Även barnen

som levde mittemellan två uppfostrande med kanske skilda meningar och där barnen också kunde utnyttja detta till sin fördel. D har liknande erfarenheter:

Jag var också ensam med mina barn när de växte upp och det var också lugnt. Nog var det jag som bestämde men jag frågade vad de tyckte. Det måste man. Sedan när de blir större kan man prata med dom. Sedan hade jag en sambo ett tag och vi hade väldigt olika åsikter. Då blev det mycket diskussion, men det var jag som bestämde.

D fortsätter att berätta om hur det var i den nya styvfamiljen med hennes barn och nya sambo:

Vi hade hemska diskussioner ibland. Men jag var bättre på att uppfostra barnen än vad han var.

D berättar här om nya familjeformer. Styvfamiljer har alltid funnits av olika anledningar men här berättar D att hon hade denna sambo ett tag. Det innebär att familjemedlemmar idag inte alltid är konstanta vilket är utmärkande för postmodern individualism. Det är inte längre en familj med konstanta medlemmar som är minsta nämnare utan individerna i familjen kan bytas ut. B går vidare nu med en kommentar som handlar om att också barnen har annorlunda förutsättningar:

Men jag tror att barn som växer upp idag har en större benägenhet att ifrågasätta saker och ting. Och ges större utrymme att få ifrågasätta. Dom gör inte som de blir tillsagda.

Detta är en mycket tydlig brytning från den traditionella tanken att barnen absolut ska visa respekt för sina föräldrar och för de äldre. Barn idag, säger B, har ett annat utrymme. C fortsätter här med:

De vill veta varför de skall göra saker. Det är stor skillnad. Och jag tror att det hänger ihop med att de är på dagis, förskola osv. De får vara med och tycka, de får säga ifrån, diskutera med varandra, konfronteras på olika sätt. Och sedan beror det förstås på föräldragerationen som finns nu. Som tillåter det här.

Även här konstateras en förändring med hur det är nu jämfört med hur det varit. D fyller i med:

Många saker är bra, att barnen får ta ett eget ansvar. Men det är jättejobbigt om man ska diskutera allt med dom.

Varpå C säger:

Därför är det jobbigt att ha små barn.

Här tycker C att det är självklart att man diskuterar med barnen och att det är därför att det är jobbigt. I en traditionell familj kanske man inte alls diskuterar allt med sina barn utan där förväntas barnen lyda sina föräldrar. D ser det nu också ur barnens perspektiv, att det inte bara är lätt för dom heller:

Det är jättesvårt, barnen hamnar ibland i svåra trångmål, när de ska bestämma. Då får man hjälpa dom. Vilken glass de tycker om, "Du tycker bäst om den här" istället för att stå och diskutera i fem minuter och så står det folk bakom i kön.

Att det inte alltid är lätt att välja, inte heller för oss vuxna, vilket man i ett kommunikationssamhälle förväntas göra om det mesta, det börjar C att säga så här om:

Det finns ju så väldigt mycket för oss vuxna att även bestämma över. Det finns ju så otroligt mycket att välja på. Så inte är livet lättare precis. Man vill ju välja det bästa hela tiden.

Efter att flera instämt och att det varit en liten stunds tystnad så återgår A till att kommentera kollaget:

Ja, den där stora bilden där nere, ser man en mor någonstans?

C svara på detta genom att säga:

Det är ju en mor framför.

B funderar över om bilderna hör ihop:

Men den är en annan bild som är inklipp, den är en teckning. Den hör inte till bilden, men den är placerad där. Det kanske finns en mor bakom (den) bilden?

Samtalet fortsätter en stund att handla om det finns en mor eller inte och E säger:

Mamman kanske inte är så viktigt och därför är hon inte med.

Men det håller C inte riktigt med om:

Eller så är det tvärtom, att hon har en särställning och att den tecknade bilden hör ihop med det då.

Nu bryts tankegångarna kring om det finns en mor med i bilden och istället kommer A in på:

Det känns ju väldigt främmande om man skulle ha så många barn, jag har två barn och det är inte så mycket.

Stora familjer är ett ideal i traditionella familjer. Här berättar A att hon själv har två barn. Att ha så många barn som finns i en av familjerna på kollaget beskriver A att det känns främmande. Efter att gruppen har talat lite om olika erfarenheter av syskon så säger A:

Det är väl något som man kan tänka sig att inte den här familjen med alla dessa barn kan ha haft egna rum. Våra barn har väl i princip haft eget rum.

Att ha ett eget rum som barn hänger ihop med moderniteten och dess nya moderna lägenheter och att familjerna blev mindre. Men det skapar ju också en integritet hos barnen där de har ett alldeles eget rum med egna saker. På detta svarar B på hur hon haft det som barn:

Nä, vi var tre systrar som fick dela rum. Vår bror hade eget rum.

A delade också rum som barn:

Jaja, så var det för oss också. Jag var äldst så jag fick eget rum då jag började på gymnasiet, var skönt det var! Syskonen delade rum. Men idag har svenska barn egna rum. Mitt rum, där kan jag bestämma. Men när det är så här många syskon så är det nog rimligt att det är två till tre barn i varje rum. Det är nog stor skillnad i hur den här familjen lever sitt vardagsliv.

Här börjar A att berätta om sin egen barndom och sedan funderar hon över att det måste bli skillnad för barn i en mindre familj som har eget liv och barn som lever i stora familjer, i deras vardagsliv. Moderatören ställer här en ny fråga; **Vad tycker ni att det innebär att visa respekt inom en familj?** D berättar hur hon ser på vad respekt innebär inom en familj:

Inte så enkelt att svara på, dels att ta hänsyn, Att man respekterar den andres integritet. Att man lyssnar på varandra. Hänsyn att alla får bli hörda i en familj, det är respekt i en familj för mig.

D berättar att hon upplever att respekt också är att respektera den andres integritet. Nu definierade hon inte om detta skulle gälla de vuxna makarna men i sammanhanget skulle det kunna gälla även barnen. Integritet är en av de egenskaper som värderas högst i postmoderna, individualistiska, samhällen. E fyller på och det handlar också på ett sätt om att respektera varandras integritet:

Att man inte försöker göra om en annan människa. Mamma, pappa och barnen, låta dom vara som dom är, acceptera dom som dom är. Lite kan man ju försöka fostra dom.

Att försöka fostra, lite. Det är en stor skillnad jämfört med traditionell syn om föräldrars ansvar att fostra sina barn till goda människor. Viktigast för E verkar vara att acceptera och inte försöka förändra varandra. Efter att D bekräftat detta med tillägget att det är svårt så fortsätter E:

Man måste lyssna på deras åsikter. inte köra över dom, som jag tror att föräldrar ofta gjorde tidigare, de bestämde. De (barnen)hade inget att säga till om. Idag är det inte så, idag tar man gemensamma beslut i familjen.

Igen kommer skillnaden fram om hur det är nu och hur det var förr. Förr ”körde de vuxna över barnen” genom att bestämma över dom. E ger ett exempel här på denna skillnad:

...åka och fira en födelsedag och barnen måste ta ledigt från skolan, men så vill inte ungarna ta ledigt från skolan, inte ens en halvdag, de säger att de missar så mycket då, då blev det att vi åker kl. 16.00 på fredag istället. Vi kan inte tvinga dom att ta ledigt från skolan, och då får det bli så. Hade det varit min mamma och pappa så hade de sagt att det var bra att jag inte ville missa skolan men nu gör vi så att du måste ta ledigt en dag från skolan. De skulle ha kört över mig. Så går det inte att göra.

Här syns en klar skillnad i förhållningssätt att visa respekt för barnens åsikter mellan ett då och ett nu. D håller med om att ”så går det inte att göra”:

Nä, då blir de bara sura.

Efter att flera talat samtidigt fortsätter D:

Men om man också själv vill bli respekterad, att man kan känna integritet, i bråk är det viktigt, när jag blir arg...

Här berättar D att det är viktigt att få och ge respekt även när man är arg. E säger:

Men man måste ju få bråka färdigt också.

A berättar om en händelse i sin egen barndom:

Det påverkar ju hela familjen, om mamma var arg på pappa. Det var så obehagligt så. Pappa hade köpt en ny bil, mamma sa; ”Nej, det har han väl ändå inte gjort”. Ja, det hade han.

D frågar:

Utan att tala om det?

A berättar vidare:

Ja, det vågade jag inte ens fråga. Det var en isande tystnad i minst en vecka, jag minns det som en månad. Mamma menade att pengarna behövdes till allt annat och pappa tyckte att det var han som tjänade pengar och vi behövde inte vara hungriga och då gjorde han det han ville...

När A var liten så hade hennes föräldrar skilda roller. En pappa som försörjde familjen och en mamma som tog hand om. Mammans roll var ofta att förvalta en hushållskassa så att den räckte på bästa möjliga sätt till alla i familjen. Men pappan hade i den traditionella och även i den klassiska kärnfamiljen beslutsrätten. E kommenterar detta:

Men det var väldigt vanligt att man tänkte så på den tiden; Jag tjänar pengar och jag köper en ny bil om jag vill.

Ännu en gång beskrivs skillnaden mellan hur det var när de växte upp och hur det är nu. B kommer in i samtalet kring respekt och talar nu om sin roll i att själv vara mamma:

Det här med att visa respekt handlar ju också om, jag tänker på en sak, ibland har jag nog inte visat tillräckligt med respekt för min son, jag vet inte. Min son är så totalt annorlunda mot mig, jag har svårt att förstå. Jag vet inte om jag i sådana fall trampar honom på tårna. Jag har inget facit. Han säger ifrån om jag stövlar in på hans rum och då säger han ifrån. Jag ber om ursäkt. Men det finns mer subtila situationer... Jag kan förstå efterhand om jag visat mindre respekt men jag kan inte förstå hur jag skulle ha kunnat göra det annorlunda, jag begriper inte det där. Ändå tror jag att jag är rätt så lyhörd.

Här beskrivs ännu en gång i en självreflektion hur respekt också gäller att respektera barnen, och att respektera deras integritet. B talar om lyhördhet och om att hon försöker förstå, förstå utifrån sonens perspektiv, men att detta ju inte alltid är så enkelt. B berättar vidare om sonen:

Sonen är hemma igen, bor hos mig, och jag tycker att det är trevligt. Han är en bit över 20 år. Han letar lägenhet, men vi trivs rätt bra. Han har kommit över en viss ålder och nu känns det mycket bättre.

Sonen bor hemma igen, var han bott i mellantiden förtäljer inte historien. Kanske har han gjort lumpen men nu är han alltså Mambo skulle man kunna säga. En konsekvens av större rörlighet med flytt och kanske olika partners är att barnen kanske ibland väljer att åter bo hos föräldrarna, eller en av föräldrarna, både en och flera gånger. Här frågar E:

Men kan du fortfarande lägga dig i hans göranden osv. Ska han passa mattider eller?

Och B svarar:

Nej, nej, han fixar sin middag själv. Jag jobbar minst två kvällar i veckan.

Vilket tyder på att det är två individualister som bor ihop, mamma och son, där båda också fixar sin egen mat. Men B tycker att det är trevligt att ha sin stora självständiga son boende hemma hos sig igen, under tiden han letar efter en egen lägenhet. Här frågar moderatorn; **Vem tycker ni ska bestämma vem man ska gifta sig med? Ska det vara personen som ska gifta sig?** (den sista en ledande fråga) Flera svarar ja samtidigt. D skojar till det med:

Någon gång måste man ju få ha synpunkter.

Här säger E:

Inte ändrar man sig för att mamma säger att det där är helt galet. Det skulle leda till att den ännu mer vill gifta sig med personen. Det skulle jag ha gjort i alla fall.

Att föräldrar eller andra skulle gå in och tycka om valet av äktenskapspartner skulle här enligt E bara få henne att än mer vilja ha den hon själv valt. Här skrattar gruppen och A frågar D som från början skojat:

Skulle du inte vara rädd då om det var din son och han kanske bråkade med sin flickvän, hustru, och då skulle han säga något som; "Min mamma tyckte inte att vi skulle gifta oss". Jag skulle bli förtvivlad om det skulle sägas så.

A berättar om sin son:

Jag har funderat väldigt mycket för nu har just min sons fästmö brutit upp förlovningen. Och när han ringde och berättade det för fyra veckor sedan blev jag så paff och så ledsen så det blev att sonen fick trösta mig, i telefonen. Jag sa att jag ska gråta färdigt, jag är ledsen för er skull för jag tyckte det verkade som ni hade det så trevligt tillsammans, men jag är så överväldigad så jag måste bara gråta färdigt, sen så pratar vi. Han väntade och jag snöt mig. Och jag tänkte;" ska han ta ansvar för sina föräldrar som gråter". Och fästmöns föräldrar sa; "Nu när vi äntligen har börjat umgås med Kalles föräldrar".

I en relation så är det från början, i vårt individualistiska samhälle, två personer som träffas. Efterhand som familjer presenteras så är det så många fler som drabbas vid en separation. A berättar här om sin sorg för sonens skull men skulle också mycket väl kunna sörja förlusten av en människa som hon kanske kommit att knyta band med som hon trodde skulle bestå. Och separationen är ju inte enbart med sonens fästmö utan då också med hennes föräldrar. Här blir berättelsen mer personlig och går djupare in i identitetsfrågor men på ett sätt som inte är aktuellt att återge här. Detta följs av en paus och nästa fråga som moderatorn ställer är; **Tycker ni att det är rätt att en gift man eller kvinna har egna vänner, även av motsatt kön, utanför familjen?**D undrar om frågan gäller:

Som du umgås med helt utanför familjen?

Och moderatorn bekräftar detta; **Ja, utanför familjen.** D svarar då:

Det är lite grannlaga

B svarar så här:

Det beror också på hur det görs också, om det sägs till familjen att det här ska du inte lägga dig i, eller om det är arbetskamrater som av tidsskäl inte kan träffas på annat sätt, det är så hemskt olika från fall till fall. Men så fort det kommer att den som vill umgås utanför familjen på något vis håller familjen borta, så fort det inte är välkommande öppet, snarare stängt, allt sådant som är begränsande och kringskuret, då är det inget bra.

Här pratar B om familjen, eller makarna, som en enhet. Det är inte helt självklart att de ska ha vänner av motsatt kön och umgås med på fritiden. D fyller i hur hon tycker:

Det kan ju bli att man får en misstro mot varandra. Däremot, om det är en som man träffar gemensamt i familjen, som man sedan träffar utanför familjen, då blir det på ett annat sätt. Är det arbetskamrater så träffas man ju på jobbet. Då kanske man inte går på bio eller på restaurang. Det beror på den vänskapliga relationen. Men jag tror att det kan bli stor spricka.

Här hörs det flera bekräftande "Mmmmm" D fortsätter:

Om ens man har en väninna som han träffar..

A fyller på med:

Att dom delar ett stort gemensamt intresse, det tror jag skulle kännas väldigt...

Och D tar vid:

Det skulle kännas svekfullt.

Även här hörs flera bekräftande "Mmmmm". Och B förtydligar:

Ja, om man inte är välkommen med själv på något sätt så..

Och C tillägger:

Sen kan det väl i och för sig bli en konflikt runt omkring om personen i familjen väljer att använda sin tid till att vara med någon annan än sin egen familj

Här är gruppen än så länge enig i att det är komplicerat med vänskapligt umgänge utanför familjen, i alla fall med det motsatta könet. I detta fall ger gruppen uttryck för en traditionella eller modern värdering i att det är makarna som är minsta enhet och att de väljer vänner tillsammans. Inte var för sig. I alla fall kan det vara fyllt med svåra känslor om maken skulle ha en egen väninna. E nyanserar detta när hon säger:

Men samtidigt måste man ju ha egna intressen och egen tid. Man kan ju inte bara vara med familjen tycker jag.

På detta säger D:

Det kanske är helt naturligt, om vi pratar om män då, att de har manliga kompisar som de delar ett intresse med, t ex sport. Och det kan var OK om det är ett gemensamt intresse man har, t ex släktforskar eller sport, och då spelar det kanske ingen större roll om det är en man eller kvinna, men är det en kvinna så är det lite mer av en grannlaga, lite av en rival...

Att ha intressen ihop med vänner är okey men blir mer komplicerat om vännerna är av motsatt kön. C fortsätter så här:

Sen är det skillnad om det är ett intresse som de delar eller om det bara är att umgås

Här kommer flera instämmande "ja!" Och D fortsätter:

Ja, är det bara att umgås är det väldigt besvärligt...då skulle man bli osäker på sin egen roll, vad man betyder.

Parrelationen mellan man och kvinna är här något exklusivt och vem som helst ska alltså helst inte kunna blanda sig in i denna relation, inte heller som vän, eftersom det då skulle kunna bli en rival. Moderatörn börjar avrunda och säger; **Det som ni har diskuterat idag har med familj, det har varit kärnan. Är det något som ni under samtalets gång kommit på som ni skulle vilja ta upp och diskutera? ...Eller något som inte har nämnts, som ni har tänkt på?** A återgår till kollaget och säger:

Jag tänkte att du möjligen skulle säga att vi skulle uttala oss om den gamla kvinnan. Vi är ju kvinnor allihop. Vad ska vi få för ålderdom? En annan har inte börjat tänka ännu på det där. Hur ska det gå när vi blir änkor eller ensamstående gamla damer. Kanske allihopa. Vem ska hjälpa oss? Den här kvinnan ser glad ut, det kanske var så, ser vi adventsljusen där, det är besök.

Den gamla kvinnan på kollaget ser glad ut, kanske har hon besök, säger A. Och så bekymrar hon sig för sin egen ålderdom. A fortsätter med sina tankegångar:

Det tycker jag nu att jag träffar på både släktingar och grannar som är ensamma gamla damer. Och de sitter och väntar och väntar. Den ena damen bor i mitt hus, hon är över 94 år och hon tycker att hon bor i ett fängelse. Hon är frisk, hon vill bo någonstans, på ett äldreboende, men det finns ingen plats för henne för det finns inget större fel på henne egentligen. Hon har barnbarn åt Stockholmshället, inte så att de kan komma dagligen. Hon träffar personal från hemtjänsten som kommer med mat. Och när grannarna går ut då har hon sin chans, och ibland vågar man nästan inte gå ut, framför hennes fönster, för man har inte tid att prata. Det är väldigt mycket gamla ensamma damer runt omkring mig just nu. De väntar och väntar...

Det kan vara svårt att hinna med allt, familj och grannar, när man jobbar heltid. D konstaterar eller frågar här:

Att någon ska komma!?

Integriteten kan förbytas till ensamhet på äldre dagar. B fortsätter de tankar som A har gett uttryck för:

Ja, jag ser det där också. Jag har en dam i trapphuset som tar lite för lång tid ibland. Men hon är så söt och rar så. Men det har fått mig att tänka att man kanske ska hitta goda vänner, och jag tittar naturligtvis i min egen familj, kusiner och så, som man kanske ska slå sig ihop (med). Dela på en lägenhet, dela tjänstefolk om man får uttrycka sig så. I stället för att bo på ett hem där det är samma sak naturligtvis. Men innan man inte orkar och kan klara det själv.

I funderandet över ålderdomen är det inget tal om att man ska bo hos någon av sina barn. Däremot funderar B över kollektivboende, men hon tittar framför allt inom sin egen släkt om det finns någon som är lämplig. Är dessa tankar ett uttryck för en kombination av traditionella och postmoderna idéer? Postmodern med tanken att bo i kollektiv men traditionell att det är inom släkten man letar. Renodlat är det inte i något av fallen. D kommenterar detta med:

Att man får lite trevlig samvaro på ålderns höst. Som vissa äldreboenden som Ekebyhus t ex. Men då ska man väl flytta dit, man ska inte vara så gammal när man flyttar dit.

Det finns i Uppsala idag boenden för seniorer och det är ett av dessa som D berättar om. Man ska ha fyllt 55 år för att få flytta in i dessa boenden. D säger sedan:

Vi får bygga nätverk.

Detta är en postmodern tanke. D talar inte om att söka nätverket för att trygga sitt sociala behov på ålderns höst inom familjen utan hon talar om möjligheten att bygga nätverk, kanske med kollegorna? Men här kommer A in på tanken att det inte är någon av dom som tänkt att deras barn ska ta hand om dom:

Det är ingen av oss som tänker att det är barnen som skall ställa upp och ta hand om en. Vi, allihopa utgår jag från, att vi tänker att vi ska klara oss själva och barnen ska ha sitt liv.

Samtalet går sedan över till att handla om familjen och tid, eller brist på tid som C säger så här:

Det kan jag tänka på familjer överhuvudtaget, att man inte har tid med familjen. Vi har så himla mycket annat att göra hela tiden så familjen hinns inte riktigt med...det är en sådan konkurrens om tiden... så det är inte så jättemånga stunder över till lugn och ro och umgås, alla ska iväg på något hela tiden.

Alla i familjen har sina egna aktiviteter som man ska iväg på och tiden för umgänge i lugn och ro hinns inte med. C fortsätter lite senare:

Och det är inte bara det här att mamma och pappa ska vara hemma när barnen är hemma utan det är så mycket annat man konkurrerar med. Det är TV och det är dataspel, kompisar och aktiviteter och sina egna grejer man ska göra. Det finns så lite tid att bara vara med familjen.

D instämmer i detta:

Det här konsumtionssamhället som konkurrerar med riktiga livet. Det är ju det här också vad man ska skaffa till barnen, de ska ha så mycket grejer. Så föräldrarna får jobba så mycket för att kunna skaffa dom här grejerna.

A håller med:

Ja det är inte lätt att vara den som ska stå emot.

Nu byter A spår genom att tala om kvinnorollen och här i relation till mansrollen och till de många krav som ställs på människor idag. Detta efter att de innan talat om att barnen har höga krav men att de inom sina kommunala tjänster ”minsann inte blir rika på sina jobb”:

...om att man säger att mammor ska göra karriär, jag tycker det är oförskämt att säga det. Vi jobbar, vi har en utbildning, vi tycker om att jobba, men någon karriär? Jag tycker det är oförskämt att använda det ordet. Vi har vårt dagliga jobb. Jag tror inte man säger om en man, så där som man säger om en kvinna, ”Ja, hon vill ju inte vara hemma utan hon vill vara ute och göra karriär”...

A upplever att det benämns annorlunda när en kvinna arbetar jämfört med när en man gör det. C berättar igen om den föreläsning om jämställdhet hon varit på:

Det sa dom också på den här föreläsningen om jämställdhet, att det finns män som säger det om kvinnor, att vill inte kvinnorna vara hemma med sina barn ska de inte heller ha barn. Det är en ganska spännande attityd

I nästa mening säger C om detta:

Men dom männen är snart borta.

D instämmer:

Ja, det tror jag.

Och C fortsätter:

Det är nya vindar på gång hoppas jag.

D berättar nu om ett bekräftande exempel ur sin egen familj:

Jag tänker på min bror, hans barn, och alla har blivit föräldrar de sista åren och de har alla varit pappalediga i fyra till fem månader och så där och de är alla högtbildade med höga löner.

C säger om detta:

Men dom har varit lediga ändå, det tycker jag låter bra.

D avslutar med:

Den nya generationen, där även papporna vill satsa på sina barn.

Att fundera över

Det är av flera skäl intressant att ta del av samtalet mellan gruppen av tjänstemän, inte minst i ljuset av den Ingleharts och Welzels kulturkarta som återges i introduktionen till den här rapporten. Samtalet gestaltar nämligen hur kollektiva och individualistiska perspektiv på mellanmännsliga relationer lever sida vid sida. Traditionella, moderna och postmoderna värderingar bildar tillsammans ett mönster som inte är helt entydigt – utan att därför, kanske, framstå som motsägelsefullt och rikt på värderingsmässiga konflikter. Det råder en dynamik i samtalet och det tycks också som om de kvinnliga tjänstemännen, alla i en ålder över 45, odlar en medvetenhet om de värderingsförskjutningar de upplevt under livet. Det är inte osannolikt att dessa erfarenheter bildar en brygga mellan det traditionella och det icke traditionella på så sätt, att oavsett om respondenterna i en bestämd fråga lutar åt en traditionell eller en icke traditionell grundsyn så äger de en öppenhet gentemot alternativa ställningstaganden. Den som upplevt förändringar och som aktivt reflekterat över dessa, har kanske bättre förutsättningar att, samtidigt som man tar ställning och formulerar en ståndpunkt, se att det finns andra ställningstaganden och andra ståndpunkter som skulle kunna te sig rimliga och övertygande utifrån andra perspektiv och utgångspunkter.

När respondenterna överväger alternativa tolkningar av familjebegreppet, när de diskuterar homosexualitet och homosexuella föräldraskap och när de samtalar om relationen man – kvinna, kan man ofta se hur traditionella värderingar med vilka flera av dem säger sig ha vuxit upp får bilda en fond mot de icke traditionella ställningstaganden de gör i de frågor som aktualiseras i samtalet. Härigenom kompliceras den bild av det svenska samhället som Ingleharts och Welzels kulturkarta ger förhanden. Det postmoderna Sverige där tjänste- och informationssamhället tagit plats istället för den industrialiserade moderna samhällsstruktur som i sin tur avlöste en traditionellt utformad, placeras på kulturkartan längst ut till höger i kraft av att beskrivas som präglad av individualistiska värderingar och rationalism och sekularitet. Stämmer detta verkligen? I tidigare intervjuer, med de kristna och de muslimska respondenterna, kunde vi se hur deras förankring i traditionella värderingar med religiösa förtecken, gav upphov till en känsla av utanförskap i det icke traditionella samhället. Även om detta samhälle gestaltar och ger uttryck för bestämda – postmoderna – värderingsmönster, betyder detta således inte att *alla* i det här samhället levande och verkande personer känner sig hemma med och ger sitt stöd för dessa värderingsmönster. Och ser vi nu till gruppen av tjänstemän som *inte* resonerar utifrån någon medveten och explicit religiös utgångspunkt, kan vi finna att det också bland dem finns en rad uttryck för värderingar som snarare bör karakteriseras som ”moderna” och ”traditionella” än som ”postmoderna”.

När vi talar om att Sverige är präglad av en postmodern värderingsstruktur kan detta knappast betyda att samhället i teori och praktik gestaltar en mer eller mindre cementerad kärna av värden, vilka omfattas av alla eller de flesta människor i en och samma grad och med en och samma styrka. Det svenska samhällets mångfald ger utrymme för en rik flora av förhållningssätt och uppfattningar

rörande familjesyn, kön och makt, mäns och kvinnors relationer, barnuppfostran och så vidare – och det är betydelsefullt att se att uttrycken för icke traditionella värderingar inte med självklarhet reservationslöst kan knytas till en eller annan kulturell, social eller religiös kontext. Spridningen av traditionellt och icke traditionellt begränsas inte av kulturella, sociala och religiösa gränser i den meningen, att det skulle finnas vattentäta skott mellan kulturella, sociala eller religiösa kontexter. På såväl individ- som gruppnivå kan man identifiera variationer, även om det kanske är möjligt att fastställa vissa ställningstaganden som till art eller nyans mer frekvent förekommande och styrande i olika kontexter.

Kanske kunde man likna den bild respondenterna tecknar av värderingsförskjutningar vid en kulturell korridor där den värderingsmässiga rörligheten visserligen tänks gå åt ett bestämt håll, men inte på så vis att det som passeras i början av korridoren helt och fullt faller ur medvetandet och betraktas som etiskt och socialt passé. Bakom dörren till den bildliga korridoren möter först ett samhälle där traditionella värderingar lyfts fram – inte enbart som befintliga och typiska för en viss historisk tid – utan också eftersträvansvärda utifrån ett samtida perspektiv. När B poängterar sitt, vad det tycks, goda umgänge med *familjen* uppfattad som inkluderande också *släkten*, är detta ett exempel på hur en sådan tidsöverbryggande traditionell värdering kommer till uttryck. När A talar om sina intryck från att ha serverat vid en stor släkträff, vilken tycktes gestalta en närhet och ett intresse mellan deltagarna som fick henne att "lite med avund" se detta, är det ett annat exempel. Kanske ger också E:s icke förverkligade vilja att hjälpa en stressad mamma i en bokhandel uttryck för hur ett förment traditionellt förhållningssätt, där någon utanför familjen hade fått förtroendet att ta hand om det skrikande barnet, en bild av hur modernitetens och postmodernitetens värderingar inte alltid upplevs slå väl ut och kännas tillfredsställande? Den aktuella mammans och hennes sent uppkommande make tolkas ha mer eller mindre separata roller där *hon* har huvudansvaret för barnen oavsett om detta medför svårigheter beroende på andra uppgifter och andra krav. "...jag tyckte synd om mamman. Hon är den som tar ansvaret för barnet", konstaterar E och får medhåll från flera av respondenterna. "...man känner sig oftast sviken och övergiven då man står där med skrikande barn", säger A bekräftande, och här tycks mer eller mindre underförstått den moderna tvåsamhetens varandra uteslutande roller utan påtaglig relation till världen – och "släkten" utanför – betraktas med beklagande.

I den bildliga korridoren syns således steget mellan traditionella och moderna värderingar inte för respondenterna enbart vara förenat med tillfredsställelse och välbefinnande. Å andra sidan understryks att mycket håller på att hända. C refererar vad hon hört under en jämställdhetsföreläsning, nämligen att "det finns män som säger det om kvinnor, att vill inte kvinnorna vara hemma med sina barn ska de inte heller ha barn", och tillägger: "Men dom männen är snart borta". D påminner sig sina brorsbarn som alla varit pappalediga som exempel på den "nya generationen, där även papporna vill satsa på sina barn".

Den traditionella rollfördelningen mellan pappor och mammor tänks således vara på väg att försvinna, vilket de aktuella respondenterna hälsar med tillfredsställelse. På samma gång noteras en tonvikt på föräldrarnas *gemensamma* ansvar för barnen – snarare än ett vidgat ansvar relaterat till världen utanför kärnfamiljen, exempelvis släkten – men nu som ett resultat av ett *medvetet val* och inte såsom ett förväntad uppgift givet samhällsliga strukturer och de krav som kan knytas till dem. Förmodligen kan man här se spår av såväl moderna som postmoderna värderingar som så att säga formar ett gränsöverskridande mönster. Å ena sidan tänker sig inte någon av de inblandade att traditionella värderingar där släkten tilldelas ansvar för nya generationer vara levande – och kanske heller inte möjligt i dagens samhälle: det finns, som sagt, tecken på att respondenterna finner värdefulla drag i i alla fall vissa sådana värderingar, men det tycks här mest vara fråga om att se dem som goda och möjliga uttryck för *sin* tid snarare än för *nutiden*. Å den andra odlas en åtminstone delvis modern familjesyn där föräldrarna tilldelas ansvaret för barnen, vid sidan om en åtminstone delvis postmodern tolkning av detta ansvar där moderns roll som huvudsakligen ansvarig tolkas vara i avtagande till förmån för ett föräldraskap där båda parter själva *väljer* att definiera dess roller och uppgifter.

Den bildliga korridorens tre steg mellan traditionellt – modernt – postmodernt kan således inte tolkas som om det skulle finnas definitiva brott mellan dem. Även om postmoderna värderingar framhålls som både värda och möjliga att realisera, bildar både moderna och traditionella värderingar ett slags moraliskt-existentiell fond mot bakgrund av vilken respondenterna formulerar en identitet, en tillhörighet, ett förhållningssätt. Och något liknande tycks gälla också när det handlar om relationen individ – familj – släkt i allmänhet. A:s och B:s positiva inställning till de traditionella familjerelationer de kunnat identifiera från en position utanför respektive innanför en släktgemenskap innebär inte att en traditionell familjesyn i övrigt skulle verka framstå som möjlig eller önskvärd att förverkliga i nutiden. A beklagar visserligen de äldre damer hon har i sin närhet vilka, i avsaknad av engagerade släktingar, tycks hänvisade till samhällelig tillsyn och omsorg, och både hon och D uttrycker en viss oro inför den egna ålderdomen: om ”någon ska komma” och huruvida man ”får lite trevlig samvaro på ålderns höst”. Men här inställer sig andra möjligheter som realiserbara: kollektivboenden och nätverk! Det traditionella ansvaret för de äldre finns där som en, kanske orealistisk och romantisk, dröm, men individens eget ansvar för sitt välbefinnande och sin trygghet genom att själv vara aktiv och forma sin tillvaro, lever starkt och tydligt.

Respondenterna i det aktuella samtalet är alla över 45 år – och kanske är detta en förklaring till att värderingar som ofta brukar relateras till från varandra skilda karakteristiker ändå kombineras i ett mönster som inte utan vidare kan klassificeras som *antingen* kollektivistiskt *eller* individualistiskt. Inte minst kan man se detta när man tar del av hur dialogen förs rörande mäns och kvinnors relationer till varandra och till barn. När moderatorn initierat frågan om vem som bör få bestämma i en familj, blir det uppenbart att såväl båda föräldrar som deras barn här bör få spela en roll och påverka den process som föregår vilka beslut som ska fattas – samtidigt som initialt A och B betonar att själva beslutsfattandet tillkommer föräldrarna. Frågan besvaras av dem som så att ”inte barnen” ska bestämma, men det hindrar inte att barnens röst ska höras i den föregående samtals- och diskussionsprocessen även om, som D uttrycker det, ”Många saker är bra, att barnen får ta ett eget ansvar. Men det är jättejobbigt om man ska diskutera allt med dem”.

Den traditionella ordningen att barn ska visa respekt för sina föräldrar gestaltas i form av respondenternas sanktion av föräldrarnas vuxenansvar i beslutsprocessen, men samtidigt kan både A och D framhålla fördelarna av att ha levt som ensamstående föräldrar med stort utrymme för talande med och lyssnande till barnen. Den personliga integriteten kan knytas till starka postmoderna värderingar och värderingsmönster, och även om den inte medger en med vuxna likvärdig rätt att fatta beslut så tolkas den som en gräns innanför vilken barnets frihet och självständighet måste få växa och ta sig uttryck.

I samtalet lyfter C ett ytterligare skäl till varför beslutsfattandet i diskussionsprocesser ska ligga på föräldrarna. Hon menar att det kan vara svårt för barn att ta ansvar för att fatta beslut: ”Det är jättesvårt, barnen hamnar ibland i svåra trångmål, när de ska bestämma. Då får man hjälpa dom. Vilken glass de tycker om, ”Du tycker bäst om den här” istället för att stå och diskutera i fem minuter och så står det folk bakom i kön”.

Den spänning mellan traditionellt och icke traditionellt, mellan kollektivistiskt och individualistiskt, som i det aktuella samtalet kommer till uttryck när det gäller frågan om barns och vuxnas roller i familjerelaterade beslutsprocesser aktualiserar en problematik som bland andra den amerikanske psykologiprofessorn Barry Schwartz lyft fram. I sin bok *Valfrihetens tyranni* gör Schwartz gällande, att Västerlandets valfrihet för många människor tenderar att bli en börda snarare än en tillgång. Människor uppmuntras att välja allt från matsedel till pensionsförsäkringar, allt från politiska partier till varaktig eller tillfällig livspartner, allt från arbete till utbildning och dessutom är alternativen legio när det handlar om att fatta beslut om hur och vad och när vi ska välja när vi studerar reklam och kampanjer för alla tänkbara varor och produkter. Valfriheten skapar, enligt Schwarz, en stress och inte sällan en beslutsångest och dessutom finns risken att man återkommande odlar en – korrekt eller inkorrekt misstanke – om att man kunde ha valt något bättre och mer användbart och givande än det man rent faktiskt valde. Med olika vetenskapliga experiment har Schwartz försökt belägga just en

sådan här otillfredsställelse inför rikt facetterade valmöjligheter som försökspersonerna upplever sig inte ha hanterat på bästa sätt. (1)

Schwarz menar inte att den rimliga slutsatsen att dra är att valfriheten bör inskränkas. Inte heller bör människor frånhända sig möjligheten att välja i livets olika situationer. Däremot kan man tänka sig att en mindre dramatiserad grundinställning till valfrihetens möjligheter kunde ge mer avspända omständigheter att knyta an till. Valfrihet kan, rätt uppfattad, ge stöd för att bredda och fördjupa perspektiven på livet, formandet av livsvägen i stort som i smått och därigenom bidra till att förverkliga drömmar som rör både eget och andras väl. (2)

Kanske skulle man här vilja tala om en den renodlade individualismens baksida, den som har att göra med hur den personliga integriteten, ett av den demokratiska värdegrundens bärande värden, någonstans övergår i en ensamhet, en utsatthet, en upplevelse av att vara utanför ett trygghetsförankrande sammanhang? Det här är en tolkning som vi hade anledning att dryfta i anslutning till de båda tidigare samtalen, och då inte minst det där den muslimska gruppens respondenter reflekterade över hur en traditionell familjesyn där gruppen har företrädare framför individen, och där denna ordning snarare betraktas som harmoniserande och försäkrande en existentiell och social förankring, än hämmande rätten att själv och utan inskränkning styra över sitt liv, sanktioneras. De exemplifieringar dessa respondenter ger av hur människor som är hänvisade till individualistiska lösningar kan hamna i otrygghet och ensamhet kan ses som tydliga och deciderade uttryck för en traditionellt värderingsmässig familjesyn: "äldrehemmet" framställs av respondenten C som något som inte på något enkelt sätt tycks kunna förenas med en ömsesidig kärlek och respekt mellan barn och föräldrar, vilken bland annat tar sig uttryck i de föräldrars ansvar för de senare när de åldrats och behöver hjälp, och samme C ger utifrån ett radioprogram han hört en illustration av de brister som aktualiseras genom en ung flickas ovilja att inrätta sig i de normer och de regelverk hennes föräldrar – av omtanke – förelagt henne att följa.

De medelålders tjänstemännens påpekande av vikten av att föräldrar har att ta sitt ansvar som beslutsfattare i familjen och deras rätt så positiva syn på hur familjebegreppet tillåts omfatta också mer eller mindre nära släktingar, kan på sitt sätt knytas an till de traditionella förhållningssätt i synnerhet de muslimska respondenterna ger uttryck för. Samtidigt finns det stora skillnader. Framför allt rör dessa det tydliga betonandet av den personliga integriteten, individens frihet, vilken tycks tillmätas en tillväxande funktion och styrka allt eftersom barnen blir äldre och utvecklas.

När B berättar om sin drygt tjugoårige son som på nytt bor hemma – är "mambo", för att knyta an till en kommentar i texten, är det uppenbart att det här, för att åter citera ur samma kommentar, presenteras en bild av "två individualister som bor ihop". Två personer bor under samma tak men lever var sitt liv där självständighet och personlig integritet medger ett samboende utan att därför generera krav på en samvaro eller vardaglig gemenskap som är så frekvent och intim att gränserna för respektive individs livs- och handlingsvärld skulle kunna göras till föremål för kompromiss. Den bild B här tecknar av sitt och sonens liv syns på avgörande punkter skilja sig från en sådan mer traditionellt formad familjesyn som kommer till uttryck i båda de tidigare intervjuerna, och då i synnerhet den med de muslimska respondenterna.

Vill man fundera över förutsättningar för ett meningsfullt och utvecklande samtal om värden och värderingar över kultur- och religionsgränser, kan man emellertid finna att det inte är osannolikt att medvetenheten om *den Andre* vilken lever bland respondenterna i samtliga berörda grupper verkligen skapar ett utrymme för dialoger där ett givande och tagande förenas med en insikt om att det finns alternativa vägar att gå, att tänka och att förhålla sig än det egna. Det framgår inte av samtalet mellan tjänstemännen var de har sina geografiska och kulturella rötter, men det tycks som om åtminstone flera av dem har vuxit upp i det svenska samhället. Därmed har de kunnat se hur detta samhälle har genomgått värderingsmässiga förskjutningar – vissa av dem som skarpa och dramatiska att man kanske kunde tala om en värderingsmässig *metamorfos*. Dessa erfarenheter ger hos respondenterna en beredskap att sätta sig in i både hur saker och ting har varit tidigare, hur de är nu och på vilket sätt processen har tagit form och pågått. Den kulturella korridoren, för att använda den tidigare bilden,

rymmer det traditionella, det moderna och det postmoderna. Respondenterna har direkta eller indirekta erfarenheter av såväl kollektivistiska som individualistiska värderingar som tagit sig och tar sig uttryck i relation till samtliga dessa tre kontexter. Det gör att de samtidigt kan förhålla sig öppna för "det gamla" och för "det nya", för "gårdagen" och för "framtiden" – och de fäster vid flera tillfällen under samtalets gång blicken på vad som enligt dem både kritiskt och positivt sanktionerade kan sägas om uttrycken för nämnda värderingar.

Samtidigt som de kan blicka bakåt och, kanske aningen nostalgiskt, betrakta livet enligt den traditionella familjesyn där varje stor och liten släkting har sin givna plats i det stora sammanhanget, odlas ett individualiserat familjebegrepp där äldre aktivt sluter sig samman i nätverk och där medlemmarna av ett hushåll lever sina liv såsom självständiga personer med en hög grad av integritet. Det råder visserligen ingen tvekan om att åtminstone ett par av respondenterna finner det givet att föräldrar ska ta sitt vuxenansvar i beslutsprocesser, men det betyder varken att de uppväxande barnen inte ska tilldelas en röst och en påverkande roll i en dialogprocess som föregår ett beslut eller att vuxna barn inte, också om de är hemmaboende, skulle fränkännas den personliga frihet och integritet som tillkommer alla vuxna.

En annan fråga där en i övrigt rätt så stark postmodern, individualiserad familjesyn bryts mot en mer traditionell, aktualiseras när moderatören undrar om "det är rätt att en gift man eller kvinna har egna vänner, även av motsatt kön, utanför familjen". Givet ett individualiserat familjebegrepp där den personliga friheten och integriteten värnas som ett allt annat underliggande värde, kunde man kanske förvänta sig att respondenterna skulle instämma i ett mer eller mindre samfällt svar: *ja*. Så är emellertid inte fallet. "Det är lite grannlaga", svarar D, och B utvecklar en tanke att det visserligen kan vara försvarligt om det handlar om arbetskamrater som inte haft tid att kommunicera, men att det "så fort det kommer att den som vill umgås utanför familjen på något vis håller familjen borta, så fort det inte är välkommande öppet, snarare stängt, allt sådant som är begränsande och kringskuret, då är det inget bra".

Här är det knappast individen som tillerkänns prioritet framför gruppen, familjen, på ett icke traditionellt manér. Förhållandet tycks snarare vara det omvända: familjens enhet och sammanhållning får inte utsättas för signaler att en relation utanför densamma stänger dess medlemmar ute och begränsar dessas gemensamma livs- och handlingsutrymme.

Vidare framkommer det att en vänskap över könsgränser betraktas som komplicerad och förenad med stora svårigheter. "Om ens man har en väninna som han träffar" skulle det "kännas svekfullt" konstaterar D, och får medhåll av flera andra i gruppen. Som samtalet utvecklas görs en skillnad mellan att "dela ett intresse" och att "bara umgås". Den första formen av relation syns för respondenterna mindre utmanande, medan den senare sägs kunna göra en "osäker på sin egen roll, vad man betyder" – och enligt D kan det i båda typerna av relation komma att upplevas som så att makens väninna är "lite av en rival".

Är det förvånande att respondenterna funderar i termer av fast avgränsade heteronorma parstrukturer snarare än i genusöverskridande, öppna och individorienterade förhållanden? Märk att ingen av respondenterna anger något exempel eller någon tänkt situation där de – eller en kvinna i allmänhet – har en manlig vän, samt att "manliga kompisar" i exempelvis sportsammanhang förutsätts vara relationsmässigt ofarliga: tanken att någon av dem skulle kunna utgöra "lite av en rival" är helt frånvarande.

Utifrån det perspektiv aktuell genusdebatt och –forskning ger tycks respondenternas resonemang och uttryck för mer traditionella värderingar inte vara särskilt överraskande. Det faktum att den demokratiska värdegrunden med integritets- och jämställdhetsvärden länge diskuterats och varit föremål för ett omfattande arbete där individualiserade värderingar ofta varit styrande, har inte eliminerat förekomsten av en dikotomiserad – och dikotomiserande – syn på mäns och kvinnors relationer i samhället, och då också givetvis i familjen. Parstrukturen som, mer eller mindre cementerad, binder kontrahenterna till respektive köns förväntningar och roller tillåter inte brott mot

ramarna utan att detta framstår som mer eller mindre utmanande hot. Trots allt mer individualiserade värderingsmönster som tar sig uttryck på en rad områden, syns tvåsamheten i en relation inte sällan uppfattas som en mer eller mindre oåtkomlig bastion för utanförstående. I den mån män och kvinnor under bevarad tvåsamhet tillåts odla ett vänskapsförhållanden och relationer utanför densamma, förutsätter detta att dessa förhållanden och relationer är enkönade. De traditionella könsroller där den ömsesidiga attraktionskraften uppfattas som mer eller mindre latent levande och alltid bestämd till att riktas mot personer ”av det motsatta könet”, syns definiera de värderingar och normer som sanktioneras med hänsyn till mäns och kvinnors relationer.

I kommentaren till de båda föregående samtalen pekades på hur en postmodern frånvaro av fasta könsroller av där aktiva respondenter lyftes fram som något oönskat och rentav skrämmande. Några spår av ett sådant deciderat försvar för ett dikotomt könsrollstänkande återfinns inte i detta tredje samtal. En och annan av de medelålders tjänstemännen erinrar sig visserligen hur en traditionell och modern uppdelning mellan ”manligt” och ”kvinnligt” kunde komma till uttryck när de var barn, men i de resonemang som förs med hänsyn till nutid och framtid tycks en universellt giltig och könsoavhängig personlig integritet vila som en intenderad grundförutsättning för de ståndpunkter som yttras. Ändå tycks en del kommentarer som gavs till de tidigare samtalen vara relevanta att ge också i anslutning till det nu aktuella.

I en av de tidigare kommentarerna nämndes historikern Yvonne Hirdmans tänkande kring två principer för en patriarkalt förankrad könsmaktsordning: dels en isärhållandets princip där människor särskiljs på grundval av kön och dels en princip om mannens primat. Principerna synliggörs som en grund för en utmaning av ett traditionellt och befintligt genussystem. I den nämnda kommentaren används principerna såsom utgångspunkt för en identifikation av hur respondenterna i den kristna gruppen ger uttryck för just ett sådant genussystem, av hur de härvidlag argumenterar och av hur det skulle kunna vara möjligt att tolka och möta deras argument. Kan principerna användas på ett parallellt sätt när det rör samtalet mellan de kvinnliga tjänstemännen?

Tjänstemännens många uttryck för en individualiserad tolkning av den personliga friheten och integriteten, skulle kunna utgöra ett skäl *mot* att betrakta principerna som relevanta. Å andra sidan tycks de uttryck de ger för en mer eller mindre fast avgränsad tvåsamhet där den manliga parten tycks vara den vars tänkbara relationer med människor utanför denna tvåsamhet uppfattas kunna utgöra ett hot – dock endast i så måtto som dessa relationer relaterar till en kvinna.

I *Det kallas kärlek* resonerar genusforskaren Carin Holmberg kring begreppen differentiering och kön på följande sätt:

”Differentieringen, d v s att män upprätthåller social distans till kvinnor, leder till att kvinnor och män delvis verkar i separata sfärer och det kan tolkas som ett uttryck för den ena av genussystemets två logiker, nämligen isärhållandets logik. Hur kvinnor och män konstruerar kön kan på strukturnivån ses som uttryck för genussystemets andra logik, logiken om mannen som norm för det mänskliga. Konstruktionen av kvinnligt och manligt innehåller två aspekter, dels den inbördes hierarkiska placeringen där det manliga är överordnat det kvinnliga, dels att kvinnor och män upprätthåller olikhet och intar två kvalitativt olika positioner, snarare än två positioner på samma skala”. (3)

Holmberg konstaterar också att

”I vårt samhälle är det kvinnor som antas vara empatiska och omsorgs- och relationsorienterade. Det är kvinnor som förväntas förstå andra, d v s det förväntas av kvinnor att de gör rollövertaganden. Det uppfattas som en kvinnlig egenskap. Denna kvinnliga egenskap är kopplad till de könsliga tolkningsramarna och ingår i kvinnors självuppfattning. Ett brott mot dessa förväntningar kan uppfattas som ett brott mot kvinnligheten av både kvinnor och män. Vi kan tolka det asymmetriska rollövertagandet som uttryck för kvinnors frivilliga underordning. Annorlunda sagt kan det asymmetriska rollövertagandet ses som ett uttryck för mäns frivilliga överordning”. (4)

Varje försök att generalisera eller typifiera enskilda uttalanden, repliker och resonemang i ett samtal riskerar att gå snett, att dra alldeles för vittgående slutsatser och att tillskriva de deltagande uppfattningar och ståndpunkter de till dels eller helt och fullt inte har. Den risken föreligger också när det handlar om samtalet mellan de kvinnliga tjänstemännen. Ändå kan det vara intressant att pröva tanken att det Holmberg här säger om differentiering, konstruktion av kön och asymmetriskt rollövertagande åtminstone i någon utsträckning landar i och kan användas som tolkningsraster för den genomförda dialogen.

I den bild respondenterna ger uttryck för av vänskap utanför den tvåkönade parsamheten är det männens relationer med kvinnor som kan utgöra ett potentiellt hot, därför att den person av kvinnligt kön som går in i en sådan relation kan uppfattas som "lite av en rival" och därför att en vänskap med en kvinna kan upplevas som "svekkfullt". I det här resonemanget framstår mannen som den aktiva parten, den som utan tvekan, tvivel eller dåligt samvete vågar utmana tvåsamheten genom närhet till en kvinna utanför parrelationen – och de kvinnliga respondenterna framhåller den kvinnliga partens känslomässiga beroende av den manliga men inte vice versa. De lämnar heller inte något exempel på att en omvänd situation skulle kunna uppstå eller hur denna i så fall skulle upplevas av den manliga parten. Vill man driva en strikt genusinspirerad tolkning av ett sådant här resonemang, skulle det inte vara otänkbart att Holmbergs framhållande av den kvinnliga partens asymmetriska rollövertagande skulle kunna ha en plats i det här sammanhanget. Medan män väljer de relationer de önskar och har ett personligt intresse av, avstår kvinnor från de relationer de – eventuellt? – skulle kunna ha intresse av till förmån för omsorgen om den tvåsamhet som de delar med män och som inte bör utmanas för varken sin egen eller männens skull. "Isärhållandets logik" gör sig påmind och tar sig uttryck i en hierarkisk form: mannen har visserligen rätt till sina relationer i eller utanför tvåsamhetens hägn men han bör uppmuntras hålla sig till de förra eftersom annars en hotfull situation kan komma att uppstå, där kvinnans känslomässiga – och kanske ekonomiska, sociala och så vidare – beroende kan utmanas.

Å andra sidan fäster C uppmärksamheten på vad hon hört sägas i den jämställdhetsföreläsning hon bevisat, nämligen att "mannen trivs bäst i familjen", att barnen "trivs näst bäst och att kvinnan trivs sämst", att de flesta skilsmässor initieras av kvinnor och att den som far mest illa vid en skilsmässa är mannen. Det tycks vara en öppen fråga huruvida respondenterna ger en sådan här bild av parternas tänkta upplevelser sitt stöd. Även om de skulle göra det behöver detta emellertid inte motsäga den tidigare bilden där en "isärhållandets logik" syns lämna mer eller mindre tydliga intryck. Inte heller syns Holmbergs resonemang kring ett asymmetriskt rollövertagande nödvändigtvis sakna intresse för en förståelse av respondenternas förhållningssätt. Man kan förstås mycket väl tänka sig en tolkning av parrelationernas logik där den kvinnliga parten, trots större eller mindre vantrivsel, tar på sig rollen av att hålla samman relationen och familjen, men att denna intention vid en på ett eller annat sätt definierad smärtgräns får stå tillbaka för viljan att förändra sin livssituation.

Det är möjligt att en sådan här läsning övertolkar det de respondenterna vill säga och det de låter bli att säga. Men det är också möjligt att denna läsning fångar någonting som bör finnas med vid en tolkning av de resonemang som förs: vad dessa innehåller och vad de utelämnar. Ett patriarkalt genussystem kan uttryckas och gestaltas på många sätt – vissa mer och andra mindre skarpa och dramatiska. De medelålders tjänstemännen syns, oavsett hur vi här vill tolka deras resonemang i relation till genusaspekter, befinna sig i en sådan kulturell korridor som vi tidigare talade om, där såväl traditionella som moderna och postmoderna värderingar bryts mot varandra – och det är inte alltid enkelt att se var deras preferenser och ståndpunkter hör hemma.

Detta märks också när de samtalar kring sexuella variationer och homosexualitet. Respondenterna konstaterar att mycket har hänt under deras livstid rörande inställningen till homosexualitet och homosexuella relationer, och att TV härvidlag utgjort ett slags upplysande medium om att alla människor inte är eller vill vara heterosexuella. D framhåller den okunskap hon minns från barndoms- och ungdomstid genom att säga att "Man trodde inte det (homosexualitet) fanns i Sverige", och C konstaterar att det härvidlag är en "oerhörd" skillnad i ett trettioårigt perspektiv. Det framkommer också att respondenterna registrerar en värdeförskjutning hos sig själva när det gäller inställningen till

homosexualitet och, inte minst, homosexuellas adoptionsrätt. ”Det har”, säger D, ”dröjt länge innan jag har kunnat acceptera det. Men det gör jag nu. Jag tyckte det var väldigt svårt”.

Skälet för D att avvakta med ett accepterande av en sådan här adoptionsrätt tycks inte ha varit förankrad i en avvisande inställning till homosexualitet eller till homosexuella. Snarare är det omsorgen om de adopterade barnen som fått lägga grunden för det tidigare avvaktandet: ”man har ju tyckt att de, barnen, har blivit så utsatta av kamrater och så med två mammor och två pappor”. A säger sig vara tveksam till att det skulle finnas belägg för att barn till homosexuella föräldrar skulle drabbas negativt, men B för in resonemanget på ett annat spår, nämligen att inställningen till homosexuella och till deras barn kan variera med hänsyn till huruvida det är en ”liten miljö” eller en större stad man talar om. I den lilla sfären begränsar traditionella värderingar på ett sätt som inte är identifierbart i den större.

Och D anger därefter hur det kom sig att hennes avvaktande hållning inför homosexuellas adoptionsrätt avlöstes av en positiv och tillåtande inställning. Ungdomar, bland annat med utländsk bakgrund, hävdade att det är ”bättre” att barn adopteras av homosexuella än att de blir gatubarn: det är ”bättre” att ha två mammor eller två pappor än att ensam leva i slum och misär. Och när D snart därpå såg ett teveprogram om två amerikanska män som hade hivsmittade fosterbarn och visade sig vara ”fantastiska” – ja, ”bättre än många andra föräldrar” – bestämde sig D för att ändra inställning.

Slutsatsen av respondenternas samtal kring homosexualitet och homosexuella relationer tycks bli att det visserligen kan bli ”tufft” för de första generationerna av barn till homosexuella föräldrar men att detta inte utgör något skäl till att ta ställning mot sådana adoptioner. Snarare kommer senare generationer sådana barn att ”klara sig jättebra”.

I ovanstående resonemang kan man skönja ur respondenterna i relation till både sig själva och det föränderliga samhället registrerar värdeförskjutningar vilka visserligen inte är oproblematiska, men ändå uppfattas som välkomna och värda uppmuntran och positiv sanktion. Att läsa hur de involverade rör sig fram och tillbaka mellan olika värderingsmönster, individuella såväl som samhälleliga, är som att ta del av en etisk, social och kulturell resa. Det pågår en rörelse i ”den kulturella korridoren”. En heteronormativ syn på föräldraskap får ge plats åt en mer pluralistisk. Naturligtvis kan man se denna rörelse mot bakgrund av sådana tydliga, samhälleliga referenspunkter som när Socialstyrelsen 1979 upphävde sjukdomsstämpeln av homosexualitet och när homosexuellas lagstadgade adoptionsrätt trädde i kraft den 1 februari 2003. Men det är också tydligt att den rörelse av värderingsförskjutningar som tecknas handlar om mer än ett inrättande efter vad juridiken föreskriver. Den personliga reflexionen, samtalen med andra och erfarenheter som vidgar perspektiven lägger sammantaget en grund för hur en resa mellan traditionellt och icke traditionellt genomförs – med vilja att se och ta tillvara nya och förändrade intryck och förhållningssätt, men utan att därför låta det som har varit falla ur minnet eller helt falna ur den samlade bilden av ett alltjämt pågående skeende där både man själv och omvärlden inte står stilla utan är på väg någonstans.

I det här sammanhanget kan det vara intressant att fundera över hur argumentationen till stöd för homosexuellas adoptionsrätt tar form. När respondenterna överväger denna fråga är det inte så mycket vuxna människors rätt att *bli* föräldrar som barns rätt att *få* föräldrar som fokuseras. Inte minst gäller detta när det handlar om barn som lever i fattigdom, misär, utsatthet och sjukdom. Inte heller återfinns i samtalet någon explicit formulering enligt vilken det är generellt *bra* att homosexuella ges möjlighet till föräldraskap genom adoption. Formuleringarna talar snarare om att detta är *bättre* för barnen, underförstått: av två inte optimala livssituationsalternativ är det ”bättre” där barnen garanteras homosexuella föräldrar än det där de inte lever i trygghet och närhet till vuxna. Givet denna reservation framhålls emellertid av D att de båda män som tagit ansvar för hiv-smittade barn ”var fantastiska” och ”bättre än många andra föräldrar” – tillfredsställandet av barns behov anses således vara prioriterat område, och då får eventuella brister i de relationsmönster som aktualiseras inte lägga några hinder i vägen.

Den lagstadgade adoptionsrätten har hittills inte resulterat i andra adoptioner än så kallade ”närståendeoptioner”, till följd av de restriktioner givarländer föreskriver. (5) Det betyder förstås inte att ett homosexuellt föräldraskap varken före eller efter lagens tillkomst inte skulle ha existerat – icke heterosexuella människor kan bli föräldrar på annat sätt än genom adoption! Men argumentationen till stöd för adoptionsrätten grundades knappast huvudsakligen på visionen om att utsatta barn skulle få det ”bättre” än vad de annars skulle ha haft det. Snarare var det vuxna människors likaberättigande oavsett sexuell läggning som drev debatten fram till det beslut som togs av riksdagen. (6) Det är uppenbart att denna argumentation bygger på individualistiska värderingar där personlig frihet och integritet inte låses till en bestämd sexuell läggning. I en mening kan man förstås säga att respondenterna i det aktuella samtalet också ger uttryck för sådana här individualistiska – och postmoderna – värderingar, både när de pekar på exemplifierade goda homosexuella föräldraskap och när de lyfter fram utsatta barns (individuella) behov av trygghet och närhet, vilket uppfattas kunna tillfredsställas i en gemenskap som inte bygger på vare sig traditionella värderingar om kvinnlighet och manlighet eller moderna där den tvåkönade kärnfamiljen framstår som ett slags facit för ett ”gott och naturligt familjeliv”.

Å andra sidan kan man nog identifiera en skillnad i hur en heteronormativt definierad parrelation med tillhörande föräldraskap tillmäts en självklarhet vilken inte uttryckligen förutsätts tillkomma en homosexuell parrelation och ett homosexuellt föräldraskap. Det här behöver förstås inte tolkas som annat än en illustration av det faktum att samkönade relationer med tillhörande föräldraskap är mer sällsynta än heterosexuella, och att de tillmäts en reservationsrik officiell acceptans – och då endast i begränsade delar av världen. Men man kan ändå fundera över hur perspektiven på sexuella variationer och föräldraskap tar sig uttryck i det postmoderna Sverige. Försvaras icke heterosexuella föräldraskap såsom uttryck för en universell rätt till frihet och integritet, eller är ett sådant försvar uttryck för ståndpunkten att sådana föräldraskap relativt sett är *bättre* för barnen än att de inte får uppleva ett aktivt och trygghetsgivande föräldraskap överhuvud?

Samtalet mellan de medelålders tjänstemännen är intressant inte minst därför att det rör sig mellan traditionella, moderna och postmoderna värderingar. Det finns i det en värderingsmässig rörlighet som på olika sätt gestaltar idén om en värdegrund som en *process* snarare än som en *given uppsättning av fasta värden*. På det sättet öppnar också detta samtal upp för en dialog mellan företrädare för såväl individualistiskt som kollektivistiskt förankrade värderingar och värderingsmönster. Här finns gott om tecken och signaler rörande hur människor i en postmodern omvärld önskar ta ställning både i enlighet med sin tid och dess värderingar, men också i en medvetenhet om den process av förändring och förskjutningar som föregått denna.

Noter

1. B Schwartz: *Valfrihetens tyranni: en bok om konsten att välja*, Sv övers: E Helms, Prisma, Stockholm 2004.
2. Schwarz tycks vilja illustrera en sådan inställning när han exempelvis för följande resonemang: ”När människor inte har något val är livet nästan outhärdligt. När antalet tillgängliga valmöjligheter ökar, som de gjort i vårt konsumtionssamhälle, innebär självbestämmandet, kontrollen och frigörelsen som följer på detta utbud något positivt och stärkande. Men i och med att valmöjligheterna ökar börjar det framträda negativa sidor av att ha ett så stort urval. Och ju mer valmöjligheterna ökar, desto mer trappas de negativa aspekterna upp, och till slut blir vi överbelastade. När det har gått så långt är valfriheten mer utmattande än frigörande. Den kan till och med sägas leda till tyranni”. Ibid s 12.
3. C Holmberg: *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*, Anamma Förlag, Viborg 1999 s 77.
4. Ibid s 76.
5. <http://www.adoptionscentrum.se/portal/page/portal/Adoptionscent>.
6. Jfr O Franck: *Förtryckets grundvalar. Norm och avvikelse i argument om homosexuellas, invandrades och kvinnors rättigheter*, Studia Philosophiae Religionis 22, Almqvist & Wiksell International, Malmö 2002 s 40ff!

Gruppen tjejer från gymnasiet

Sex tjejer från 18 år och något år uppåt deltar.

Moderatorn börjar med att ställa frågan till gruppen; **Jag skulle vilja att ni tittar på det här och associerar fritt vad är det ni tänker på.... Vad ser ni när ni ser dom här bilderna? Är det något speciellt ni tänker på?** A börjar med att svara:

Kärlek

Moderatorn förtydligar; **Det finns olika sätt att uppfatta vad en familj är, vad är familj för er? Det kan skilja sig från person till person.** På denna fråga svarar D:

Mamma och pappa.

F har en annan uppfattning:

Familjen för mig är hela släkten, kusiner och allting.

Att F är född i ett annat land än Sverige berättar hon senare i intervjun. Det hon ger uttryck för är en traditionell bild över vad en familj är. B kommer in och säger:

Jag tycker det ser ut som gemenskap.

Kärlek som A började att säga och gemenskap som nu B säger beskriver den känsla de får av bilderna och kanske hur de upplever en familj. C säger angående kollaget:

Och den här pappan och barnet här, jag tycker att dom ser lämnade ensamma ut.

Detta kontrar D med:

Men dom skrattar ju.

C vidhåller ändå:

Jo, men jag tycker ändå inte att mamman finns med i bilden och jag vet inte, jag fick ändå den känslan.

C tycker att det saknas en mamma med i bilden där en pappa håller om sitt lilla barn. C säger om en annan bild:

För mycket Svensson!

Efter att deltagarna i gruppen kommenterat några olika bilder med enkla kommentarer om klädslar och liknade så säger C:

Ja men det är ju skitsvårt. Man vet ju inte vart man ska börja. Det är lättare om man har en fråga istället.

Moderatorn ställer då frågan; **Vem tycker ni ska bestämma i er familj?**

A svarar på detta:

Föräldrarna tillsammans. Och barnen ska bestämma också.

Här har vi tanken att alla individer i en familj har egna viljor och åsikter som ska tas hänsyn till och alla ska få vara med och bestämma. D håller med när hon säger:

Alla ska vara med, sen kanske det är några som bestämmer mer och några som bestämmer mindre.

Någon i gruppen säger här (vem det är har tyvärr fallit bort):

Alltså, alla ska ju ha rätt till att säga vad dom tycker och tänker i en familj men föräldrarna ska ju ändå styra. Sen ska det inte vara att mannen har mer makt eller att kvinnan ska ha mer. Det ska vara, båda ska ha lika mycket.

Att barnen ska få uttrycka sin åsikt sägs här men det ska vara föräldrarna som bestämmer. D håller inte riktigt med:

Barnen ska ändå vara med tycker jag.

På detta säger C:

Jomen, det beror ju på vad det handlar om också.

D vidhåller:

Dom lär sig aldrig någonting om dom inte får vara med och bestämma också.

C fortsätter med att säga:

Nej så, men det beror ju helt och hållet på vad det handlar om och hur gamla dom är.

Efter detta enas C och D i att det beror på vilka beslut som ska tas i familjen, om barnen ska få vara med och bestämma. Efter detta säger C:

Du menar mamma och pappa då? Bara en familj. Då ska släktingarna.... Vadå, menar du att min moster skulle kunna komma in i min familj och säga vad hon tycker och tänker? Det är likadant om jag t ex skulle skaffa barn och min mamma skulle komma in och styra och ställa hur jag skulle uppfostra mitt barn t ex. Det skulle jag aldrig tillåta. Aldrig! Inte över huvud taget om nån skulle det. Ens familj är ens familj liksom. Då spelar det inte roll om det är en släkting eller om det är ens mamma

Här vänder C lite på begreppet genom att först likställa mostern med mamman i att inte någon av dom skulle få komma in och bestämma över henne, t ex när hon får egna barn, i hur dessa ska uppfostras. C fördjupar detta genom att säga:

Självklart om det är nånting som inte kanske är rätt liksom att folk kommer in och säger åsikter om det är nån som far illa, eller nånting. Givetvis tycker jag att då ska nära och kära säga nånting liksom. Men aldrig komma in och försöka bestämma!

Moderatorn ställer nästa fråga; **Vad tycker ni att det innebär att visa respekt inom en familj?** Här svarar F:

Att inte vara uppkäftig mot föräldrarna.

Detta är uttryck för en traditionell uppfattning. Respekt handlar framför allt om de yngres respekt för föräldrar och andra vuxna och äldre. D säger nu:

Dom måste visa respekt tillbaka också.

F tycker ändå att:

Det är en sak om föräldrarna skäller på barnet, då ska inte barnet skälla tillbaka på sina föräldrar, så får det inte vara. Jag tycker inte att barn ska skälla på sina föräldrar.

D kontrar här med:

Det beror ju på vad dom gjort för fel, ibland kan faktiskt föräldrar göra fel också. Jag tycker ändå att dom måste lyssna om man har nån synpunkt. Om man tycker faktiskt att dom gjort fel. Föräldrarna kan ibland vara dåliga på att lyssna på barnen...jag tycker att det är lika viktigt att föräldrarna lyssnar på barnen som att vi lyssnar på föräldrarna men självklart ska inte nån skrika till nån.

D tycker att både föräldrar och barn ska lyssna på varandra. Och att det är okey att barnen skäller på föräldrarna om dessa gjort fel. Men D säger också att det ju inte är okey om någon av dom skriker åt varandra. C håller med i detta:

Alltså jag tror ju inte på det här med att skrika, alltså att gapa och skrika och slåss och så, jag tycker inte att det är rätt uppfostran. Alltså, så länge man, alltså det är ju föräldrarna som formar barnen och om man från början formar sitt barn genom att man pratar förstånd med sitt barn och säger

Här blir C avbruten av E som inflikar:

Prata istället för skrika

Och C fortsätter:

Ja, alltså att man försöker tala dom tillrätta istället och visa kanske empati, visa verkligen att man kan förstå varandra genom att prata, då tror jag barnet lär sig detsamma. Men om man hela tiden får höra gap och skrik... antingen blir man bara rädd eller så blir man uppkäftig tillbaka.

C talar om empati och om att försöka förstå. Det handlar om att lyssna och sätta sig in i barnets värld för att sedan tala tillrätta. Gap och skrik säger hon leder istället till rädsla eller till trots. F fortsätter att ha en lite annan uppfattning:

Små barn lyder inte snabbt heller, alltså man kommer att skrika på ett barn. Alltså typ en femåring fattar inte bara ett nej.

C håller inte riktigt med:

Det beror väl på vad han har lärt sig.

Sen säger C:

Självklart tror jag ju att en förälder har ju, tålmodet spricker ju för alla människor, det är självklart att man höjer rösten, det gör väl alla.

Här förtydligar C med att även om hon tidigare tyckt att det bästa vore om man kan förstå och uppfostra genom att tala tillrätta så är det inte alltid så som verkligheten ser ut. Här kommer E in i samtalet och säger:

Det gör ju tonåringar också, det är klart att man skriker åt ens föräldrar.

Även tonåringar kan tappa tålmodet konstaterar E och även tonåringar kan höja rösten, eller skrika, som hon uttrycker det. C håller med och säger:

Det gör man ju även till en vän liksom, det är klart alla kan bli förbannad och höja rösten liksom och det kan även bli på en liten unge som inte lyssnar för fem öre. T ex ett, alla har väl varit med om när småbarn inte vill klä på sig. Om man har småsyskon och det är klart att man, dåligt exempel kanske men att dom inte lyssnar när man höjer rösten. Det gör man ju många gånger. Men när det gäller andra saker t ex barnuppfostran då tror jag inte på att gap och skrik hjälper.

Det senare håller D med om:

Det är inte så att dom kommer att göra det mer bara för att man skriker heller...jag tror...att man försöker omvandla allt det som man tycker är tråkigt, och försöker göra det kul istället. Tycker det är kul att klä på sig. Dom kommer aldrig tycka att det är roligare ju mer man skriker på dom vid varje tillfälle att dom inte gör det.

D föreslår här en helt annan strategi för barnuppfostran. Men hon avslutar denna mening med:

Nån gång kanske man höjer rösten.

Och C håller med:

Ja...när man har bråttom eller när det är nånting sånt liksom

C och D verkar ense om att idealet är att uppfostra barn med förståelse men att man kan brista i detta i vissa situationer. Dom fortsätter med några tankar som bekräftar detta och sedan i en mening säger C:

Sen ska ju barnen ha respekt för föräldrarna också. Det är inte lika vanligt att dagens ungdomar har respekt för sina föräldrar som dom hade förut.

C kommer tillbaka till frågan och jämför här med hur dagens ungdomar skiljer sig mot hur det var förr. D håller inte riktigt med att det bara är barnen som ska visa respekt:

Jag tycker inte, förr hade inte föräldrarna respekt. Då var det så här att, så här skulle man göra mot sina föräldrar för att visa respekt. Men föräldrarna gjorde inte ett dugg mot att visa respekt mot sina barn.

D ser här alla individer i en familj som värda respekt på lika villkor. Ett individualistiskt sätt. C håller med i detta och säger:

Nej, då var det verkligen att visa vad som var rätt eller fel och var det fel så var det slag på fingrarna och var det rätt så, jag tror inte att man fick lika mycket beröm.

C konstaterar att förr kunde man få slag på fingrarna, få ett kroppsstraff. D tar igen upp skillnaden mellan förr och nu:

Där skulle man hålla käften och föräldrarna fick prata, för att visa respekt. Men det tror jag inte är respekt idag.

D säger här att hon tror att det som anses vara respekt idag inte är detsamma som förr. E instämmer i detta med ett ”nej” och D fortsätter:

Jag tror inte att det skulle vara respekt idag, spelar ingen roll om man är vuxen eller barn, alla skulle lyssna på varandra och sånt där och sen tror jag att ungdomar är uppkäftigare än vad om var förut.

Det är inte bara vad respekt innebär som har förändrats. C går vidare i samtalet så här:

Ja, det tror jag med (att ungdomar är uppkäftigare idag) men det är för att samhället ser ut som det gör också, alltså man ska ju ha någon image. Man börjar ju redan vid 13 års ålder med att, 13 år vilken klass går man i då? Sjuan, när man går i femman, sexan är det märkeskläder och fixerade vid utseende då är man fortfarande ett barn, när man går i femman och sexan. Alltså jag tycker att man ska kunna gå i vilka kläder som helst och leka och vara ett barn, när man går i femman och sexan. Men det är ju så alltså det är ju så jävla format så att barn får ju inte vara barn när dom är små.

C säger här att barnens roll ser annorlunda ut idag. Att barnen har mera krav på sig, ska ha en image, ska ha märkeskläder och så. C säger också att detta är orsaken till att barn är uppkäftigare idag. Efter några små kommentarer som bekräftar detta ställer moderatoren nästa fråga; **Vad tycker ni om att homosexuella ska ha barn?** E börjar med att svara:

Jag tycker dom har lika mycket rätt som

De håller med:

Absolut

Och E förklarar:

Dom har ju samma känslor som vi har som personer

Detta är en mycket tydlig uppfattning för individualistiska värderingar. C är dock inte lika säker och nyanserar genom att säga:

Alltså, jag är så himla kluven på den där frågan. För jag tycker verkligen att homosexualitet är verkligen någonting som är rätt. För att jag tycker verkligen, om två människor älskar varandra eller två män älskar varandra så ska dom få leva tillsammans. Jag har alltid tyckt att dom ska få skaffa barn också. Men sen när man

hört folk prata om hur, alltså varför dom inte får det, är att det beror på att ett barn måste växa upp med både en moders och en faders gestalt, så kan jag tycka att vissa barn klarar sig utmärkt med bara en mamma eller en pappa och att...

C har erfarenheten av att vissa barn, skilsmässobarn kanske, klarar sig utmärkt trots att de inte lever med både en modersgestalt och en fadersgestalt. D frågar här:

När dom adopterar från andra länder då?

C svarar:

Nä, men att dom ska vara glada, alltså barnen som inte har nån, alltså, dom som är i andra länder som lever fattigt och bara sitter där och inte har några föräldrar, självklart ska dom få komma till två kvinnor eller till två män som verkligen ger dom kärlek till 100%

C sätter sig här in i barnens situation och tycker att de ska få komma till ett par, även om det är två kvinnor eller två män, för det är bättre än att inte ha någon. Hon säger också att det är kärlek som är det viktiga att barnen får. Men C är inte enbart helt säker för hon säger sedan:

Men samtidigt kan jag tycka att, jag bara liksom spekulerar i om det är något som kommer att fattas för dom barnen, jag vet inte.

Men E är mer säker på att hon tycker att det är rätt att homosexuella ska få ha barn:

Men det är ju samma sak typ att leva med två kvinnor, dom som lever bara med en mamma då...

Detta stämmer C in i:

Dom som bara har en förälder kan ju inte tappa någonting på att ha två föräldrar, fast dom är av samma kön.

C funderar vidare och uttrycker ändå lite tvekan i början men kommer sedan fram till:

...jag menar bara så om dom växer upp med t ex två män säger vi, den här mammagrejen, en dotter, vi leker med tanken bara, när man kommer upp till puberteten, när man börjar prata om mens, när man börjar prata om alla dom här sakerna då tror jag alltså för en tjej, tror jag att den kvinnliga gestalten är skitviktig. Men sen väljer man ju helt och hållet att man är ju hur tacksam som helst att man ens fått kommit till ett hem där man är älskad av två män. Jag tror inte det spelar någon roll, men jag tror ändå att det är viktigt för ett barn att ha, känna någon slags, men det kan man ju hitta hos någon annan, har man ingen pappa så hittar man ju säkert en mansgestalt någon annanstans.

D säger här:

Det är ju ändå många barn idag som bara bor hos sin pappa, fast, alltså en tjej och en pappa, det går jättebra.

D fortsätter med:

...Alltså det är som att bli adopterad utav två vanliga föräldrar. Bara för att det inte är så vanligt än så tror jag att alla tycker att det är en så stor grej, bara det snart blir

vanligt att homosexuella adopterar så tror jag att det kommer att vara en självklarhet att man mår lika bra med två mammor eller två pappor...

Här talar D om dels att orsaken till att man kanske skulle må sämre i en familj med homosexuella föräldrar är att det inte är vanligt ännu i samhället. Samtidigt så säger D att det nog kommer att bli mer vanligt. Efter att några i gruppen funderat lite vidare över hur det kan gå till när homosexuella skaffar barn så ställer moderatorn ytterligare en fråga; **Vem tycker ni ska få bestämma vem man ska gifta sig med?** Här svarar F med:

En själv

Även B instämmer:

Ja, jag tycker att det är en själv.

Detta var så självklart att ingen i gruppen sa något mer om saken så moderatorn går vidare med en fråga till; **Tycker ni, om man är gifta, att man har egna vänner utanför familjen av det motsatta könet, som inte är...** Här blir moderatorn avbruten av D som frågar:

Måste man vara gift? Kan man inte säga pojkvän? ... Om han har en pojkvän och han har tjejkompisar, som inte du känner, och han umgås med privat.

På detta frågar C:

Om man skulle tillåta det, eller vaddå?

F säger på detta:

Ja, men bara det är tjejkompisar och inte någonting annat.

Kompis är okey alltså men osäkerheten kan ju finnas att det är något annat, i alla fall enligt E som säger så här:

Men man ska ju alltid ha i åtanke, att hur är det egentligen.

Någon i gruppen säger "Det är klart man blir svartsjuk" och då säger A:

Jag skulle inte tillåta

Det finns alltså inledningsvis en tveksamhet över om det är okey att ha vänner av motsatt kön hos flera av gruppmedlemmarna. D fördjupar nu lite i hur hon ser att det kan vara:

Alltså, jag tycker det finns olika, om man blir tillsammans med en kille och man hela tiden har hört om en tjejkompis och man till och med faktiskt själv kanske har träffats och bara hälsat och man hela tiden vet om att dom två är kompisar, då tycker jag att det är en lite annan grej. Okej, det finns väl ändå rimliga krav på hur dom ska umgås, dom behöver väl kanske inte sova över hos varandra och sådana grejer, då är det typ, det finns ju inte en möjlighet. Men, om det helt plötsligt, om man är tillsammans med någon, helt plötsligt dyker det upp en ny tjejkompis som det ska börjas umgås med, då, puuuuh, det finns inte att en möjlighet att det kommer någon ny sådär. Men finns det så här gamla, då tycker jag. Sen tror jag det är annorlunda när man gifter sig.

Att en pojkvän behåller tjejkompisar som han haft innan dom blev ihop kan alltså vara okey, men med gränser, för D tycker inte att dom ska sova över hos varandra. Däremot skulle hon inte uppskatta om

det kom en ny tjejkompis in i sin pojkväs liv efter det att dom två har blivit tillsammans. C tycker så här om saken:

Jag tycker också att, om man har gemensamma kompisar, då är det ju en annan sak. Men om man har någon, jag tror bara att, om jag har en jättebra killkompis som skulle skaffa flickvän, med respekt för henne skulle ju inte jag sitt och ringa honom varje dag som man gjorde förr, jag menar, man växer ju upp. Alltså, när man var mindre kanske man gjorde det men ju äldre man blir, man vill ju visa respekt mot den andra så då skulle ju jag, även om vi var jättebra kompisar så skulle inte jag vilja umgås med honom som jag gjorde på det sättet som när båda var singlar.

Här talar C om att visa respekt och i sammanhanget säger hon att det innebär att visa hänsyn, till sin gamla killkompis nya flickvän. Att visa denna hänsyn, beskriver C, är ju självklart när man växt upp, har mognat. E kan själv berätta:

Ja men det är typ som, jag bor med min pojkvän och, men Anna, en jätte, alltså min bästa vän, hon och min pojkvän är jättebra vänner. När jag kanske jobbar, dom hittar på något och gör och då blir jag inte svartsjuk. Men, skulle det inte vara någon jag kände och kanske, ja men, som du säger, en ny tjejkompis, då skulle det kanske vara en annan sak.

Det här är ett individualistiskt uttryck. Bästa väninnan till E kan mycket väl ha en egen god relation till hennes pojkvän. E ser det inte som att hon och hennes pojkvän är en enhet som tillsammans umgås med sina vänner. C undrar här vad vänskapen då kan innebära:

Jo, men vad ska man göra, vad tycker dom att dom ska göra, ska dom gå ut och käka lunch ihop och ska dom gå ut och käka middag ihop?

D berättar då om sina erfarenheter:

Visst alltså, det är lugnt för mig om det är en sån. Jag vet själv vad jag har för relation med mina två bästa killkompisar och om jag ska skaffa en pojkvän, jag skulle inte ge upp våran vänskap för en sådan sak utan då skulle jag istället presentera min pojkvän, det här är mina bästa killkompisar. Jag vill att du ska kunna acceptera dom och jag kommer umgås med dom här när du inte är med bara så att du vet det för det här är, dom kunde lika gärna vara som bröder för mig. Alltså sådär och säga det, bara så du vet. Skulle han bli, då får du ta med mina kompisar på samma sätt som du accepterar att jag går ut med mina tjejkompisar och i så fall skulle jag vilja liksom, har du några tjejkompisar du vill umgås med privat, fint, presentera dom för mig så är det lugnt. Men jag vill veta liksom vad det är för folk du umgås med. Men om det helt plötsligt...

Här betonar D sin integritet och sin rätt att själv välja vänner och vilka hon vill umgås med. Hon vill också ge sin pojkvän samma rätt, bara han är öppen och presenterar sina tjejkompisar. Men bara om det är gamla tjejkompisar. D fortsätter, efter att ha fått frågan om det är en eller två killkompisar som det gäller för henne:

Ja, två som jag skulle ta med mig i, på vägen och inte släppa. Men jag skulle inte släppa mina tjejkompisar så jag tycker inte att det är någon större skillnad.

Kompisar som kompisar säger D. Men att det i alla fall inte bara är lätt berättar hon vidare så här:

Däremot kan jag vara svartsjuk själv och se det på, men jag måste ju ändå försöka svälja den där svartsjukheten och tycka att han har rätt att bli behandlad på samma sätt som jag vill bli behandlad. Men, om det helt plötsligt skulle dyka upp någon ny tjej någon dag, då, vart kom hon ifrån helt plötsligt?

Att tycka att det är rätt att få ha sina kompisar är en sak. Att man sedan kan känna oro eller svartsjuka är en annan? C återgår till sin fråga om vad det innebär med att ha kompisar av motsatt kön:

Sen beror det ju på vad man gör också, det var ju som du sa, om man går ut och käkar lunch ihop eller, jag menar om man. Jag har också en jättebra killkompis och vi kan liksom ligga och kolla på film ihop och det är bara kompisar verkligen. Han är som en brorsa för mig, Men skulle jag skaffa pojkvän tror inte jag att jag skulle ligga och kolla på film med honom.

C säger här att även om det är hennes egen kompis och att hon är helt trygg i att de verkligen bara är kompisar och ingenting annat så skulle hon ändå välja att inte umgås med sin killkompis på samma sätt, om hon själv skulle skaffa pojkvän. C verkar ge uttryck för att tycka att parrelationen exklusivt ska innehålla intimitet, även om den inte är av sexuell natur. D konstaterar att det blir annorlunda:

Men det blir annorlunda, det tror jag. För båda mina pojkvänner har flickvän...alltså man umgås ju inte på riktigt samma sätt helt enkelt.

Att behålla vännerna är alltså okey men man kan inte längre umgås riktigt som förut. D berättar nu att hennes föräldrar har många privata vänner:

...mina föräldrar har värsta många kompisar såhär privat som dom umgås med...mina föräldrar har massa sådana som dom går ut och hittar på grejer med, fast jag tror det är såhär, kompisar sen innan alltså, sen innan som dom alltid har känt. Fast, det är mycket par, fast det är massa andra också. Dom tycker det är, ja vad kul...

D är alltså van vid att hennes egen mamma och pappa har egna vänner, både par och ensamstående och som det verkar här, av motsatt kön. B kommer här in och säger:

Nej men jag tycker också att det är, alltså jag tycker ändå att man måste kunna liksom lita på varandra, eller, ja typ. Om jag har en pojkvän säger vi, så måste jag tillåta, självklart får han gå och träffa sina bästa kompisar sen han var liten och så här, tjejkompisar, vad som helst liksom. Och jag har också killkompisar som jag liksom känner så bra som vem som helst...

Här talar B om tilliten och att det är den som måste vara det viktiga. Hon berättar vidare:

Men jag hade en kille förut, för längesedan som, hans bästa kompis, dom hade typ varit kompisar hur länge som helst och dom var verkligen skitbra kompisar och han pratade alltid med henne om mig typ och framför mig och hur vi träffades alla tre, jag visste vem hon var och hon visste vem jag var typ och så. Han sa så här "Jag ska åka hem till henne" "Javisst, men det är lugnt". Jag hade ju killkompisar som jag också kunde åka hem till så där bara och ändå visade det sig att dom hade, ja, dom typ höll på.

Trots denna erfarenhet så tycker ändå B att det är självklart att man måste få ha kompisar. Men man ska alltså kunna lita på varandra. B fortsätter:

Och då blev man ju jävligt paff eftersom att, ja, det kändes falskt av båda två. Både av henne och av honom....Jag tycker fortfarande att man ska kunna ha kompisar och så där.

Men även B tycker att det då gäller gamla vänner:

Men om det skulle vara nån nu som bara helt plösligt bara, när vi träffades ute på krogen, då skulle jag bli arg; "okey, gå till henne, vi hörs!"

C tycker att det också bör vara lite begränsningar i vad man gör som kompisar, om man är av olika kön, om man har förhållande:

Oacceptabelt om min pojkvän skulle säga så här; "Hördu,...Lisa bjöd mig på bio ikväll, jag kommer hem vid halv elva"...jag skiter i hur bra kompisar ni har varit, alltså, det är ju det där, det är ju där gränsen går. Har man valt att gå in i ett förhållande och leva ihop med en annan människa så får man dra gränsen någonstans.

På detta svarar D:

Hellre att dom går på bio än på någon fyllkväll i alla fall.

C tänker vidare kring det tänkta scenariot med en pojkvän som ville gå på bio med sin tjejkompis:

Då skulle jag säga; "Bra, då sitter jag mitt emellan". Det är det jag menar, väljer man att gå in i ett förhållande så får man faktiskt räkna med att man inte kan ha samma förhållande till sina killkompisar liksom. Det är ju någonting som bara hänger med.

B tycker inte riktigt detsamma:

Men man vill ju kunna själv, kolla med sin killkompis och så där.

C tycker att man av princip inte ska ha kompisar av motsatt kön, i alla fall att man inte ska umgås ensam. B tycker däremot att det ska man ju kunna. Här står moderna mot postmoderna idéer kring om det är individens rätt att själv välja umgänge eller om det är paret som nu är den minsta enheten. D beskriver nu en del av svårigheten med att avväga om man ska begränsa eller inte, i en relation:

...men om man inte har kontrollen, det är det som är så jobbigt. Jag kom på en skitbra grej, man ska sitta och låtsas att man inte är ett dugg svartsjuk; "Ja men okey..." så är man skitarg efter. Om man är arg från början...då är det ingen som vill berätta någonting för en om man bara är en sån där surkärning. Jag vill inte ha en pojkvän som sa jag vill ut och festa, gör inte det och det. Jag skulle inte kunna säga någonting till honom för jag vet att han blir sur. Men då går det inte att ha en öm relation om man inte tillåter varandra att göra saker också.

D beskriver att hon inte tycker att det är helt lätt att lösa hanteringen av dels det egna behovet av frihet men också rädslan för att förlora kontrollen, eller öppenheten i relationen eller ömheten. C håller med om detta:

Nä, men det är ju det man måste göra, att förbjuda varandra, då blir det ju till slut att båda börjar ljuga för varandra tror jag.

C och D talar vidare om hur det skulle kännas att komma hem från jobbet och så skulle det ligga en tjejkompis i soffan och kolla på film med killen. B säger då:

Man tycker ju att det ska kunna gå.

Här kommer A in i samtalet igen och säger:

Med Kalle är det en annan sak, han är ju bög.

Att Kalle "är bög" kommenteras inte annat än att det är bra för då kan ingen missförstå vänskapen. B håller med:

Det är som om man ser honom som en brorsa, det är helt förbjudet att ens, tänka tanken..

C säger här:

Kalle räknas inte ens som en kille.

Och D tycker:

Annars brukar jag säga så här; Kalle det är en killkompis fast han är som en tjej.

Men C tycker:

Det bästa är att säga bög. För då kan dom inte tro någonting.

D säger nu:

Jag tycker att man bara ska ha sina tjejkompisar.

Detta var en vändning som D kom med. Kanske efter att de suttit och pratat om hur det är att ha kompisar av motsatt kön. Vändningen gick från att D haft mer individualistiska värderingar till att bli mer traditionella. Moderatoren frågar; **Tror ni att familj betyder samma sak för familjer i olika länder?** D börjar med att svara:

Ja, det där hade vi diskussion om i helgen, det tror jag.

A tycker inte likadant. Hon säger:

T ex i dom fattiga länderna så vill dom helst ha söner, man kan vara med och jobba och försörja familjen. Då vill dom ha söner, för att han ska kunna försörja familjen. Döttrar för att hon ska kunna jobba hemma. Men dom vill inte ha så många döttrar. Dom skaffar inte barn för att dom bara vill ha en familj och leva tillsammans.

Här pratar A om familjer i traditionella, förindustrialiserade, länder där familjen fungerar som ett socialförsäkringssystem. C frågar:

Gör dom det för att överleva liksom?

A svarar på detta:

Ja, för att sönerna ska kunna ta över deras marker och så där. Och kunna försörja familjen sen när pappan har blivit gammal och inte kan jobba längre. Fast här tänker man inte så.

Om det här säger D:

Jag tycker att Sverige har skittråkiga familjeband. I min släkt, den är så här seg och alla är arga på alla. Det är verkligen det, jag har fått den uppfattningen att svenskar typ inte är så mycket för traditioner och så där, man kan äta jullunch, men man kan lika gärna sitta tre personer. Som era släktingar (vänder sig till F i gruppen) sitter hela släkten, varenda liten knodd i hela familjen ska vara med och så här, värsta partyt. Vi sitter typ Anna, Britta och Kalle och käkar sill.

F berättar här hur hon har det med sin familj:

Det där är min familj att man, eller nu efter ramadan ska vi åka ner till Göteborg och då ska verkligen alla i släkten vara med.

Det är här F berättar om traditionen i sin släkt då alla verkligen kommer med på släkträffen. D kommenterar detta med:

Det skulle aldrig hända i min familj att vi skulle ha en släktmiddag, då skulle vi slå ihjäl varandra på tio minuter. Släktmiddag för oss är typ sju personer, då är hela släkten samlad.

Här frågar någon F:

Men vad gör ni då?

Och F svarar:

Käkar mat tillsammans.

Och A förtydligar:

Man hyr en lokal.

När man ska träffas hela stora släkten så räcker inte ett hem utan man hyr en lokal. F berättar vidare:

Värsta partyt. Min morsa har ju 10 syskon och dom har barnbarn och sen har min pappa också 10 syskon. Dom har barn, så dom har skitmånga kusiner. Det är helt proppfullt, så smäller vi smällare.

Det här är ett uttryck för hur traditioner förs vidare i ett modernt samhälle där man reser till en annan stad för att träffas. Men att träffas är viktigt. Här säger C:

Det är det jag menar, svenskarna, vilka jävla Svensson.

Nu kommer en annan sida av individualismens samhälle fram, den att gemenskapen i släkterna inte är densamma. Nu är det den traditionella sammanhållningen som ses som positiv av de som kommenterar familjebilder i olika samhällen. F fortsätter och berättar:

Det är för att jag träffar dom så mycket...min familj...alltså att jag träffar dom så mycket så dom blir också min familj, jag bryr mig om dom.

F berättar att alla prioriterar att träffas mycket och att man på så sätt underhåller banden inom familjen, släkten. D berättar om sina invandrade kompisars familjer:

Det är som mina kompisar som jag umgås med som inte är svenska, dom sitter med sina pysslingar och syslingar, det är deras kusiner för dom. Alltså jag tycker att mina kompisar är viktigare än mina kusiner, dom skiter jag i egentligen för jag träffar dom aldrig i alla fall...vill inte ha nån kontakt med dom, alla bara; "men det är ändå ditt kött och blod! Va fan, det spelar ingen roll i så fall. Är hellre med mina kompisar än mina kusiner som jag såg senast för fem år sedan. Det är skittråkigt tycker jag, jag ska föda typ 1000 barn...Lagar hur mycket mat som helst. Hur många är ni på julafton egentligen?"

D ger uttryck för lite motstridiga känslor här. Dels vill hon inte träffa sina kusiner för hon känner ingen samhörighet med dom. Men dels skulle hon vilja ha en närmare kontakt med sina släktingar och själv känna denna gemenskap. Hon säger att hon skulle kunna lösa detta genom att själv "föda typ

1000 barn”. På hennes fråga om hur många de andra är på julafton så svarar en person ”två”. C säger så här:

Nej men vi är ganska många i våran släkt för mamma har fyra syskon så har dom barn och barnbarn så vi är faktiskt...

Här säger E:

Vi är tre...

Moderatorn börjar avsluta denna intervju; **Om vi går tillbaka lite till det som vi har pratat om, det ni har diskuterat, är det någonting som har kommit, eller när någon annan har pratat som, ni skulle vilja säga, men det fanns inte läge? Reflektionen om det ni har pratat om när det gäller familj.** Här återgår C till frågan om respekt:

Jag tänker på det vi pratade om med respekt till föräldrar och så. Nu var det bara jag och D som pratade. Men jag tänkte för att du sa att man inte skriker på sina föräldrar och så där (vänder sig till F) jag bara hade en undring hur liksom, för du har ju ändå en annan, hur liksom är du uppväxt, eller hur jag ska säga;

På det här svarar F:

Alltså, jag kan ju säga nej till mina föräldrar. Men ibland är jag uppkäftig också, men jag tycker inte att jag ska vara det för att i mina ögon när(om) jag sitter och skriker åt min mamma, eller ja, ni fattar...då ska man typ inte skrika hora eller så där till min morsa. Det där är ju för mycket och vissa ungdomar gör det nu. Jag har hört flera utan mina, alltså inte någonting till svenskarna, men jag har hört svenska ungdomar säga; ”din jävla hora, din jävla fitta” typ. Så där gör man inte, så skulle jag aldrig säga. Jag tycker inte att föräldrarna ska skrika jävla fitta till sina barn heller. Man ska inte skrika fula ord...

Efter att diskussionen gått över att handla om andra saker så frågar moderatorn efter ett tag; **Känner ni er nöjda eller vill ni fortsätta, ni får bestämma. Vad tycker du är viktigast, att varje person själv får bestämma eller att det är att hålla familjen ihop, att det är någon som bestämmer för familjen, eller att varje individ i familjen bestämmer själv?** Här frågar F vad moderatorn menar:

Vadå, om dom ställer sig tillsammans eller om det är bara jag som ska göra en sak själv?

Moderatorn förtydligar; **Både och, det är en fråga som ni kan associera.** Efter ytterligare en fråga och ett förtydligande säger D:

Jag tycker att man ska sätta sig ner och bestämma vad som ska göras. Jag tycker alla i hushållet ska hjälpa till oavsett om det är en liten knodd på fem år, han kan ändå göra något enkelt, bara för att göra något, behöver inte vara värsta svåraste grej. Kan plocka undan sina leksaker när han går och lägger sig eller ge mat till hunden eller nåt sånt där.

Att alla ska bidra till bestämmandet och till utförandet av vardagssysslorna säger D här. C berättar om hur det varit i hennes familj:

Jag vet inte hur ni är uppväxta, men jag är uppväxt med att min mamma oftast gör allt, liksom i hushållet och sådär. Men jag anser liksom att, båda mina föräldrar jobbar ju, jag kan tycka att även om det är helt olika yrken så är det ju fortfarande om båda jobbar 100 eller 75 (%) så jobbar dom ju precis lika mycket och sen då när man

kommer hem till liksom kärnan, för hemmet är ju alltid kärnan i familjen, då tycker jag att alla ska ha precis lika mycket, vad ska jag säga, att göra. Det är ju inte meningen att mamman ska stå vid spisen och laga mat.

C beskriver här hur hon har växt upp i en familj med traditionell eller modern uppdelning av sysslorna i hemmet. Detta trots att båda föräldrar jobbat lika mycket. F och D enar sig i detta och berättar om hur deras mammor städar hemma. C fortsätter sina funderingar:

Nä, men alltså, det är i alla fall någonting som jag kommer att se till i min familj, att jag tycker att, allt det gamla är jag så trött på för det var verkligen, kvinnan stod vid spisen och laga mat och diska och tvätta och tog hand om barnen. Medan mannen var och jobba. Men vaddå, i dagens samhälle så är faktiskt både kvinnan och mannen som är och jobbar. Då ska det vara likvärdigt att mannen kommer hem efter jobbet och ställer sig vid spisen och lagar maten...

C anser att arbetsfördelningen varit orättvis i sin familj och kommer att se till att hemarbetet fördelas mer jämställt när hon själv bildar en familj. E som lever i ett samboförhållande redan berättar:

Typ jag och Kalle, det är liksom så här, han kan, han pallar inte att göra mat, då måste jag göra mat till han liksom, jag orkar inte heller göra det hela tiden.

C instämmer:

Nej, man är ju två om det.

Och E fortsätter:

Ja, men det blir ju såhär att man turas om. Man hjälper varandra liksom och gör olika saker. Ibland gör jag mat och nästa gör han det.

Det verkar vara självklart för både E och hennes sambo att dom hjälps åt. Hon beskriver det som något självklart och inte som något som dom behöver diskutera hemma. C kommenterar detta med:

Tycker Kalle det ser stökigt ut hemma ska han lika gärna kunna

Och E bekräftar:

Ja...i måndags gick han ner och tvätta, eller tisdags, för att han kände för det...Han tar ju initiativ också, och så tycker jag också det ska vara i en familj.

E säger här att det inte är hon som ser och har huvudansvaret för städ och tvätt i hemmet utan att de båda ska ta initiativ. Detta tycker hon också är det rätta. D berättar nu om sin pappa som inte klarar det här med städning så bra:

Jag upptäckte en sak, pappa och mamma, förut var det mamma som gjorde allt hemma. När dom skilde (sig) och sen han gifte om sig då var det fortfarande samma visa. Men sen nu bor pappa själv, han kan ju typ ingenting.

Att familjen inte är konstant berättar D här. Hon har varit med om att pappa både levte med henne och hennes mamma, sedan med en ny fru och nu själv. Men städningen, tycker D, det är något som han inte kan. C säger här:

Men det handlar om bekvämlighetsskäl.

C tycker nog att det kanske inte är så att pappa till D inte kan städa, utan att det är mer bekvämt om någon annan gör det. D berättar vidare att det inte bara är städningen hemma som mamman stått för:

Jag får all, typ så här göra, typ så här bestämma över mig vad som är okej vad jag ska göra eller inte. Eftersom mamma alltid varit den som sagt.

C frågar:

Stopp och så?

Och D berättar vidare:

Ja. Och pappa typ så här, om jag säger att jag orkar inte gå till skolan idag, mamma skulle bara; "Jo, jo, jo". Och pappa bara; "Okej då". Han fattar ju ingenting. Om jag kommer elva på kvällen, "jag går ut nu"; "Jaa, okey". Han har ingenting till mig att säga till om längre, inga så här; "Jag tycker inte att du ska gå ut så här nu, så här sent mitt i vardagskvällen". Han skulle aldrig ens komma på tanken att säga en sådan sak.

Beskriver D för lite regler? Att pappan har för stor tilltro till dotterns individuella integritet? Eller är det bristande förmåga hos pappan som D beskriver? C tolkar detta som könsrelaterat och säger:

Nej, men det är ju det jag menar. Då har ju kvinnan tagit det största ansvaret i uppfostran också.

Sedan förtydligar C hur hon tycker att det borde vara:

Alltså väljer man att gå in i ett förhållande och skaffa barn så är man ju alltid två om det. Det är ju inte kvinnan som väljer att nu ska vi skaffa barn och så gör han bara det. Därför ska man ju ha allting fifty-fifty hela tiden.

Orsaken till att det inte är jämlikt i hemmen har D en förklaring till:

Jag tror många tjejer, eller framför allt när det gäller barn och sånt, tror jag liksom instinktivt tar över hela grejen och nästan vill det på ett sätt. Kanske inte det här med matlagningen och städningen och det där kittet men mycket annat tror jag dom också tar. Eller framför allt dagens mammor. Sen tror jag det kommer bli annorlunda när vi blir i den åldern. Då tror jag vi kommer vara uppväxta med helt andra... För när dom var små, våra mammor som är nu, nu är det ändå så att lite mer att papporna är med.

D säger dels att det kanske inte bara är männens fel att arbetsfördelningen ser olika ut i hemmen. Det kan ju också vara så att kvinnorna lägger beslag på vissa uppgifter. Men hon tror att det kommer att bli annorlunda, redan när hennes egen generation kommer att bilda familjer och skaffa barn. Hon tycker redan att det också blivit lite mer att papporna är med. D fördjupar detta lite:

Men när dom var små, då fanns det inte en möjlighet att pappan skulle ställa sig och lagade mat, då var det ju mammorna som

D beskriver hur det var när hennes föräldrar var små och så säger hon:

Varje generation liksom släpper det ju ändå lite. När vi kommer vara i den åldern då tror jag det kommer släppa ännu mer.

Att fundera över

Gruppen flickor från Grafiskt utbildningscenters medieprogram har, enligt introduktionen till den här rapporten, precis som de pojkar från samma utbildning vilkas samtal presenteras senare, valts såsom fokusgrupp för att spegla postmoderna värderingar. En huvudfråga att fundera över här blir då i vilken mån och i vilken grad flickorna verkligen ger uttryck för sådana värderingar, och hur de relaterar till sådana moderna och traditionella värderingar som, vilket vi sett inom ramen för föregående tre samtal, möter i det svenska samhället.

Redan i den inledande fasen av samtalet där respondenterna fritt får associera i anslutning till det bildkollage som presenteras i introduktionen till denna rapport, kan man notera en variation när det kommer till hur flickorna tolkar de olika bilderna. "Kärlek" och "gemenskap" nämns som samlande tolkningsraster, men medan D exemplifierar dessa raster med preciseringen "Mamma och pappa" berättar F att familjebegreppet för henne refererar till "hela släkten, kusiner och allting". C noterar dessutom att bilden av en visserligen skrattande pappa med ett likaledes skrattande barn ändå väcker en känsla av avsaknad – en avsaknad, nämligen, av en mamma. Å andra sidan anser samma C att en annan bild utstrålar "För mycket Svensson" – oavsett vilken bild det är hon då avser syns det vara rätt så tydligt att här, både hos C och övriga, odlas varierande tolkningar av begreppen kärlek, gemenskap och familj: något som också återspeglas i det följande samtalet.

I kommentaren till samtalet mellan de medelålders kvinnliga tjänstemännen användes metaforen *kulturell korridor* för att peka på det förhållandet, att dessa respondenter i sina associationer och ställningstaganden tycktes pendla mellan traditionella, moderna och postmoderna perspektiv. Något liknande kan nog sägas om de flickor som deltar i det nu aktuella samtalet – även om betonandet av postmoderna värderingar här är än starkare. Huruvida detta betonande är så starkt och så entydigt att det är rimligt att dra slutsatsen att flickorna också på goda grunder kan beskrivas som "representanter för ett postmodernt förhållningssätt" i värderrelaterade kontexter, är emellertid intressant att fundera över.

När moderatorn för över samtalet att handla om begreppet respekt kan en skala mellan vad som kan beskrivas som "traditionella" och "postmoderna" perspektiv, via "moderna" sådana, identifieras. F betonar den traditionellt orienterade inställningen att barnen inte ska vara "uppkäftiga" mot föräldrarna och att de inte ska vare sig skälla eller skälla tillbaka på sina föräldrar. D motsätter sig inte på något direkt sätt en sådan här hållning men utvecklar den till att omfatta en *ömsesidig* respekt, där föräldrar och barn visar aktning för varandra på ett sådant sätt att båda agerar mot bakgrund av den principiella möjligheten att en (vem som av dem) kan ha rätt och en (vem som av dem) kan ha fel.

Via en diskussion kring värdet av att varken föräldrar och barn skriker och betar sig illa mot varandra och att föräldrar, även om de tillskrivs vuxenansvar och föräldraauktoritet, visar sina barn "empati" och en vilja att "förstå", nås vad det tycks en åtminstone principiell konsensus mellan respondenterna rörande det ömsesidiga ansvar föräldrar och barn har för att deras inbördes relationer ska präglas av respekt. C ser också pedagogiska vinster med ett sådant förhållningssätt från föräldrarnas sida: "om man hela tiden får höra gap och skrik... antingen blir man bara rädd eller så blir man uppkäftig tillbaka". Dessutom tar det längre tid för små barn att uppfatta och förstå de regler och förhållningssätt föräldrarna sanktionerar och därmed behövs ett utrymme för tålmod.

Denna konsensus utesluter inte ett medvetande om att föräldrar – precis som barn – är människor, och att det i praktiken kan vara svårt att konsekvent leva upp till idealen för en i anförd mening god uppfostran. "Självklart tror jag att en förälder har ju, tålmodet spricker ju för alla människor, det är självklart att man höjer rösten, det gör väl alla", konstaterar C, och E tillägger att "Det gör ju tonåringar också, det är klart att man skriker åt ens föräldrar". E instämmer i detta men påpekar att det när det handlar om uppfostran av små barn inte leder till konstruktiva resultat att låta ett bristande tålmod ta sig mer expressiva uttryck, och D utvecklar denna tanke genom att hävda att "Det är inte så att dom kommer att göra det mer bara för att man skriker heller... jag tror... att man försöker omvandla

allt det som man tycker är tråkigt, och försöker göra det kul istället. Tycker det är kul att klä på sig. Dom kommer aldrig tycka att det är roligare ju mer man skriker på dom vid varje tillfälle att dom inte gör det”.

Hela det pedagogiska förhållningssätt som här kommer till uttryck, andas en intention att den väg föräldrar och barn har att gå är att visa varandra ömsesidig respekt, och att föräldrar genom sitt vuxenansvar och sin mer eller mindre givna auktoritet har ett särskilt ansvar att gå barn till mötes, att möta dem där de är i sin utveckling för att inte göra övertramp, att kränka deras frihet och integritet men också i syfte att nå ett gott och önskat resultat vilket med mer hårdföra och tålamodsbefriade metoder inte skulle infinna sig.

I anslutning till en sådan här uttalad och synbarligen medveten hållning till föräldrars etisk-pedagogiska relation till sina barn gör sig vissa historiskt kända uttryck för värnande om det enskilda barnets integritet och utveckling påminna. Den danske tänkaren Søren Kierkegaards ofta citerade sentens att ”Om jag vill lyckas med att föra en människa mot ett bestämt mål måste jag finna henne där hon är och börja just där”, är ett exempel på ett sådant uttryck. Respondenternas mening att framför allt mindre barn, om de ska ges chansen att utveckla ett gott förhållningssätt, måste mötas där de befinner sig ligger förstås helt i linje med Kierkegaards ståndpunkt. Dessutom ger respondenterna uttryck för vikten av att vårda barns och ungas integritet och självbestämmande, också och inte minst under förutsättning av en befintlig vuxen- och föräldraauktoritet, vilket också kan ses mot bakgrund av en rad historiskt välkända referenser.

När den tjeckiske tänkaren Jan Komenský, mer bekant under namnet Comenius, säger att ”Ett barn är en dyrbar gåva, värdefullare än allt guld, men också skörare än glas, och det kan därför lätt lida obotlig skada” (1), är detta ett uttalande som kunde illustrera vad respondenterna syns vara ute efter när det i sitt samtal återkommer till vikten av ett gott föräldraskap i den meningen, att vuxna måste behandla barn med respekt och värdighet och utan att gå över gränsen för en sådan personlig integritet som den lilla och den unga individen äger oavsett sin litenhet och sin ungdom. Alla människor i en familj är autonoma individer med en frihet och en självständighet som förutsätts legitim. Att vissa människor i familjen är vuxna och föräldrar och därigenom har ett särskilt ansvar för familjens liv och de yngre familjemedlemmarnas roll och välbefinnande i densamma, upphäver inte detta förhållande. Människor är visserligen inte fullkomliga och det kan hända att både föräldrar och barn kan förlora tålamodet och uppvisa beteenden som inte gynnar den ömsesidiga respekten och den ömsesidiga harmonin där människor under bestående familjegemenskap utvecklas och kan gå vidare i livet. Men idealet att sträva mot är att en sådan respekt, en sådan gemenskap och en sådan utveckling lever och odlas i familjekontexten. Individen går här visserligen före kollektivet, men det betyder inte att kollektivet blir ointressant eller saknar betydelse för individens välmående och framgång. Tvärtom tycks kollektivets värnande och skydd i relation till i synnerhet den lilla och den unga individen uppfattas som en förutsättning för att denna ska ges optimala villkor för ett personligt och självständigt utvecklande av sitt liv och sina möjligheter.

Det tycks här vara fråga om en ömsesidighet där tonvikten uppenbarligen vilar på den postmoderna tanken om en fri, självständig och autonom individ som tillskrivs personliga utvecklingsmöjligheter och förutsättningar för att sträva mot självförverkligande. Men denna individ är inte, i flickornas samtal, att betrakta som ensam i den meningen, att det omgivande kollektivet skulle sakna relation till vara sig vederbörande som person eller till hennes eller hans förutsättningar att lyckas med sin självständiga strävan till förverkligande av drömmar och mål. Familjen tycks utgöra en – kollektivistisk – bas för en sådan här individuell utveckling. Frågan är om man inte rentav skulle vilja tolka flickorna så, att det de avser att säga är att föräldrarna i en familj har *ansvar för* att barnen utvecklar sin individualitet, sin integritet och sitt självbestämmande på ett gott och önskvärt sätt?

Ett kanske än tydligare raster för hur flickornas kombinerande av icke traditionella och icke traditionella värderingar i familjerelaterade kontexter ska förstås, kan man möjligen finna hos psykoanalytikern och författaren Alice Miller. Millers kritiska analyser av hur rådande ordningar, sanktionerade av föräldrar eller hänvisningar till religiösa makter, hämmar och bestraffar det nyfikna

och sökande barnet, och det är ett förhållningssätt som står i bjärt kontrast till det av Kierkegaard tidigare förordade om att möta andra människor ”där de är”. ”Förakt och förföljelse av svaga barn och strävan att undertrycka det levande, kreativa och emotionella hos barnet och i det egna självet går”, skriver Miller på ett ställe,

”igen på så många områden av livet att vi knappast lägger märke till det. Tendensen att så fort som möjligt bli kvitt vårt barnsliga, dvs svaga, hjälplösa och beroende väsen för att bli stora, självständiga och duktiga personer som förtjänar aktning dyker upp överallt, mer eller mindre intensivt och med skriftande motiveringar. När vi sedan stöter på detta svaga väsen hos våra egna barn så förföljer vi det med liknande medel som vi använt mot oss själva, och det kallas ”uppfostran”. (2)

En sådan här ”svart pedagogik” kontrasterar Miller mot ett betydligt ljusare och mer bejakande alternativ där barnet tillåts utvecklas i enlighet med sina förutsättningar och möjligheter, i frihet med ett växande ansvar. Att kritisera en pedagogik som hämmar ett barns personliga och frihetliga utveckling är inte, säger Miller, detsamma som att hävda

”att barnet ska växa upp hur som helst. Vad det behöver för sin utveckling är aktning för sina referenspersoner, tolerans för sina känslor, sensibilitet för vad det behöver och vad som är kränkande för det, äkthet hos sina föräldrar. Det är *deras egen frihet – och inga pedagogiska överväganden – som sätter naturliga gränser för barnet*” (3).

Miller formulerar här en tolkning av ett eftersträvansvärt förhållande i ömsesidig frihet mellan barn och deras föräldrar, vilken i dess betoning på den autonoma individen, vuxen eller barn, samtidigt som den uttrycker ett klart vuxenansvar för barns och ungas förutsättningar att möta och utveckla sin frihet, sin självständighet och sin integritet, kan sägas spegla vad som syns vara ett grundläggande tema i flickornas resonemang kring familjebegreppet i relation till respekt, frihet och integritet.

Så långt tycks det framstå som relativt tydligt, att respondenterna i den aktuella gruppen hävdar postmoderna värderingar i så måtto som individen och dess självbestämmande och integritet syns utgöra ett avgörande kriterium för hur de inledande familjerelaterade begreppen ”kärlek” och ”gemenskap” tolkas. En familj där individerna inte tillmäts personligt handlingsutrymme och frihet kan komma att hota självbestämmandet och integriteten, vilket i sin tur inte upplevs som ett för individen vare sig önskvärt eller gynnsamt alternativ. Å andra sidan finns här en kontextuell bakgrund som nog knappast kan tolkas i ensidigt postmoderna termer. Kollektivet – familjen – spelar inte bara roll för individens förutsättningar att utvecklas på ett gott sätt. Det familjesammanhang där barn och unga hör hemma, har sin tillhörighet, ger en kanske nödvändig förankring för en individuell utveckling under bevarad respekt för en personlig integritet. Personlig integritet och kollektiv samhörighet står inte i motsatsställning till varandra utan förutsätter – eller i alla fall kompletterar – varandra.

Utrymmet för både traditionella och icke traditionella perspektiv som sida vid sida bryter mot varandra ger stöd för intrycket att vissa likheter kan identifieras när det handlar om dels det nuvarande och dels det närmast föregående samtalet. I båda syns en ”kulturell korridor” med möjligheter att kombinera postmoderna med moderna och traditionella värderingar vara befintlig, om än i varierande grad och styrka i nyanser. Det här blir relativt tydligt också när flickorna talar om sin syn på hur gemenskap med släkt och familj ska tolkas, exempelvis i konkreta fall som vid högtider och stora helger.

Tydligast framstår kanske kontraster härvidlag i ett replikskifte mellan F och D, där F skildrar en intensiv gemenskap där ”alla i släkten ska vara med” och där ”värsta partyt” med mammans tio syskon och pappans tio syskon samt alla här relaterade barn och barnbarn deltar, och där D istället beskriver en frånvaro av en omfattande gemenskap mellan släktingar: ”Det skulle aldrig hända i min familj att vi skulle ha en släktmiddag, så skulle vi slå ihjäl varandra på tio minuter. Släktmiddag för oss är typ sju personer, då är hela släkten samlad”.

D konstaterar i sammanhanget att hon tycker att ”Sverige har skittråkiga familjeband” och att hon fått uppfattningen att ”svenskar typ inte är så mycket för traditioner och så där”. Här framkommer att

frånvaron av sådana traditionella gemenskaper som dem baserade på fasta och intensiva släktrationer inte av D upplevs vara något positivt. Hon tycks betrakta F:s släkthållanden med viss avund, med en känsla av att sådana förhållanden är någonting positivt och eftersträvansvärt. Å andra sidan framhåller hon att hennes kompisar är betydligt viktigare för henne än de kusiner hon har. Denna kluvenhet ska nog emellertid inte förstås som om D odlar ett *principiellt* motstånd mot en traditionell familjegemenskap. Snarare handlar det om att hon, givet de – individualistiska – värderingar som präglar samhället och som genererat en bristande kontinuitet med släkten, i det här fallet kusinerna, inte har tillgång till mer naturliga förutsättningar att bygga på för att komma dessa nära. För F syns de nära släktrationerna ha en stor betydelse för känslan av trygghet och samhörighet i ett samhälle där hennes familj och släkt inte har sina ursprungliga rötter, medan D, vars familj och släkt har sina rötter i denna postmoderna kultur, inte har en så att säga naturlig koppling till ett sådant förhållningssätt.

Det här betyder nu emellertid inte, som vi förut har sett, att exempelvis D i en entydig mening skulle odla postmoderna värderingar. Tanken på släktgemenskap som något gott och positivt finns i hennes resonemang och när det gäller barnuppfostran och vuxnas relationer till unga, finns en mycket tydlig signal om att ett traditionellt och modernt perspektiv på föräldraskapets ansvar kombineras med en djupt förankrad intention att vårda – unga och gamla – individers personliga integritet, frihet och självbestämmande. Den kulturella korridor vi ovan talat om lever inte endast i samtalet mellan de medelålders tjänstemännen, utan också bland flickorna i det aktuella samtalet. Och rörelsen, den värderelaterade processen, i denna korridor gör sig också påmind när det handlar syn på mäns och kvinnors ansvar i relation till hem, barn och familj.

C framhåller att hon vuxit upp med föräldrar som båda har arbetat utanför hemmet, vilket ändå inte inneburit att de delat lika på ansvaret för hemmet och barnen. Hon är mycket bestämd i påståendet att ”hemmet är ju alltid kärnan i familjen, då tycker jag att alla ska ha precis lika mycket, vad ska jag säga, att göra. Det är ju inte meningen att mamman ska stå vid spisen och laga mat”. C markerar att de traditionella och moderna rollfördelningar hon vuxit upp med inte bara är orättvisa och icke önskvärda, utan också är att betrakta som otidsenliga: ”...jag tycker att, allt det gamla är jag så trött på för det var verkligen, kvinnan stod vid spisen och laga mat och diska och tvätta och tog hand om barnen. Medan mannen var och jobba. Men vaddå, i dagens samhälle så är det faktiskt både kvinnan och mannen som är och jobbar. Då ska det vara likvärdigt att mannen kommer hem efter jobbet och ställer sig vid spisen och lagar maten”.

Det här tycks innebära att C inte menar att en traditionell rollfördelning inte skulle kunna förändras. Den uppfattas inte av henne som på ett eller annat sätt *given*. När D berättar att hon upptäckt att hennes pappa i en relation med en ny kvinna gör lika litet av hemarbetet som var fallet när han levde med hennes mamma och att han som ensamstående därigenom är utlämnad åt sig själv trots att ”han kan ju typ ingenting”, kontrar C med att hävda att detta förmodligen är av ”bekvämlighetsskäl”. En man som D:s pappa kan ha kommit att vänja sig vid livet tillsammans med en kvinna som tar allt eller nästan allt ansvar för hemmet, men det betyder inte att han skulle sakna principiella förutsättningar att ta det ansvaret om han bara vill eller tvingas till det. En dikotomiserad bild av mäns och kvinnors roller är således inte, enligt C:s mening, oföränderlig. Den går att förändra, den går att bryta upp – och det är just det som hon avser att göra när hon bildar familj.

Här är det tydligt att ett likarättsperspektiv baserat på genusrelaterade överväganden kommer till uttryck. C anser inte att mäns och kvinnors traditionella rolluppdelning där män försörjer kvinnor som i sin tur tar hand om hem och barn är vare sig önskvärd eller självklar. De roller män och kvinnor tar på sig och går in i kan göras till föremål för ett aktivt förhållningssätt i så måtto som manliga och kvinnliga individer kan förhålla sig till dem i form av positiva sanktioner, inordning i den könsbaserade mallen eller avståndstagande och förändring av de roller som så att säga läggs på honom eller henne utifrån den omgivande kontexten.

Det är också intressant att notera att orsakerna till en sned och orättvis arbetsfördelning mellan könen inte ensidigt tycks uppfattas vara möjligt att identifiera hos männen, de i sammanhanget överordnade och minst ansvarstunga. ”Jag tror”, säger D, ”många tjejer, eller framför allt när det gäller barn och

sånt, tror jag liksom instinktivt tar över hela grejen och nästan vill det på ett sätt”. Det här betyder visserligen inte att D tänker sig att detta självpåtagande är att betrakta som en tidlös benägenhet: hon är övertygad om att ”dagens mammor” och de flickor som är unga nu kommer att se till att det blir en förändring som går mot ett mer jämställt ansvar för hemmet och barnen. Dels tycks hon mena att dessa kvinnor inte avser att finna sig i traditionella rollfördelningar, dels tänker hon att de här kvinnorna också sett sina pappor delta ”lite mer” i hemarbetet och detta således kan generera andra förebildliga fördelningar av arbetet i relation till hem och barn.

Hur stark nutidens kvinnors möjlighet att förändra traditionella dikotoma rollfördelningar uppfattas vara av flickorna är kanske inte helt enkelt att veta. Simone de Beauvoirs ofta citerade påstående ”Man föds inte till kvinna, man blir det”, där en existencialistisk betoning av människan frihet att själv välja och forma sitt liv och sin livssituation också under utsatta och ogynnsamma omständigheter, ger uttryck för ett starkt individualistiskt ideal. Huruvida flickorna skulle vilja acceptera detta såsom möjligt att realisera är kanske inte självklart. Det finns hos dem en uttalad vilja att utforma sitt liv efter egna drömmar och att göra det i hägn av en djup respekt för den personliga integriteten. Å andra sidan syns de av och till under samtalets gång ge intryck av en medvetenhet om att de i de traditionella värderingarna och de dikotoma roller för ”manligt” och ”kvinnligt” som i anslutning till dem möter, har att göra med starka krafter som kanske inte så lätt låter sig rubbas. Att idealet om den autonoma människan som oavsett kön väljer sitt liv och ger och får respekt för sin integritet och sina livsval framhålls råder det nog ingen tvekan om, men frågan är hur snart och i vilken grad detta ideal uppfattas som realiserbart.

Här kan den kulturella korridoren återigen vara en bild för den rörelse som pågår mellan värderingar av traditionellt respektive icke traditionellt snitt. Respondenterna visar på tydligt sätt att deras identifikativa hemvist är i ett postmodernt förhållningssätt med betoning på den autonoma individens självständighet och integritet – oavsett kön. Men de ställningstaganden och ståndpunkter som kommer till uttryck görs mot bakgrund av traditionella värdekontexter i förhållande till vilka flickorna önskar distansera sig.

En sådan här rörelse kommer nog också till uttryck i respondenternas inställning till vänskap med personer av motsatt kön utanför parrelationen. D pekar härvidlag utifrån sina erfarenheter på betydelsen av öppenhet: ”...har du några tjejkompisar du vill umgås med privat, fint, presentera dom för mig så är det lugnt. Men jag vill veta liksom vad det är för folk du umgås med”. D framhåller sina föräldrars livsstil som ett exempel på hur vänskap över par- och könsgränser kan vara naturliga, och B för i samtalet in begreppet tillit: ”jag tycker ändå att man måste kunna liksom lita på varandra, eller, ja typ”. Man bör således i en parrelation kunna ge varandra frihet att träffa personer av motsatt kön – och det gör hon gällande trots erfarenheten av att denna tillit vid ett tidigare tillfälle visade sig dölja en otrohet. Och C exemplifierar sin inställning att mer intima – också icke sexuella – aktiviteter som att ligga och titta på film ihop bör reserveras för parrelationens parter.

Undantaget från den här oskrivna regeln tycks vara i händelse av att den killkompis man träffar utanför parrelationen är homosexuell. C säger här att denna person, benämnd ”Kalle”, i sammanhanget ”inte ens /räknas/ som en kille” och D framhåller att det här är fråga om ”en killkompis fast han är som en tjej”. En dikotom syn inte bara på mäns och kvinnors relationer, utan också på hetero- respektive homosexualitet, får här präglade resonemanget kring tvåkönad vänskap utanför parrelationen. En sådan vänskap får inte ta sig alltför intima uttryck tillsammans med en man som är heterosexuell – härvidlag skulle tilliten riskera att utsättas för ett hot. En sådan här traditionellt baserad inställning bryts mot respondenternas betonande av individens autonoma frihet att möta människor av annat biologiskt kön också när hon eller han är förankrad i en parrelation.

Ett postmodernt förhållningssätt sanktioneras mot bakgrund av ett *visst* avståndstagande från traditionella och moderna värderingar, samtidigt som detta förhållningssätt inte är oreserverat i det att tilliten i en parrelation riskerar att hotas eller gå förlorad. Just begreppet tillit har inte minst med utgångspunkt i den danske tänkaren K E Løgstrups etik diskuterats i värdepedagogiska sammanhang. För Løgstrup är tillit ett naturligt och ursprungligt förhållningssätt hos människan, och när denna

rubbas på grund av kränkningar eller missbruk av relationer kan den övergå i misstro som hämmar personlig harmoni och utveckling i förhållande till omvärld och medmänniskor. (4)

Man kan vilja utveckla Løgstrups tema, som finns utförligt presenterat i *Det etiska kravet*, i relation till ett postmodernt samhälle där individens personliga självständighet och integritet utgör grundläggande värden vilkas skydd, i förhållande till kollektiv och grupper, betraktas som prioriterat. Människorna i en postmodern familj förväntas – och förväntar sig – att bli respekterade såsom autonoma individer med rätt och frihet att fatta beslut i stort som i smått, om än med bevarad respekt för andra individers motsvarande rätt och frihet. Vad respondenterna i såväl det aktuella samtalet som de respondenter som deltog i de föregående framhåller är dock att ”ensam inte är stark”, i den meningen att individen skulle kunna leva ett gott liv utan relationer till andra. Graden av beroende i dessa relationer skildras och exemplifieras lite olika beroende på hur man uppfattar vad som är önskvärt och möjligt utan att den personliga integriteten hotas eller riskerar att skadas. Men *det kollektiva sammanhanget* finns där som ett mer eller mindre uttalat stöd för individen – det må sedan handla om den andra parten i en parrelation, om vänskapsrelationen eller om den traditionellt eller icke traditionellt uppfattade familjen eller släkten.

Här kan man också erinra om den uppmärksammade israeliske 1900-talssociologen Aaron Antonovskys tänkande kring *salutogener*. (5) Detta begrepp är bildat såsom en motsats till ”patogener”, det vill säga sjukdomsalstrande faktorer. Salutogenerna eller de hälsofrämjande faktorerna är enligt Antonovsky nödvändiga för en människas välbefinnande och upplevelse av harmoni och mening. På svenska talar man här om KASAM, en känsla av sammanhang. Människan pendlar enligt Antonovsky mellan de poler som på ett snävt och förment kategoriskt sätt kallas ”frisk” och ”sjuk”, och hur rörelsen däremellan kommer att gestalta sig kommer att vara beroende av huruvida individen upplever sig vara del av något större, av en helhet – av ett sammanhang.

Det är intressant att fundera över hur starka traditioner, med eller utan religiösa förtecken, här kan spela en stor roll. De tidigare samtalen mellan kristna och muslimska deltagare visade på flera sätt hur en sådan här upplevelse av att vara del av någonting större och rentav transcendent – en religiöst förankrad livssyn där givna normer och värden är tänkta att reglera människors liv, för sig själva och i relation till familj, släkt och omvärld – förankrar en hemvist, en känsla av att inte stå ensam utan att vara sedd som en betydelsefull länk i en traditionsburen kedja av individer som tillsammans bildar ett meningsbärande kollektiv. De medelålders tjänstemännen relaterar till ett sådant här traditionellt formulerat sammanhang, de tycker sig kunna se det som är gott i det samtidigt som de betraktar och kritiserar sådant de anser vara avigsidor med det: normer och värden som inte harmonierar med en människosyn där den autonoma individens rätt och frihet fullt ut tas tillvara och respekteras. Och något liknande kan sägas om de unga flickor som är respondenter i det aktuella samtalet: de uttrycker av och till en benägenhet för att se traditionella och moderna värderingar som meningsbärande men framhåller också och i en än tydligare grad än tjänstemännen riskerna med dessa, betraktade med hänsyn till vikten av att vidmakthålla och utveckla skyddet av en personlig frihet och integritet.

Flickorna i det aktuella samtalet refererar inte till religionen såsom ett raster för upprätthållandet av de traditionella värderingar som övervägs, och några sådana referenser återfinns heller inte i relation till de icke traditionella värderingar som diskuteras. Den känsla av sammanhang som deltagarna i den kristna och den muslimska gruppen gav uttryck för, vilken syntes religiöst förankrad, får i flickornas samtal ge plats för en (vad som kanske kunde kallas) ”postmodern” form av KASAM, en upplevelse av gemenskap i relationen till de allra närmaste – i en parrelation, i en vänskapsrelation eller i relationen till en familje- eller släkterelaterad kontext. Den religiösa överbyggnaden, vilken också tjänstgör som förankring för en upplevelse av sammanhang hos de kristna och de muslimska respondenterna, har i flickornas samtal ersatts med ett förhållningssätt till frågor som rör värde, mening och gemenskap sekulär i det att den saknar religionsrelaterade referenser.

Den ”kulturella korridor” där flickorna sagts röra sig i sina diskussioner, med utrymme för såväl traditionella och moderna som postmoderna värdeperspektiv, bör, har vi sagt, uppfattas ha ett fokus på ett främjande förhållningssätt i relation till postmoderna värderingar. En sådan tolkning stöds också,

kan vi nu tillägga, av det förhållandet att deras resonemang och diskussioner har en sekulär eller icke religiös prägel.

Noter

1. Citerad i S Högnäs: *Idéernas historia. En översikt*, Historiska Media, Danmark 2004 s 101.
2. A Miller: *I begynnelsen var uppfostran*, Sv övers: P Wiking, Wahlström & Widstrand, Malmö 1985 s 68.
3. Ibid s 105.
4. K E Løgstrup: *Det etiska kravet*, Sv övers: M Brandby-Cöster, Daidalos, Uddevalla 1994 s 41ff.
5. A Antonovsky: *Hälsans mysterium*, Sv övers: M Elfstadius, Natur och Kultur, Stockholm 2005.

Gruppen killar från gymnasiet

Sex killar från 18 år och något år uppåt deltar.

Moderatorn börjar med; **Och det som jag tänkte ber er, vad tänker ni när ni ser dom här bilderna?** A svarar:

Det är mycket kärlek.

B tittar på en bild över en stor kusinträff och säger:

Det här är någon sekt tror jag, ser ut som en sekt. En sekt med gamlingar.

Moderatorn ställer nu en mer tydlig fråga; **Det finns ju olika sätt att uppfatta vad en familj är, vad är en familj för er?** D svarar:

Två föräldrar och ett barn.

Det är den uppfattning D har, A har en annan uppfattning:

Två föräldrar och sex barn! Det beror hur man ser, man kan se, kompisar...som umgås väldigt, väldigt mycket... ett fotbollslag kan vara en familj. Sen har man sin verkliga familj.

Först ger A uttryck för hur han ser på vad en familj är utifrån hur han själv kanske har det, föräldrar och fem syskon. Han avslutar också med att man har sin "verkliga familj". Men utöver det så kan kompisar och fotbollslaget också vara en familj, för en person. F säger på detta:

Familj är den som man står närmast, måste inte vara ens biologiska föräldrar om man inte har nån bra kontakt med dom.

F talar här om att blodsband mellan föräldrar och barn betyder mindre än dom psykologiska band man skapar med människor. Han anser att man själv har rätt att definiera vem man tycker ska tillhöra ens familj. B håller med i detta när han säger:

I stort sett en familj är dom man trivs med.

Här frågar E om en bild på kollaget:

Vems, vad är det för bild, är det en gamling eller?

F svarar på denna fråga med:

Ja, det är en gamling.

Efter att även moderatorn konstaterat det, säger F om den äldre personen:

Ensam!

E frågar vidare om kollaget:

Är tjejerna gifta med varandra eller?

På detta svarar moderatorn; **Det är som ni tänker på när ni ser den.** Någon säger att ”dom är brudtärnor” och D säger:

Det ser ut som om dom ska adoptera ett barn.

”Ja faktiskt” svarar en person i gruppen. Både E och D tolkar bilden med de två kvinnorna som att de ska gifta sig med varandra och att de ska adoptera barn. D säger om en annan bild:

Invandrarfamiljen ser ut som flyktingar, nyinflyttade.

A undrar över detta påstående:

Hur ser du det?

F kommer in och svarar på detta:

Det är en stor familj i alla fall.

D tittar nu åter på kollaget och säger:

Det märks. (nu tittar han på familjen med tre barn) det kanske är en amerikansk familj, eller svensk, jag vet inte. Dom har lite barn. Så ser man invandrarna under med tio barn. Vad är det vi ska diskutera?

Moderatorn svarar; **Det är hur man ser på en familj, vilka ingår i en familj. Vem tycker ni ska bestämma i en familj?** D svarar på en gång:

Alla tillsammans

Då undrar A hur D menar:

Alla barn och föräldrar eller bara föräldrar som tar besluten och inte barnen?

Efter att E sagt att han tycker att föräldrarna ska bestämma om det gälle stora saker så säger F så här:

Det beror på vilket beslut. T ex vilken mat en torsdag så kanske de inte spelar någon roll att alla bestämmer ihop, men när det gäller att man ska låna pengar så spelar det inte så stor roll om barnen inte är med.

Små beslut kan man alltså fatta tillsammans, även med barnen. Men i vad gäller de större besluten säger E att han inte tycker att det spelar så stor roll om barnen inte är med. På detta säger D:

Det beror på hur gamla barnen är.

Varpå A säger:

Allting beror ju på olika saker, hur gamla dom är, beroende på vad man ska bestämma tillsammans.

A nyanserar detta med att säga:

...hur mycket pengar man ska låna från banken, barn kommer att säga; "Allt som du kan" dom tänker ju mycket på leksaker och godis, inte vad jag. Vissa saker håller man från (inom) sin familj ändå, säger du det till ett barn kan det komma ut.

Här pratar A både om att ett barns perspektiv kanske inte är lämpligt när man ska låna pengar. Men han pratar också om privatlivets helgd, att det man berättar för barnen, det kan komma ut. Privatlivets helgd hör till moderniteten. Nu ställer moderatorn ytterligare en fråga; **Vilket är viktigast, att varje person bestämmer i en familj eller att familjen håller ihop och att nån bestämmer reglerna?** Så här tycker B:

Att familjen håller ihop och föräldrarna bestämmer reglerna.

Att familjen håller ihop är viktigast tycker B. Men han tycker att det hör ihop med att föräldrarna bestämmer reglerna. Han verkar inte ens fundera över om det kan finnas någon kamp mellan att mamman eller pappan ska bestämma. F säger här:

Jag tycker att det bästa är att man litar på varandra.

Även här talar F igen om tillit som den viktigaste beståndsdel i familj. Viktigare än vem som bestämmer eller om man måste hålla ihop. Efter att gruppen varit tyst en liten stund ställer moderatorn ytterligare en fråga; **Hur tycker ni att en bra dotter och en bra son ska vara i en familj?** På detta svara B:

Hjälpa till, kanske diska, tvätta lite. Hänga upp tvätt och hjälpa till för föräldrarna så att dom inte blir slitna...

Om alla i familjen jobbar eller går i skolan så kanske också alla i familjen ska hjälpa till med hemsysslorna, såsom B verkar tycka. I alla fall så hjälper en bra dotter eller son till hemma. På detta säger A:

Så jag är en dålig son!?

Även denna gång är det tilliten som F funderar över och tycker är viktigast:

Att man ska tro på varandra, lita på varandra.

Moderatorn ställer så ytterligare en fråga; **Vad tycker ni att det är att visa respekt i en familj?** A börjar med att svara:

Det är bra att lyssna på varandra. Att visa respekt.

Här likställer A respekt med att lyssna på varandra. Moderatorn frågar de andra; **Vad tänker ni på när ni hör respekt, att visa respekt i familjen?** Nu svarar D:

Att respektera den äldre. Den som är äldre, dom vet ju oftast lite bättre.

Här ger D uttryck för en klart traditionell värdering. I detta håller B med när han säger:

Erfarna

Efter en stunds tystnad ställer moderatorn ännu en fråga till; **Anser ni att det är rätt att homosexuella, kvinnor som än, får adoptera barn.** E och A börjar med att svara och båda säger:

Nej

B håller med men förtydligar varför:

Det är för tidigt

Man kan tänka att B tycker att det är för tidigt för att samhällets normer ännu inte accepterar det fullt ut överallt. Han säger inte att det är fel i sig. På denna kommentar fortsätter A:

Vad ska barnet säga när han blir äldre; "Jag ska till min pappa och sen ska jag till min pappa igen"? Två pappor! Jag vet inte, jag tycker inte det. På nåt sätt tycker jag inte det men samtidigt, känslor, man kan ju inte göra nåt åt att en kille gillar en annan kille. Men vem vet, barnet kanske blir mobbat i skolan; " Du har två pappor, du har två mammor"

A ser frågan om homosexuellas rätt att få adoptera ut två perspektiv, dels ur barnens vilket kan skapa problem för dom, och dels ur männens synpunkt, de som kanske inte kan rå för att de blir kära i varandra. A verkar här tycka att om det inte fanns något socialt problematiskt för barnen så skulle det vara okej. C håller med i detta:

Som du säger, det känns lite konstigt för barnet när det växer upp, alla har en mamma och en pappa och han har liksom två pappor. Men samtidigt känns det liksom, dom har väl lika stor rätt som alla andra liksom.

Men A håller inte med i denna syn om alla individers rätt. Han säger:

Dom kan inte få barn, alltså har dom inte rätt till det.

Här frågar C:

Varför inte?

Det blir inte A som svarar på detta utan i stället kommenterar F:

En surrogatmamma. En mamma och pappa som inte kan få barn, dom adopterar.

Detta kommenterar A med:

Jo, jo. Men vi snackar om homosexuella.

B utgår nu igen från barnen men utifrån ett annat perspektiv:

Det kan vara bättre ändå än att han inte har några föräldrar alls och sitter på fosterhem.

A kommenterar inte detta utan säger istället:

Skulle du vilja ha två pappor istället för en pappa och en mamma?

D är övertygad i att han tycker att det är fel i att homosexuella ska få adoptera:

Jag skulle hellre sitta på fosterhem.

Men det tycker inte E:

Jag skulle hellre vilja ha två pappor.

F konstaterar:

Svår fråga faktiskt.

E tycker att:

Om fler gör det då skulle det inte, då kan vi ju sätta alla som har två pappor och två mammor på samma skola.

B ser det som en fråga som tiden inte är mogen för men:

Om typ 20-30 år så blir det normalt, det skulle inte förvåna mig.

A håller delvis med:

Inte normalt, jo, jo, det blir ju vanligare och vanligare alltså mer med tiden. Men jag tror inte att det blir så här, det kommer inte att vara mera accepterat i alla fall.

Även A tror alltså att adoption bland homosexuella kommer att bli allt vanligare i det svenska samhället. B säger:

Mer offentligt.

På detta säger D:

Om hundra år kanske?

Som ju är väldigt långt fram i tiden om man själv är runt tjugo år. F tycker att det kommer att bli bättre i framtiden:

Med tiden så kommer det att bli bättre i alla fall, blir modernare för varje dag som går nästan.

F har en positiv syn på sin förväntan att samhället förändras. Moderatoren ställer här en ny fråga; **Vem tycker ni ska bestämma vem man ska gifta sig med?** D svarar först:

En själv, eller båda tillsammans

De två som ska gifta sig är de som ska bestämma över detta säger D. F säger:

Det är nästan självklart.

På detta stämmer E in:

Det är ingen annan än en själv som ska gilla den personen.

D som svarat först och sagt att det är de som ska gifta sig med varandra som ska bestämma om det ska bli något bröllop, nyanserar nu detta lite genom att säga:

Det är ju ändå viktigt att mina föräldrar gillar den.

Detta håller A med om:

Men samtidigt tycker jag så här, visst, familjen ska gilla, för min del tjejen då, men det är ju jag som tar sista beslutet, ja eller nej, och hon då. För det är jag som kommer leva med henne resten av mitt liv, det är inte mina föräldrar som kommer bo med henne...ta hand om hennes barn och mina barn, utan det är jag.

På detta säger B:

Föräldrarna får ju respektera ens val, inte lägga sig i

Detta inlägg handlar om individens integritet och att föräldrarna måste respektera sina barns rätt att göra sina egna val. Detta tror F att hans föräldrar också tycker:

Mina föräldrar, även om dom inte skulle gilla tjejen jag sa att jag skulle gifta mig med, tror jag ändå att dom skulle acceptera det.

Detta håller D med om:

Acceptera gör dom

Att dom accepterar är en sak för sen säger D:

Du skulle inte kunna ha dom i samma rum, då kan du inte gå på samma släktmiddag.

Då säger F:

Mamma är viktigast!

F kanske inte kommer att tycka likadant om några år? A frågar F:

Men om du är gift och har barn, är mamma viktigast fortfarande?

På detta svarar F:

Nej.

A säger då:

Du ser, det är så pass svårt, jag skulle ta beslutet...Jo, jo, jag skulle ta mitt beslut om jag gifter mig med henne eller inte, men jag skulle alltid fråga mina föräldrar först. Inte så att jag går och gifter mig och kommer hem och säger; "Mamma, jag är gift", utan jag frågar mina föräldrar.

B frågar A:

Om mamma sagt nej, skulle du inte gifta dig med tjejen du gillar då?

A skulle försöka att lösa det problemet så här:

Då skulle jag försöka att få dom att fatta att jag verkligen vill gifta mig, men jag skulle inte göra det om dom sa nej, och så skulle jag göra det ändå. Då tycker dom inte om henne ännu mer, förstår du vad jag menar, utan jag skulle ta det lugnt och sakta men säkert få dom att förstå att hon är en bra tjej, hon är si och så och så vidare. Men jag skulle, inte bara för att dom säger nej, då jävlar ska jag gifta mig.

A skulle alltså inte gifta sig som ett trots mot sina föräldrar för att hävda sin egen självbestämmanderätt. Han tycker att det är viktigt för livet som gift att hans fru och föräldrar gillar varandra och respekterar varandra. Han skulle arbeta för att få föräldrarna att förstå att han valt en "bra tjej". D tycker också att det är viktigt att föräldrarna gillar tjejen han vill gifta sig med:

Tjejen får ju också ett plus om föräldrarna gillar henne. Då gillar man ju tjejen mer.

Några enstaka kommentarer kring det här följs av att moderatorn ställer nästa fråga; **Tycker ni att det är rätt at en gift man eller en kvinna har vänner, utanför familjen, av det motsatta könet?** A svarar först med:

Ja, det är självklart.

F och ytterligare en person säger "ja" samtidigt. F förtydligar med:

...man ska kunna lita på varandra.

Då ställer D frågan till F:

Du skulle inte låta din fru sova över hos en annan, med motsatt kön?

På detta svarar F:

Jag skulle nog bli lite fundersam.

C säger så här om den frågan:

Någon gång kanske, men blir det liksom en vana.

A funderar också om det skulle vara okej om hans framtida fru sover över hos manliga vänner:

Det beror på hur mycket man känner killen också, känner jag honom eller känner jag inte han, tänker jag att han kan vara vem som helst.

Här är det två i gruppen som funderar om det skulle vara en barndomskompis till frun, och att då skulle de nog också känna honom. B säger då att:

Men om det är typ en ny arbetskamrat så är det inte så kul.

På det tycker D:

Men det är ändå tjejens fel, om hon vill gå och sova över där, då är det ju...

Men A tänker så här:

Jo, men det är en annan sak om det är personalfest eller någonting och så sover jag där och så dricker dom så pass mycket allihop.

D tolkar detta som:

Och så skyller dom på att dom drack.

Men här säger A:

Nä, nä. Och så sover alla där. Det är en sak. Men jag skulle tänka efter, om jag inte kände killen.

A ser det mer som en praktisk fråga att de kanske alla sover kvar efter en fest då de är onyktra och kanske trötta och kanske har svårt att ta sig hem. På det här säger F:

Eller att hon klockan tio på kvällen säger att hon drar till en kompis och ska sova där, då börjar man undra.

D tycker:

Det är en annan sak också om dom har planerat det länge eller om det kommer plötsligt.

De är eniga de som pratar i gruppen att det är satt till omständigheterna, om de kommer att tycka att det är okej att deras framtida fruar sover över hos kompisar av motsatt kön. De fortsätter även med denna uppfattning och A säger:

Det beror mycket på vem killen är, är det en barndomskompis så förstår man, är det en ny kompis, då blir man ju lite fundersam.

Att ha kompisar och att sova över är alltså okej. Det A verkar ge uttryck för det är om det dyker upp en ny kompis av motsatt kön, om det då verkligen bara är en kompis. Då blir det ju en annan fråga, och man blir fundersam som han säger. D sammanfattar:

Dom får ju ha vänner kom vi fram till...vi kom fram till att dom får ha vänner av det motsatta könet...

Nästa fråga från moderatoren är; **Tror ni att familj betyder samma sak i olika länder?** E börjar med:

Tror det är starkare i vissa länder.

B säger:

Bättre kontakt med farmor och hela släkten.

A tycker detsamma:

Tycker jag också.

Vilket också F gör:

Träffar släkten oftare.

C ger ett lite mer fördjupat svar:

I vissa länder så bor man med sin släkt, här liksom så träffar man dom inte alls lika ofta. Där sover man i samma hus liksom, fast i olika rum.

E berättar:

Jag SMS:ar med min släkt.

A säger så här:

Jag tror man har mer kontakt med familjen i andra länder, inte alla länder men många andra länder. Jag tror dom har mera kontakt med sin familj än vad dom har här.

Detta håller inte E med om rakt av:

Fast familjen är nog lika viktig överallt, men man umgås mindre här i Sverige.

D säger nu att för föräldrarna är det nog likadant men:

Som föräldrar tänker man likadant överallt, men som barn är det inte så.

Här säger A:

Jo, jag säger ju det. Men jag tror ändå att det är starkare band hos en familj i mitt hemland, eller hemland och hemland, jag har inget. Ni förstår mig va?

E fortsätter att ifrågasätta om det är starkare familjeband i andra länder:

Det tror inte jag.

Men då säger A:

Jag tror inte, jag vet. Jag har bott här så pass länge men ändå vet jag hur det är därnere.

Här säger moderatorn; **Om vi går tillbaka till** Och då säger A:

Ta nästa fråga då!

Varpå moderatorn berättar och förklarar; **Jag har tagit hand om dom frågorna. Egentligen är det ni som ska diskutera, jag ska inte ställa några frågor egentligen. Det är mera det här att titta vad betyder en familj, hur ser man på en familj, vad lägger men in i ...** Då säger A:

Familj kan vara vad som helst egentligen.

Och B säger:

Det är någon som står en nära liksom.

Nu betonar båda A och B att en familj, det kan vara vem som helst, bara det är någon som står en nära. Moderatorsn frågar; **Är det någonting ni har tänkt på nu när vi har diskuterat, som ni tänker på men som ni inte har sagt som ni vill komma in i nu? När det gäller familj** Här kommer assistenten in och frågar **Får jag improvisera frågor?** Moderatorsn säger ja till detta och fokusgruppens assistent frågar; **Jag tänkte, att tror ni att ni ser på begreppet familj på ett annat sätt än vad era föräldrar gör. Finns det en generationsskillnad tycker ni bland er här, i synen på vad en bar familj, hur ni själva vill ha familj, jämför med vad vuxengenerationen vill?** F börjar med att svara:

Tror inte det skiljer sig så mycket i min familj.

Då säger E:

Alla vill väl att man ska kunna hjälpa varandra och lita på varandra och stötta varandra.

E och F är överens och assistenten frågar; **Vad säger resten?** (och vänder sig till de andra i gruppen). A instämmer i vad E och F har sagt:

Jo, det är väl så.

F säger då:

Ens familj är ju egentligen dom man ser upp till nästan, eller om man inte har dåligt minne, blir väl uppfostrad...

Assistenten frågar vidare; **Vad säger ni om skilsmässor?** E börjar med att:

Det är väl jobbigt i början, men ok sen.

Han berättar sedan att hans föräldrar är skilda. Då säger F att det är hans också. A tycker om detta:

Jag vet faktiskt inte hur det känns, men jag skulle tycka att det kändes jävligt konstigt om jag själv var där.

B tycker att det beror på:

Men det är bättre än att dom bråkar hela tiden.

A tycker ändå att det:

Jo, men det skulle kännas konstigt i början, jag är ju van att ha en mamma och en pappa hemma och syskon ibland.

A säger inte att han tycker att det är fel, moraliskt eller annat, att föräldrar skiljer sig. Men att det för hans del skulle kännas konstigt. I alla fall i början. E som har egen erfarenhet säger så här:

Fast det beror ju på om mamman och pappan är vänner fortfarande eller om dom bråkar hela tiden.

Det viktigaste är kanske inte att dom är gifta eller att dom bor ihop utan att dom är vänner? D tänker sig in i hur det skulle vara att ha skilda föräldrar och säger:

Jobbigt om dom skaffar barn med sin andra...din mamma eller din pappa, spelar ingen roll vilken av dom skaffar en annan familj.

Det jobbiga skulle vara om ens mamma eller pappa skaffade en ny familj tycker D och så frågar han E:

Vem går du mest till, din pappa eller din mamma?

På detta svarar E:

Min mamma.

D frågar vidare:

Känns det inte som att din pappa har kommit bort?

Och visst kan det kännas så, E svarar:

I början kanske det var jobbigt.

D kommer här tillbaka till det här med val av partner och säger:

Det är just därför det är så viktigt tror jag, i början, att man väljer tjej som man gifter sig med. Bråkar man mycket så kan ibland familjen hjälpa till, alltså ens egna föräldrar.

Här ger D uttryck för en traditionell syn, att hans egna föräldrar skulle kunna hjälpa till om det skulle bli så att han och hans kommande fru skulle bråka mycket. A håller med om detta:

Ja, det är faktiskt sant. Men fortfarande säger jag, jag har sista ordet när det gäller.

Här frågar D:

Är det inte i Sverige som har högsta skilsmässorna i världen kanske?

Här pratar några i gruppen om det beror på att man kanske skaffar barn för tidigt och så ger de några olika exempel på några de känner, eller känner till, som har skaffat barn väldigt tidigt. Det blir ganska många kommentarer kring om det går att fortsätta skolan då och så säger D:

Jo, jo. Jag vill att mina föräldrar först ska ha ett arbete så dom mår bra, istället för att sitta hemma resten av livet.

Att båda föräldrarna ska kunna arbeta för att må bra tycker D och det är ju inte uttryck för traditionella värderingar utan för individualistiska. Diskussionen fortgår och dom kommer fram till tankar om val av barn. D säger:

Jaja, jag har inte sagt att det inte sker...man måste snacka om det innan. Tjejen säger att hon vill ha barnet medan killen inte kan välja.

D tycker här att båda föräldrarna har ett ansvar när barnet kommer och D har tidigare tyckt att föräldrarna ska hålla ihop och att det därför är viktigt vem man väljer som partner. Men när det gäller om ett barn ska födas, efter det att en kvinna blivit gravid, då är det bara kvinnan som bestämmer. Inte heller A tycker att detta är bra:

Jo, det är dåligt tycker jag.

D tycker vidare:

Den lagen borde ändras tycker jag. Vill inte båda så skulle det inte finnas några medel.

Här framkommer inte om han menar om båda vill behålla det eller om båda önskar abort. D säger inte vilka medel han menar. A säger så här:

Jag tycker också det är dåligt, att killarna inte får välja. Visst, det är tjejerna som bär på det.

Nu konstaterar A att det ju i alla fall är tjejen som bär på barnet. D tycker ändå att män borde få ha inflytande över om det ska födas ett barn eller inte och säger vidare:

...tjejerna säger "vi har ingen makt", men dom har en jävla makt.

D tycker att tjejerna har all makt i denna fråga men han konstaterar ojämlikheter i lönesättning vad gäller män och kvinnor:

Visst, dom tjänar inte lika mycket i lön.

A och D talar här en stund om den dricks som dom, tjejerna, ändå kan få. Om dom arbetar inom restaurangbranschen. Men ändå säger A:

Jo, men jag säger ju det, det är stor skillnad mellan tjej och kille, det är 50 000 i skillnad per år ungefär.

En medvetenhet om löneskillnader finns och A gör en uppskattning om hur mycket pengar det kan röra sig om. A säger också:

...jag skulle inte vilja ha 40 000 mindre per år.

A ser det ur tjejers perspektiv och tycker att han skulle själv inte vilja ha det så. A understryker här att löneskillnader finns även om tjejen skulle ha högre utbildning:

Det finns bevisat att tjejen har mer utbildning än killen till och med, men får mindre betalt i vissa lägen...men dom jobbar på samma jobb och har samma tider.

D undrar:

Beror det mera på att tjejerna kan få mammaledigt, när är det ju pappaledigt och sånt också, men att tjejen får dåliga dagar, när dom får mens?

A tycker inte detta utan understryker:

Men det finns bevis på att det finns killar och tjejer som har jobbat exakt samma tider i en månad...

Vilket D inte är rätt:

Det är fel, det är fel! Det beror på vilken arbetsledare man har.

Moderatorn frågar nu; **Får jag fråga om man tittar på särbo, sambo, var går gränsen till familj där. Eller ensamstående föräldrar med barn, en ensamstående mamma eller pappa med ett barn. Vad är familj i det sammanhanget?** Först är det någon som säger; "Det är en grej mellan dom två". D tolkar frågan så här:

Dom är ju tillsammans, medan fadern kanske har lämnat dom, dom känner ju att dom har svikits eller nåt, så dom blir närmre varandra, för dom har ju ingen annan.

Moderatorn frågar; **En ensamstående mamma och hennes barn kommer ändå närmare?** Här säger E:

Jag har starkt band med min pappa.

Någon i gruppen frågar; "Du har aldrig skrikit till din mamma eller pappa?" På detta svarar E:

Nej, jag har aldrig sagt ett fult ord.

D säger så här om detta:

Inte jag heller, men jag brukar höra svenskar som har gjort. Därför ibland tror man att det är starkare band mellan invandrarfamiljer än svenskar.

Här tolkar D det som att om man skriker åt varandra så är banden inte lika starka. D och A talar med varandra om deras föräldrar bråkar och så säger D:

Det är inte väldigt ofta nej (som hans föräldrar har bråkat med varandra) men är det väldigt så blir det kanske mest i en svensk familj där man skiljer sig.

Här ser D det som att det är i dom svenska familjerna man bråkar mest och att det är där man också skiljer sig. A säger att det är inte så bra om föräldrarna bråkar och säger fula saker till varandra:

...men man lär sig ändå det föräldrarna gör, om jag säger åt min flickvän dag in och dag ut, ursäkta språket men jag säger "hora" och så vidare och så vidare. Om jag har en son till exempel, så klart han skulle säga hora till andra tjejer för att jag ...

Här håller D delvis med:

Ja, men mera till sin mamma.

Och A säger om detta:

Jo, mot sin mamma, men det är väl respektlöst att säga hora till en tjej överhuvudtaget. Din mamma har varit en tjej en gång i tiden, förstår du.

Här kommer E in i diskussionen och säger:

Och sen om mamma skulle göra något dumt mot sonen eller säga till honom, då skulle han använda ordet.

E tycker att om mamman är dum så är det ju så att då är barnet dumt tillbaka och har man då lärt sig att använda ordet hora så kan det användas. Igen börjar A och D tala med varandra efter att B har sagt:
...du har ju mera respekt för dina föräldrar än vad du har..

Och D säger då:

Fast mindre respekt för dom andra, om det inte är din fru

Är det mindre respekt för andra tjejer som D menar? Än för föräldrarna och för sin fru. A säger så här:

Ok, då måste jag säga, ok, har han lika mycket respekt som han har blivit uppvuxen på det sättet? Så som jag har respekt för mina föräldrar? Har vi lika mycket respekt för föräldrarna? Medan han går och säger; "hora" och så vidare till andra tjejer, och jag är en lugn person. Har vi lika mycket respekt för våra föräldrar.

A verkar vilja säga här att även om man inte säger hora direkt till föräldrarna så respekterar man dom ändå mer, om man nu har lärt av dom att inte säga sådana saker, om man inte säger det till någon alls. A frågar sig vidare:

...frågan är vad är respekt? Respekt. Du är ändå två olika personer, du är en person när du är med dina föräldrar.

Här berättar D:

Du blir uppvuxen, du blir upplärd på att, man hör ju till exempel mamman och pappan bråka på varandra, men du vet ju ändå att du inte ska skrika på din mamma... jag tycker att man lär sig mycket bättre utav deras sätt. När ens föräldrar bråkar, att du vet hur det är för ett barn sen. För du har själv varit i den situationen. Och gör inte jag det när jag får en fru, jag kommer inte att skrika framför mina barn, skrika hora till min fru!

Har D hört sin pappa skrika hora till sin mamma? Är det så att han kallar flickor, (men inte sin mamma och inte sin kommande fru) ibland? D talar vidare om det här:

...jag tror att man följer med i utvecklingen. Förr i tiden var det väldigt vanligt att man skrek hora och andra saker till sin fru. Det är inte så vanligt nu.

D tycker alltså att det ändrat sig och blivit mindre vanligt med män som skriker hora till sin fru. D fördjupar sig ytterligare i förändringarna:

Det följer ju med i framtiden i alla förhållanden. Vissa kanske blir sämre, vissa blir bättre. Men det är inte precis som det var när våra föräldrar var unga. Nu bråkar tjejerna mer tillbaka.

Efter några olika kommentarer kommer D tillbaka in på respekten för dom gamla i samhället:

Respekterar man mycket gamla som man gör utomlands?

På detta svarar B:

...i Sverige så snor dom ju deras grejer och rånar dom och så där.

Det håller inte E med om:

Det är fan fel.

A berättar om sin syn på äldreomsorg som han fått genom sin mamma:

I vissa lägen kan det vara rätt när dom har problem, stora problem (med boende för äldre) när man vet att man inte kan ta hand om dom själv och där kan dom få den hjälp dom behöver. Min mamma jobbar på ett sånt ställe, och det finns normala människor. Men deras barn som ligger på en, vi säger 30-40 bast, har skickat dit dom för att dom inte orkar med.

På detta svarar någon "Det är dåligt" men E säger:

Dom kanske inte har tid heller.

Om det här tycker A;

Kan inte du lägga ner ett par år och ta hand om dom sen?

F tycker:

Det kan ju ta 20 år

A tycker ändå att:

Dom har tagit hand om dig nu i 20 år.

Efter en del spridda kommentarer säger A:

Vissa lägger in dom på hem, kastar in dom där, hälsar på dom en gång i månaden. Hur roligt är det egentligen, hälsa på dom en gång i månaden?

A tycker verkligen att det är synd om dom gamla i det sekulariserade Sverige. F har en tanke på varför det kanske blir så få besök:

Föräldrarna kan inte varit så snäll mot dom.

D håller inte med i detta:

Spelar ingen roll om dom varit snälla eller inte, när du var liten dom tog hand om dig tills du är, du är på grund av dina föräldrar!

Även D ger uttryck för att föräldraskapet i sig gör att de när de blir gamla förtjänar omsorg och respekt. Detta är en traditionell bild som säger att hur än föräldrarna varit så är dom värda respekt och ska tas om hand om på äldre dagar. Både D och A är traditionella i sin uppfattning kring hur de äldre ska behandlas. F tycker ändå:

Dom kan ju ha varit skittaskiga, aldrig hemma. Klara sig själv.

A håller fast vid sin åsikt:

Du överlevde ju, alltså har dom tagit hand om dig, eller?

E håller med F:

Ja, man kanske har överlevt själv.

A fördjupar sig i att föräldrarna tagit hand om sina barn:

Hur ska du överleva när du är ett år? Förklara för mig. Du kan ingenting, dom har kastat ut dig, hur ska du kunna överleva, ska du börja göra en koja? Det går inte, dom måste åtminstone ha tagit hand om dig i fem, sex år.

Här kommer C in i diskussionen kring hur äldre har det i vårt samhälle:

Det är skillnad om dom är äldre, dementa och sådär. Inte kan klara sig själva, då fattar jag att man lägger in dom. Men, som du säger, det finns en del som är helt friska.

A kommer åter in på sin mamma som arbetar inom äldreomsorgen:

Jag har t ex varit och hälsat på min mamma, hon jobbar på ett sådant ställe och dom är helt friska, kommer fram och hälsar; "Hej, är du hennes son?" och så vidare.

Här tycker E:

Dom är skittrevliga på sådana ställen.

A fortsätter vidare:

Och dom hälsar och pratar. Ja, dom är hur roliga som helst och hur glada som helst. Men jag förstår inte varför dom är där inne.

D byter fokus i äldrefrågan lite grann:

Det jag ännu mer inte förstår det är hur det har kommit upp såhär mer och mer brott mot dom äldre.

Respekten för dom äldre handlar alltså inte bara om de egna åldrande föräldrarna utan också äldre generellt, i samhället. B kommenterar:

Bara för att dom är så, dom kan inte försvara sig, det är därför.

D säger då:

Om jag skulle se några killar i min ålder hoppa på gamlingar, skulle jag hjälpa gamlingen. Ja, det är klart.

A instämmer:

Det är skam egentligen, det är skam överhuvudtaget att göra något sådant.

E ser till en orsak till att gamla utsätts:

Det är bara för att dom vet att dom går och tar ut sina pengar och gömmer dom hemma.

D säger:

Men det spelar ingen roll, dom har haft hela sitt liv.

F kommenterar detta med:

Dom vet ju inte vart gränserna går riktigt, barn idag. Dagens ungdomar går ut och sticker folk med kniv varenda dag typ. Bara det, rånar gamlingar utan anledning är det ju.

Pratar F här om en mediabild? För han tillhör ju själv dagens ungdomar men pratar inte om "oss" ungdomar utan om "dom" som inte vet vart gränserna går. D tycker att det är skillnad i om man hotar äldre:

Nej, men gamlingar, det är ju ändå en helt annan sak. Om du gör det mot en annan kille eller tjej, då gör du det ändå för att du är svartsjuk, avundsjuk, spelar ingen roll. Ja, om jag rånar dig, det är kanske för att jag vill ha din mobil. Jag har sett att alla har mobiler så jag vill ha din mobil.

D verkar ge uttryck för att det inte är så konstigt om ungdomar rånar varandra. Däremot så tycker han att det är totalt tabu att ge sig på de äldre. Han förklarar här vidare:

Gamlingar är ändå en annan sak. Dom har liksom levt allting, levt så pass länge att dom förtjänar någonting. Han i min ålder, va fan ska han ha en Merca och ja, ha en Renault?

D tänker om detta:

Hans pappa kanske har gjort så pass hårt arbete att det har lönat sig för två personer.

Och D tycker om det:

Ja, men då gör det ju ingenting om jag tar en mobil från honom för han kan få tio tillbaka.

D har alltså en rätt hård attityd när det gäller jämnåriga men han är mycket konsekvent i sin syn på att han inte skulle ge sig på äldre. A säger:

Jo, men en gamling kan va miljonär i så fall, så som du tänker. Då kan gamlingen va miljonär.

A verkar inte hålla med i att det är ok att stjäla från unga heller. Men respekten för de äldre sitter djupare hos D:

Ja, men jag skulle inte göra mot någon gamling, jag skulle aldrig kunna.

Han förklarar varför:

Mot en gamling har jag inget motstånd...jag tycker man ska ta jävligt hänsyn till dom... det är synd att det blir mer och mer så här brott mot gamlingar...

Efter att A berättat om en artikel i UNT säger D vidare:

Det är samma sak, handikappade. Det begås mer brott mot dom nu.

A säger så här om detta:

Folk har väl insett att dom inte kan göra motstånd.

D berättar här om gängbildningar:

Nej, jag tror att det är dom här yngre, kanske lite svagare, som ser upp mot dom här stora gangstrarna. Dom ser att dom tjänar pengar, men dom (de yngre) klarar inte av att göra det på nån i sin egen ålder, det är för stort motstånd. Så jag tror att dom går på handikappade och äldre.

Efter att deltagarna i denna fokusgrupp börjat skoja lite om ett TV program de sett så återgår de till kollaget och några kommentarer om bilderna fälls och så säger E om hur det skulle kunna vara:

"Morsan, nu ska jag gå hem till min andra familj"

Detta ställer ju frågan om hur många familjer vi kan ha. D frågar E:

Om jag frågar dig, ska du hem till familjen, vilken familj tänker du på?

På detta svarar E:

Vilken jag tänker på? Jag tänker på min flickvän.

E förtydligar:

Jag bor mest hemma hos min flickvän. Jag är där typ oftare.

Att fundera över

Gruppen av pojkar vid Grafiskt utbildningscenters medieutbildning är den andra av två respondentgrupper där intervjusamtalen tänks kunna komma att gestalta ett postmodernt förhållningssätt. Den första var den föregående gruppen av flickor från samma utbildning och det kan då förstås vara intressant att fortsättningsvis spegla de synpunkter och ståndpunkter som kommer till uttryck bland pojkarna i ljuset av dem som visat sig komma till uttryck bland flickorna? Finns det skillnader i dessa flickors och pojkars inställning till frågor som rör familje- och relationsrelaterade värderingar? Flickorna visade sig, enligt den tolkning som presenterats ovan, i flera avseenden röra sig i en sådan ”kulturell korridor” som tidigare ansetts motiverad att använda såsom metafor för den rörelse som hos en och samma grupp av individer pågår mellan traditionella, moderna och postmoderna värderingar – om än med en starkare betoning på ett postmodernt fokus på den autonoma människans frihet och integritet, kanske inte minst därför att flickorna, till skillnad från de medelålders tjänstemännen, i stor utsträckning saknar erfarenheter av ett liv i traditionella och moderna samhällsliga kontexter. Hur är det med pojkarna i den nu aktuella respondentgruppen? Rör de sig också i en sådan här kulturell korridor, eller representerar de på ett mer entydigt sätt ett postmodernt förhållningssätt?

Vad som, till att börja med, är relativt tydligt att pojkarna i den här gruppen ger prov på varierande förslag till hur begreppet familj ska förstås, och att dessa förslag illustrerar en sådan bredd mellan traditionella och icke traditionella tolkningar som kunde identifieras i det föregående samtalet med flickorna. När D uttrycker sin spontana bild av vad en familj är säger han ”Två föräldrar och ett barn” medan A istället ger bilden av ”Två föräldrar och sex barn”. Tvåsamheten i föräldraskapet är gemensamt för båda svaren medan det första *kan* tolkas som ett uttryck för ett modernt och det andra *kan* tolkas som ett uttryck för ett traditionellt synsätt. Den lilla kärnfamiljen kontrasterar mot den barnrika – men den här skiljelinjen bör nog knappast övertolkas. A vidgar nämligen omgående ramarna för hur familjebegreppet kan förstås så att ”kompisar” och ”fotbollslaget” skulle kunna tänkas inbegripas i ett sådant begrepp - dock med det reserverande tillägget att ”Sen har man sin verkliga familj”, vilket skulle kunna tyda på att A, trots allt, inte räknar en icke traditionell inklusivitet såsom riktigt fullvärdig när begreppet familj ska förstås och tillämpas.

F utvecklar emellertid en postmodern tolkning när han anser att biologiska föräldrar inte, givet att ”man inte har någon bra kontakt med dom”, nödvändigtvis ska räknas in i familjen. Snarare är det ”den som man står närmast” som ska göra det, och det betyder att biologi eller ”blodsband” inte uppfattas som ett vare sig nödvändigt eller tillräckligt kriterium för vem som ska inkluderas respektive exkluderas i förhållande till förståelsen av begreppet familj. Det här är ett tankestråk som utvecklas av flera respondenter längre fram i samtalen, till exempel av B när han, för att förklara vad en familj är, säger att det ”är någon som står en nära”. Närståendekriteriet snarare än en blodsbandskriterium prioriteras härvidlag – vilket givetvis inte måste betyda att de inblandade avser att en tillämpning av dessa båda kriterier inte (rentav oftast) skulle ge samma resultat vad gäller vilka som ska och vilka som inte ska räknas in i ens familj. När respondenterna beskriver befintliga och tilltänkta familjer handlar det som regel om föräldrar och deras biologiska barn som lever tillsammans under ömsesidig respekt och tillit. De är både biologiskt och känslomässigt nära, vilket också syns framstå som ett återkommande ideal under det pågående samtalet.

”Jag tycker att det bästa är att man litar på varandra”, konstaterar F, och B framhåller, när han får frågan om vad som är viktigast: att varje person i en familj bestämmer eller att familjen håller ihop och att någon bestämmer reglerna, att ”familjen håller ihop och föräldrarna bestämmer reglerna”. Här lyfts åter begreppet *tillit*, och nu i relation till en traditionellt eller modernt uppfattad familjestruktur där vuxengenerationens föräldrar tillskrivs prioritet i de beslutsprocesser som uppkommer. Det här betyder inte att respondenterna skulle fränkänna barnen i dessa familjer ett berättigat utrymme för att synas och säga sin mening. Både A och D framhåller att såväl barnens ålder som innebörden av de beslut

som ska fattas – liten eller stor – spelar roll för hur mycket påverkan barnen bör kunna medges ha. Och här finns också ett perspektiv uttryckt enligt vilket tilliten mellan föräldrar och barn är grundläggande. När F ska besvara frågan hur en bra son eller dotter ska vara nämner han just en sådan tillit: ”Att man ska tro på varandra, lita på varandra”.

Ville man försöka knyta ihop dessa olika trådar kring hur respondenterna förhåller sig till varierande tolkningar av begreppet familj, får man nog konstatera att en sådan kulturell korridor som i de föregående samtalen kunnat identifieras återfinns också här. Såväl biologiska som känslomässiga kriterier för vad som kan vara en familj gestaltas i den aktuella dialogen, och här finns också en reflexion kring att Sverige i relation till mer traditionella länder skiljer ut sig. Samtliga involverade utom möjligen E säger sig ha intrycket av – eller vara övertygade om – att ”familjen” har en starkare betydelse i många andra länder, och ”familjen” förstås här av åtminstone B och F även inkludera ”slakten”, det vill säga inte bara föräldrar och barn utan också, som B säger, exempelvis ”farmor”. Enligt E behöver emellertid inte avsaknaden av ett intensivt och återkommande umgänge inom familjen betyda att denna inte skulle vara ”lika viktig överallt”, men snarare att ”man umgås mindre här i Sverige”.

I det postmoderna kommunikationssamhället har vi, skulle man här kunna fundera, färre naturliga förutsättningar för att hinna med eller prioritera personliga möten inom familjen: vi rör oss i en rad kontexter i såväl arbets- som privatliv som ligger utanför familjelivets fysiska och tidsmässiga räckvidd, och det gör att vi kanske umgås mindre än vad man har möjlighet att göra i mer traditionella och moderna samhällen. E problematiserar genom sitt inlägg en tolkning av hur familjens betydelse upplevs, vilken skulle riskera att i generaliserande och möjligen smått svepande ordalag måla upp en bild av en kompakt och talande frånvaro av en sådan betydelse i det postmoderna samhället. Vad pojkarna i samtalet alla tycks vara eniga om är dock att familjen – på ett eller annats sätt uppfattad (och i deras reflexioner väldigt ofta traditionellt eller modernt tolkad) – verkligen *har* en stor betydelse för människor *inte minst* i ett samhälle där den enskilde tillmäts en autonomi, en självständighet och ett självbestämmande som, på samma gång som detta utgör förutsättningar för personlig utveckling och personligt ansvar, riskerar att låta den personliga integriteten övergå i en ensamhet där individen upplever en avsaknad av sammanhang och tillhörighet som en mer eller mindre dramatisk brist.

Pojkarna framhåller, och här finns stora likheter med flickorna i föregående samtal, vikten av att höra till ett familjesammanhang som präglas av tillit, öppenhet och en respekt som vad gäller relationen föräldrar – barn kan ta sig lite varierande uttryck vad gäller rollen som bestämmande auktoritet. Detta givet innebörden av de beslut som ska fattas samt barnens ålder och grad av mognad. En sådan här tillit framstår nästan i respondenternas samtal som något som med självklarhet kan förutsättas. Det råder för dem ingen tvekan om hur betydelsefullt det är för individer som hör till en gemenskap att denna präglas av samhörighet, ömsesidighet och en genuin upplevelse av tillit. K E Løgstrup som nämndes i kommentaren till det föregående samtalet framhåller just en sådan upplevelse som närmast ursprunglig eller naturligt given, och som någonting människan inte bara kan – utan kanske måste – våga gå in i för att leva ett gott och personligt tillfredsställande liv. ”Om tilliten och dess självutlämnande bara var något som berodde på vårt godtycke”, konstaterar Løgstrup i *Det etiska kravet* angående det existentiella ”krav” som kan knytas till begreppet tillit,

”så att vi utan att mista något kunde strunta i detta, skulle det i vårt liv tillsammans med varandra inte existera andra krav än de som den ena människan skulle kunna få för sig att ställa på den andra... Så förhåller det sig emellertid inte. Tilliten beror inte på oss. Den är given. Vårt liv är nu en gång så skapat, över våra huvuden, att det inte kan levas på annat sätt än att den ena människan i visad eller begärd tillit utlämnar sig och ger mer eller mindre av sitt liv i den andra människans hand”. (1)

Det finns en vid och djup teologisk och filosofisk kontext inom ramen för vilken detta och andra uttalanden kring tillitsbegreppet bör tolkas om Løgstrups tänkande ska göras rättvisa, men så mycket kan här sägas som att upplevelsen av tillit, och modet att lägga sitt liv i andras händer, för honom framstår som något naturligt och som något ursprungligt, något som kan förankra inte bara enskilda människors liv utan också deras relationer till varandra och till omvärlden. I någon mån – och givetvis

utan en närmare teologisk och filosofisk överbyggnad – speglar, kan man nog på goda grunder säga, pojkarnas bilder av vad det innebär att leva i ett sammanhang där det finns en tillit som är knuten till såväl öppenhet som tydlighet i de inbördes relationerna i den familjerelaterade kontexten. Tilliten framstår närmast som en grund för själva förståelsen av vad en familj är – eller, i de fall där biologiska band eller blodsband ges utrymme i bestämningen av begreppet – av vad en *god* familj är.

Det råder ingen tvekan om att respondenterna i det aktuella samtalet såväl explicit som implicit ger uttryck för en medvetenhet om en omgivande postmodern samhällelig kontext. Inte heller verkar det, som vi senare ska återkomma till, vara så att respondenterna inte skulle förutsätta att mycket av det som ur ett värderingsmässigt kan sägas präglade en sådan kontext är något bra, något gott och något eftersträvansvärt. Men ingenting av detta syns rubba den tilltro pojkarna har till det familjerelaterade sammanhangets förutsättningar och förmåga att skänka en förankring för de ingående individerna att landa i, att utgå från och att leva i hägn av. Den tillit som här talas om syns uppfattas som något naturligt, något ursprungligt – något orubbligt gott. Här finns uttryckliga perspektiv som tillsammans bildar ett mönster av postmodernitetens mer eller mindre förgivettagna fördelar och traditionens och modernitetens likaledes förgivettagna förutsättningar, att förankra desamma i en fast och förtroendegivande botten vilken förmår förena individens rättmätiga integritet och självbestämmande med kollektivets omsorgsfulla och tillitsskapande relationer.

Ett postmodernt förhållningssätt röranden den enskilda individens frihet och handlingsutrymme kommer på ett tydligt sätt till uttryck när respondenterna i den aktuella gruppen diskuterar frågan vem som bör få bestämma vem man ska gifta sig med. F tycker att det är ”nästan självklart” att det är respektive individ som själv har att avgöra detta, och B menar att föräldrarna, när deras barn valt partner, har att ”respektera ens val, inte lägga sig i”. Det är uppenbart att pojkarna här sätter den personliga integriteten och den individuella bestämmanderätten i centrum – och det är ju också ett mycket grundläggande val med förmodligen varaktiga konsekvenser de diskuterar.

Å andra sidan är det nog motiverat att understryka, att det individfokuserade förhållningssätt de här ger uttryck för inte framställs som helt och fullt isolerat från de synpunkter berörda föräldrar kan ha på ett val av partner. A tycks inte anse det oviktigt att ”familjen” ska se positivt på hans val av flickvän eller fru, även om valet måste vara hans därför att det inte är ”mina föräldrar som kommer bo med henne... ta hand om hennes barn och mina barn, utan det är jag”. Det här betyder att A på förhand skulle fråga och lyssna till vad hans föräldrar anser om hans val – han understryker att han inte skulle komma till sina föräldrar och berätta att han redan *har* gift sig – och skulle de avråda eller förhålla sig tveksamma skulle han, om hansa försök att övertyga dem misslyckas, kunna tänka sig att avstå: ”Då skulle jag försöka få dom att fatta att jag verkligen vill gifta mig, men jag skulle inte göra det om dom sa nej, och så skulle jag göra det ändå. Då tycker dom inte om henne ännu mer... utan jag skulle ta det lugnt och sakta men säkert få dom att förstå att hon är en bra tjej, hon är si och så och så vidare. Men jag skulle, inte bara för att dom säger nej, då jävlar ska jag gifta mig”.

Samtalet mellan respondenterna speglar, precis som tidigare, varierande synpunkter och förhållningssätt, där den postmoderna samhällelige kontext där de lever visserligen låter individens självbestämmande och rätt att utforma sitt liv förutsätts som ett raster över de val och de små och stora beslut en individ har att fatta inte minst som ung – men där traditionella och moderna värderingar om en beroenderelation till omvärldens människor, och då i synnerhet föräldrarna, sätter gränser för hur vida och breda uttryck den enskildes autonomi och bestämmanderätt bör få ta sig. Det ömsesidiga föräldra-barn-förhållandet syns uppfattas som basalt, primärt och kanske också ursprungligt. När A i samtalets inledande avsnitt säger att familjen kan inkludera ”kompisar... som umgås väldigt, väldigt mycket” eller ”ett fotbollslag” och sedan lägger till att ”Sen har man sin verkliga familj”, så speglar han en rörelse mellan ett postmodernt synsätt där närhetskriteriet avgör medlemskap i en familj och ett traditionellt eller modernt där ett biologiskt kriterium snarare framställs som grundläggande och primärt – även om detta senare, som vi tidigare sett, under gynnsamma omständigheter harmonierar också med närhet och tillit såsom betydelsefulla villkor för hur en ”familj” ska uppfattas. Den *verkliga* familjen följer en traditionell eller modern struktur med tvåkönad parsamhet och barn – och man kan nog se betydelsen av att hålla denna bild levande som ett mer eller mindre uttalat ideal också i

pojknas samtal kring skilsmässor. E som har erfarenhet av att vara skilmässobarn berättar att detta känns ”jobbigt i början, men ok sen” och A tror att det skulle upplevas som ”jävligt konstigt” – samtidigt som B påpekar att en skilsmässa kanske ändå är att föredra jämfört med en situation ständigt präglad av bråk. Som moderatoren nämner finns här inte några moraliska betänksamheter inför att ett parförhållande upplöses genom skilsmässa – tveksamheterna är snarare av en känslomässig natur. Och inte minst gestaltas nog detta när D tänker sig in i att endera av parterna skulle bli förälder inom ramen för en ny relation, en annan parsamhet än den tidigare. Här lever nog, kan man förmoda, idealet om den ursprungliga och harmoniska familjen i traditionell eller modern utformning som något mycket starkt och betydelsefullt.

Här kan man också erinra sig vad respondenterna har att säga om tvåkönad vänskap utanför parrelationen. Också här syns postmoderna värderingar leva sida vid sida med traditionella och moderna och bilda mönster som på ett eller annat sätt skapar en rörelse i den kulturella korridor vari vilken samtalet förs – och det finns uppenbara likheter med hur flickorna i det föregående samtalet resonerade.

Frågan huruvida parterna i ett parförhållande bör få ha vänner av motsatt kön utanför förhållandet syns i det närmaste oproblematiskt för pojkarna – och här är det F som återigen framhåller den ömsesidiga *tilliten* som en både sammansvetsande och trygghetsskapande förutsättning för en kärleksrelation mellan man och kvinna. I så måtto uttrycks ett främjande förhållningssätt till de ingående individernas rätt och frihet att finna och odla sociala relationer utanför den gemenskap parrelationens parter har, samtidigt som ett sådant förhållningssätt syns utvecklas mot bakgrund av föreställningen om deras parrelation som minsta gemensamma enhet, det sammanhang där båda individer finner sin plats, sin trygghet och sin styrka. Den individuella friheten betraktas som betydelsefull och kanske också självklar – under förutsättning att den inte äventyrar parsamhetens gemenskap och ömsesidiga tillit.

Exempel på när sådana hot skulle kunna komma ger pojkarna i samband med att de diskuterar frågan huruvida de skulle finna det vara oproblematiskt att deras framtida fruar sov över hos manliga vänner. Här är det tydligt att det är situationen eller omständigheterna som framställs som avgörande för pojkarnas inställning. Skulle det handla om barndomsvänner – det vill säga män med vilka fruarna haft en långvarig kompisrelation – syns detta vara acceptabelt, i synnerhet, menar A, om ”man känner killen”. Nyttillkomna manliga vänner möts inte med samma acceptans i det aktuella fallet, inte heller om det handlar om en ny arbetskamrat.

I likhet med flickorna förutsätter pojkarna i sina resonemang, tycks det, att könsöverskridande kontakter kan accepteras under bestämda förutsättningar, och dessa förutsättningar handlar mycket om att långvariga och uppenbara vänskapsförhållanden inte uppfattas som hotfulla för den kärleksrelation som parförhållandet ger uttryck för. Den individuella – postmodernt uppfattade – autonomi försvaras således av pojkarna givet att denna inte riskerar att utgöra ett mer eller mindre tydligt hot mot den moderna eller traditionella gemenskap parrelationen genomsyras av.

Å andra sidan bör det nog framhållas, att respondenternas resonemang kring de båda i parrelationen ingående parternas inbördes förhållande och roller i mångt och mycket präglas av individuellt fokuserade värderingar. D betonar vikten av att båda hans föräldrar ska ha ett arbete ”så dom mår bra” – det postmoderna samhällets framhållande av personlig utveckling och självförverkligande kommer här till uttryck, och det finns inte någon gränsdragning mellan personer med olika kön uttryckt. Samtliga respondenter som yttrar sig när det handlar om hur löner kan skilja sig mellan kvinnor och män som arbetar med samma sak och lika mycket, tar avstånd från sådana skillnader. Män och kvinnor betraktas som individer vilka, om de utför samma arbete, ska ha lika mycket betalt. Och pojkarna lyfter också in autonomiprincipen i ett annat sammanhang där det är männen som tolkas ha en sämre situation ur rättvisesynpunkt än vad kvinnorna har, nämligen när det gäller vem som ska ha rätten att fatta det avgörande beslutet huruvida en graviditet ska eller inte ska avbrytas. Efter att ha framhållit vikten av att parterna i en sådan här situation resonerar om saken konstaterar D, med stöd från A, att nuvarande lag ”borde ändras... Vill inte båda så skulle det inte finnas några medel”. Och D vidgar

perspektivet med hänsyn till maktövertväganden: "...tjejerna säger "vi har ingen makt", men dom har en jävla makt" – och här syftar han då inte på arbetsliv och lönesättningar där, utan på familjelivet och kvinnans lagstadgade rätt att avgöra huruvida hon vill avbryta en graviditet eller ej.

Pojkarnas inställning rörande den aktuella beslutsrätten är, kan man nog gissa, inte helt ovanlig bland unga män som mer eller mindre lätt kan identifiera sig med rollen att vara blivande pappa utan att vilja vara det – eller, vilket inte diskuteras i samtalet men som utgör en motsvarande roll, att vara en blivande pappa och vilja vara det, men inte bli det därför att den blivande mamman beslutar sig för att avbryta graviditeten. Det här är en inställning som kanske inte alltid har gjorts till föremål för en djuplodande diskussion på det sätt som hade varit önskvärt. Ingen kan förneka att det, vid en graviditet, är kvinnan som i fysisk mening binds till den process som ligger framför henne och ett växande foster och, så småningom, barn – och just i det här avseendet äger väl ansvarsbildningen så att säga en tidlös giltighet. Men med en ökad vilja och benägenhet hos män att ta sin del av det gemensamma ansvaret för barnen i en relation, att vara pappalediga och att odla en nära kontakt till barnen på lika villkor med mammorna inom ramen för den postmoderna samhällsliga kontext där vuxna män och vuxna kvinnor båda arbetar och båda lever till den yttre formen rätt så likartade liv, kan man undra om det inte skulle vara värt att åtminstone lyfta frågan om beslutsrätten knuten till graviditeter och aborter till en diskussion och ett samtal. Syftet skulle då kunna vara – inte först och främst att ändra på den beslutsordning som råder – men aktualisera ansvarsrollernas teori och praktik när det handlar om barnafödande och föräldraskap.

Pojkarna upplever att deras rätt att påverka vilket beslut som ska fattas när det gäller att fortsätta eller att avbryta en graviditet inte tillgodoses, och att detta skapar en maktlöshet som bygger på orättvisa förutsättningar. På samma gång som man kanske här kunde ha anledning att tillsammans med dem synliggöra vilka konsekvenser som skulle kunna följa givet att kvinnans beslutsrätt neutraliserades eller upphävdes, borde det finnas skäl för att ta pojkarnas engagerade vilja att delta i beslutsprocessen på allvar. I normalfallet är en graviditet resultatet av två aktiva parter, och det kunde då anses berättigat att också låta båda dessa parter komma till tals när det handlar om att hantera denna graviditet. Samtal är viktiga, dialoger är viktiga – också om det, som i det aktuella fallet, finns starka skäl för att inte kompromissa med den beslutsordning som är befintlig och giltig. Och i den mån någon part – en enskild eller en grupp av individer – upplever sig vara åsidosatta till följd av denna ordning, kan det vara klokt och motiverat att ta sig tid att lyssna till vad de har att säga.

I det föregående citerades såväl Yvonne Hirdman som Carin Holmberg rörande ett sådant "isärhållande" av könen där utrymme skapas för mannens primat och för kvinnans "asymmetriska" övertagande av roller. När man tar del av hur samtalet mellan de unga manliga respondenterna utvecklas, syns tydliga referenser till en tillämpning av Hirdmans och Holmbergs teoretiska modeller saknas – och det är inte heller så lätt att finna mer implicita sådana. Pojkarna tycks förutsätta att både kvinnor och män arbetar utanför hemmet och de uttalar ett aktivt stöd för likalönsprincipen. När de beskriver parrelationer och familjeliv är det *föräldrarna* (av båda könen) som utgör den ena aktiva parten och *barnen* (av båda könen) som utgör den andra. En "bra" dotter och en "bra" son förutsätts göra samma saker, och ingenting tyder på att de situationsrelaterade normer för hur könsöverskridande vänskapsrelationer utanför parförhållanden bör vara utformade som pojkarna nämner som giltiga för deras framtida fruar inte också skulle vara giltiga för dem.

Det finns förstås många livsområden som inte berörs i det föregående samtalet och kanske är det så att det med hänsyn till dem skulle vara lättare att finna underlag för tillämpningar av Hirdmans och Holmbergs teoretiska modeller. Men man bör ändå notera att pojkarnas samtal på ett vis som tycks konsekvent och genomgående sätt syns fokusera individuell autonomi och personlig frihet och integritet utan explicit hänsyn till kön. Härvidlag skiljer det sig från flickornas på en avgörande punkt – och den handlar om att de kvinnliga respondenterna *synliggör* de orättvisor de tycker sig se i sin omvärld, i eller utanför hemmet, och förklarar sig villiga och bestämda att förändra dessa i riktning mot ett mer jämställt och rättvisare förhållningssätt. Och därmed uppkommer också frågan om skälet till att pojkarna inte för sitt samtal rörande angivna ämnen i mer uttalade könsrelaterade termer är, att de inte *sett* de orättvisor som förekommer och att de därför heller inte ser behovet av att uttrycka sig i

en terminologi som markerar en befintlig *könsmaktsordning* (2) vilken bör kritiseras och motverkas? Svaret är inte givet – och man bör hur som helst hålla båda möjligheterna öppna. Det finns nog överväganden som kan tala både för och emot de båda alternativen. Ett som möjligen skulle kunna fungera som ett indirekt stöd för att pojkarna trots allt *har sett* missförhållanden vad gäller mäns och kvinnors inbördes relationer, är det faktum att de diskuterar och uttryckligen tar avstånd från sådant nedvärderande språkbruk som återkommande illustreras med begreppet *hora*. Visserligen finns en oklarhet i D:s påpekande att han som uttryck för respekt för sin mamma inte skulle kalla henne för något sådant men att man, jämfört med den respekt man har för sina föräldrar, har ”mindre respekt för dom andra, om det inte är din fru”. Men på det hela taget tycks pojkarna eniga om att respekten för kvinnor kräver att man inte tilltalar dem med nedsättande omdömen, och både A och D framhåller att det också är viktigt att till barn inte förmedla att detta skulle vara försvarbart. Intressant är också att D tänker sig att bruket av det nedsättande omdömet ”hora” minskat – kanske bland annat till följd av att flickor nu för tiden ”bråkar...mer tillbaka”. (3)

En ytterligare fråga där den ”kulturella korridorrens” rörelser kommer till uttryck rör homosexuellas adoptionsrätt. Med undantag för A syns de involverade inte finna några principiella sexualmoraliska skäl mot denna rätt. Det är istället de adopterade barnen och deras förhållande till en förment icke accepterande omgivning, samt deras förutsättningar att här utveckla en god självkänsla, som syns utgöra skäl mot den. B tycker att ”Det är för tidigt” och C påpekar att ”det känns lite konstigt för barnet när det växer upp, alla har en mamma och en pappa och han har liksom två pappor”. När B säger sig tro att homosexuella adoptioner ”blir...normalt” om ”typ 20 – 30 år” framhåller A en intressant och inte oväsentlig terminologisk justering: ”Inte normalt, jo, jo, det blir ju vanligare och vanligare alltså mer med tiden. Men jag tror inte att det blir så här, det kommer inte att vara mera accepterat i alla fall”.

Som vi såg i anslutning till samtalet mellan de kristna respondenterna brukar ordet ”normal” inte minst i sexualrelaterade sammanhang anses stå för vad som anses vara ”vanligt”. Men A:s poäng är att det faktiskt är en skillnad. Bara för att en företeelse blir mer vanlig behöver inte det betyda att den blir *normal*. Varför? Förmodligen därför att A, som är motståndare till homosexuellas adoptionsrätt, inte grundar sitt motstånd på frekvensen av homosexuella föräldraskap, utan snarare ett kvalitativt övervägande enligt vilket gäller att ”Dom kan inte få barn, alltså har dom inte rätt till det”. När F inflikar att andra människor som inte kan få barn finner andra vägar, till exempel adoption, invänder A ”Jo, jo. Men vi snackar om homosexuella”.

Det argument mot homosexuellas adoptionsrätt som utgår från föreställningar om en naturlig reproduktionsförmåga är vanligt förekommande i olika kontexter, både religiöst och icke religiöst förankrade. (4) När kritiker av argumentet, i likhet med F, påpekat att många heterosexuella par rent faktiskt saknar en sådan förmåga har dess företrädare inte sällan framhållit betydelsen av den *potentiella* förmåga till reproduktion heterosexuella parter har även om denna av ett eller annat skäl skadats eller inte fungerar. Kanske är det en sådan vändning A har i tanken när han säger att ”vi snackar om homosexuella”? Kanske ger han istället uttryck för ett motstånd mot homosexualitet och homosexuell kärlek överhuvud? Mot den senare tolkningen talar hans insikt om att han, trots att han inte vill acceptera homosexuellas adoptionsrätt, ändå inser att ”men samtidigt, känslor, man kan ju inte göra nåt åt att en kille gillar en annan kille”.

Är det aktuella potentialitetsargumentet övertygande? Håller det att utan inkonsekvens acceptera att heterosexuella som saknar faktisk men äger potentiell reproduktionsförmåga bör få adoptera barn, och avvisa att homosexuella som saknar både faktisk och potentiell reproduktionsförmåga bör få göra det? Det finns en rad överväganden att här fundera över – men vi ska inte fördjupa oss i dem. Vi kan väl bara nämna några av dem. För det första kan man undra över varför en *potentiell* förmåga eller egenskap skulle berättiga till bestämda fördelar eller sanktioner? Om jag i egenskap av heterosexuell man har en *potentiell* förmåga att genom vaginalt samlag med en kvinna bli pappa, så kan man ställa frågan varför detta skulle vara relevant för ett ställningstagande till om jag, givet att den potentiella förmågan inte också är reell, skulle tillerkännas adoptionsrätt? Det är, kan man tycka, den reella förmågan och endast den som i sammanhanget är intressant eftersom det är den som aktualiserar

huruvida en adoptionsrätt är relevant att diskutera eller ej. Det enda skälet till att tillerkänna en potentiell reproduktionsförmåga moralisk relevans som tycks kunna spela en roll är något som tar fasta på ett slags inneboende mening i vad som är "naturligt" när det gäller processen som föregår ett föräldraskap. Som vi i den tidigare kommentaren till den kristna gruppens samtal såg, riskerar man här, för det andra, att hamna i svårigheter på det viset, att väldigt få skulle vilja acceptera en sådan begränsad syn på vad som är "naturligt" i sexuella relationer som skulle vara fallet givet att vaginala samlag anges som moraliskt raster och kriterium. För det tredje använder uppenbarligen många hbt-personer sin reproduktiva förmåga till att bli föräldrar – fast då inte, kanske, genom vaginala samlag utan med hjälp av andra tekniker. (5) Och för det fjärde, slutligen, kan man – sist men inte minst – fundera över om det verkligen är *reproduktionsförmåga* som bör utgöra ett kriterium för att avgöra vem som ska tillerkännas rätt att adoptera barn. Kanske kan man förstå att det i en traditionell – och även i en modern – kontext skulle kunna vara så, att just reproduktionens betydelse i familjerelaterade sammanhang förankrar själva förståelsen av begrepp som *föräldraskap* och *familj*. Men i ett postmodernt samhälle med en ny tolkning av familjerelationer och individers autonoma förhållningssätt också inom ramen för mer eller mindre fasta relationer: borde det inte snarare vara *förmågan att ge kärlek* som skulle kunna uppfattas vara ett väsentligt kriterium att använda sig i relation till frågan rörande adoptionsrätt? (6)

Flera av pojkarna är nog inne på resonemang som avviker från ett där potentialitets-, naturlighets- eller normalitetsskäl tillmäts avgörande betydelse i frågan om adoptionsrätt för homosexuella. B gör, precis som tidigare några av flickorna och tjänstemännen, reflexionen rörande barnet i sammanhanget att det "kan vara bättre ändå än att han inte har några föräldrar alls och sitter på fosterhem", och E konstaterar att han "hellre /skulle/ vilja ha två pappor" än att sitta på fosterhem. De här resonemangen förs nog – precis som de tidigare nämnda – att det, även om det kanske inte är *bra* för barn att ha homosexuella föräldrar, är *bättre* givet de alternativ som står till buds. Det här är en viktig terminologisk distinktion att peka på, och det skulle vara intressant att höra hur både pojkarna och de tidigare respondenterna som diskuterat frågan skulle vilja utveckla den. Kanske är det risken för mobbning och utanförskap hos de adopterade barnen som spelar roll för hur distinktionen används? Eller också kanske det är en sådan dikotomiserad syn på sexualitet och sexuella variationer enligt vilken heteronormativiteten – även om den inte tillmäts exklusivt utrymme – ändå förutsätts som en normalitet i relation till vilken alla andra sexuella preferenser och läggningar ter sig mer eller mindre avvikande? (7)

Till sist ska vi i den här kommentaren nämna respondenternas uttalat traditionella värderingar i förhållande till rådande syn på och förhållanden för äldre människor. D inleder denna sekvens av samtalet med att ställa en fråga där han syns förutsätta att respekten för gamla är stark "utomlands" – men verkar tveka om förhållandet är detsamma i Sverige. En intressant dialog utvecklas där huvudproblematiken tycks utgöras av huruvida den omsorg föräldrar gett sina barn med nödvändighet bör generera en motsvarande omsorg från barnens sida när föräldrarna inte längre kan eller orkar ta vara på sig själva. A menar att det kan vara berättigat att de gamla placeras på något äldreboende där de kan få hjälp om de har "problem", men han reagerar på den bristande tillsynen som många gånger drabbar äldre: "Vissa lägger in dom på hem, kastar in dom där, hälsar på dom en gång i månaden. Hur roligt är det egentligen, hälsa på dom en gång i månaden?". När F inför att ett skäl till de få besöken kanske kan vara att föräldrarna inte varit snälla mot barnen, invänder D: "Spelar ingen roll om dom varit snälla eller inte, när du var liten dom tog hand om dig tills du är, du är på grund av dina föräldrar".

Här uttrycks på ett närmast övertydligt sätt det traditionellt uppfattade, ömsesidiga beroende och det likaledes traditionella, odelade ansvar medlemmarna av en familjegemenskap anses ha för varandra – i synnerhet när individer är i särskilt behov av stöd och hjälp. Man överger inte den svagare parten i en familjerelation: föräldrar har, som vi tidigare såg, enligt pojkarna ett tydligt och väsentligt ansvar för sina barn så länge dessa behöver tillsyn och stöd, och samma ansvar tillkommer barnen när föräldrarna på grund av ålderdom och sjukdom inte längre klarar av att ta vara på sig. "Hur ska du överleva när du är ett år?", frågar A: "Förklara för mig. Du kan ingenting, dom har kastat ut dig, hur ska du kunna överleva, ska du börja göra en koja? Det går inte, dom måste åtminstone ha tagit hand om dig i fem,

sex år” – och alldeles innan har han gjort klart: ”Du överlevde ju, alltså har dom tagit hand om dig, eller?”.

Det är i rätt så dramatiska ordalag A gör sin ståndpunkt klar: barn har ett oreserverat ansvar för att ta hand om sina hjälpbehövande föräldrar. Det här är en ståndpunkt som står ut mot bakgrund av de historier som nog ofta hörs i det allmänna samtalet rörande hur gamla människor i det postmoderna samhället placeras på institutioner, dit barn och andra anhöriga sällan eller aldrig hittar vägen. Den personliga integriteten – respekten också för den gamla människas rätt att själv forma sitt liv – övergår i den operonliga ensamheten. Den som saknar kontakt med barnen och barnbarn kanske inte heller upplever sig vara behövs eller älskad – och så kan associationerna fortsätta kring gamla människors utanförskap och olika tolkningar kring den bekanta ättestupans metafor.

Oavsett hur mycket eller lite sanning det mer exakt ligger i den här bilden, är det helt klart att respondenterna i det aktuella samtalet närmast utan undantag är hängivna motståndare till ett förhållningssätt enligt vilket äldre i kraft av sin ålderdom och hjälplöshet skiljs från de barn som har ett omsorgsansvar som ska ses som en naturlig följd av det ansvar och den omsorg föräldrarna tagit när barnen var beroende av dem. Dessutom uttalar flera av pojkarna ett tydligt engagemang också för äldre utanför familjekretsen, de ställer sig frågande och kritiska till de brott ”dagens ungdomar” begår mot både försvarslösa äldre och handikappade i syfte att råna dem. D säger att ”Om jag skulle se några killar i min ålder hoppa på gamlingar, skulle jag hjälpa gamlingen. Ja, det är klart” och A inflikar här att ”Det är skam egentligen, det är skam överhuvudtaget att göra något sådant”. Det här betyder inte att pojkarna inte alls kan förstå varför rån och andra brott begås av ungdomar – så länge offren också är ungdomar. Då kan det handla om allt från svartsjuka till avund och det är människor som befinner sig i ett med förövarna likartat tillstånd åtminstone åldersmässigt. Men, som D säger, ”Gamlingar är ändå en annan sak. Dom har liksom levt allting, levt så pass länge att dom förtjänar någonting. Han i min ålder, va fan ska han ha en Merca och ja, ha en Renault?”.

Ålder sägs här vara en merit, ålder ger utrymme för berättigade förtjänster. Den som har levt länge och gjort insatser på olika områden i livet har rätt att få något ut av detta – till skillnad från den som är ung som inte hunnit meritera sig för ett liv med extravaganser. *Meritprincipen* – det vill säga den rättvisepincip enligt vilken människor bör få del av tillgångar och resurser efter förtjänst – spelar nog här en viss roll för hur D resonerar, men både han och övriga använder sig också av en annan princip, nämligen *Behovsprincipen*: människor ska få del av tillgångar och resurser efter behov. När det gäller barns omsorg om gamla föräldrar är det helt klart ett behovstänkande som styr – och då uppfattat i relation till ett omvänt behovsförhållande, nämligen det som rådde när barnen var små. Och ser man till hur pojkarna resonerar kring gamlas – och handikappades – situation, gestaltar de nog i stor utsträckning det värde i den demokratiska värdegrunden som brukar beskrivas som *solidaritet med svaga och utsatta*. Det här är et grundläggande värde för det civiliserade samhällets mellanmänniskliga relationer – ja, man skulle nog kunna säga att det helt enkelt *bär upp* dessa relationer. Det samhälle som inte tar ansvar för människor som har en utsatt och hjälpbehövande situation är inte fullt ut människovänligt. Pojkarna är mycket tydliga i att de inte vill se ett sådant samhälle, där gamla människor inte respekteras och görs osynliga. De vill inte leva i ett samhälle där äldre och handikappade utsätts för brott, där de försvarslösa blir lätta offer för de starkare och samvetlösa. (8)

Frågan om inställningen till äldre är nog den som på ett allra mest tydligt sätt illustrerar hur pojkarna i det här samtalet förenar starka individualistiska värderingar med en mycket stark traditionell hållning på bestämda områden. Det framgår av samtalet att åtminstone några av dem har en familjerelaterad förankring på andra håll i världen. Oavsett hur det förhåller sig med detta kan det emellertid vara lämpligt att avsluta den här kommentaren med att framhålla, att dialog över kulturgränser, som vi också sett i tidigare kommentarer, har många goda förutsättningar i det svenska samhället. Ingleharts och Welzels kulturkarta visar visserligen att Sverige skulle vara ”det mest sekulariserade samhället i världen” – men detta påstående får nog sägas uttrycka en sanning med modifikation, åtminstone i så måtto som de människor som lever i Sverige inte i klump och inte reservationslöst skulle kunna kallas ”världens mest sekulariserade”. *Sekularisering* innefattar individualistiska värderingar med betoning på frihet, självständighet och personlig integritet. Som vi har sett kommer också sådana värderingar till

uttryck inte minst i de tre närmast föregående intervjuerna. Men det här är inte det enda intrycket. Vi har också sett hur deltagarna i samtalen rör sig i en ”kulturell korridor” där såväl postmoderna som moderna och traditionella värderingar speglas. Och det gäller också och inte minst pojkarna och deras inställning till äldres situation i det svenska samhället.

Antropologen och etnologen Gillis Herlitz har i sin välkända bok *Kulturgrammatik – hur du ökar din förmåga att umgås över gränserna* lyft just frågan om respekt för äldre som ett exempel på ett område där många till Sverige invandrade reagerar negativt på det svenska samhället – samtidigt som många i Sverige boende finner en sådan här respekt mycket positiv. ”Vi kan förhålla oss positivt till sedvänjor i andra kulturer”, konstaterar Herlitz, och fortsätter:

”Jag har hört flera svenskar uttala sin förtjusning och beundran inför vissa invandrades respekt för äldre, deras familjesammanhållning och liknande. De här sedvänjorna är inte desamma som i Sverige. Ändå värderar vi dem inte negativt”. (9)

Och Herlitz förklarar hur detta kan komma sig:

”Orsaken till att vi kan vara neutrala eller positiva är att de kulturella värderingar som berörs hos oss själva inte intar en central plats i vår kultur. De är perifera och betyder inte lika mycket för helheten som andra djupare värderingar gör. De kan rubbas utan att helheten rasar och förvirring uppstår. Vilka värderingar som är perifera och vilka som är centrala varierar med individer men säkerligen delas en viss kärna av centrala värderingar i en kulturell gemenskap”. (10)

Enligt Herlitz utgör just en ”svensk” inställning till äldre en utmaning mot centrala värderingar i många andra kulturer, och därför har också människor från dessa kulturers länder och områden mycket svårt att ta till sig, förstå och acceptera hur det kommer sig att äldre placeras på institutioner och äldreboenden:

”I många samhällen respekteras de gamla just på grund av sin höga ålder. Det gäller särskilt i områden där industrialiseringen inte riktigt tagit fart. De gamla blir, i sådana samhällen, de som säkrast kan sitta om framtiden. De har mest livserfarenhet och har därigenom upplevt både goda och onda tider... Att avskilja en gammal från resten av familjen, enbart därför att han blivit gammal och kanske sjuk, är otänkbara i en sådan situation. Familjesolidariteten kräver att den gamle vårdas av de närmaste. Det är man skyldig sina föräldrar. Det handlar om heder. Att bryta mot förväntningarna vore att visa mycket dålig omtanke och plikt känsla, förutom en brist på kärlek. I omgivningens ögon skulle handlingen betraktas som skamlig”. (11)

Vad Herlitz här har att säga om centrala respektive perifera värderingar är av generellt intresse när man diskuterar värderingsfrågor i kulturellt perspektiv. Vi ska återkomma till detta i senare kommentarer. Låt oss emellertid här slå fast att respekten för äldre i de unga manliga respondenternas samtal framstår som en tydlig och central värdering – vilken yttrar sig i bland annat ett uttalat ansvar för barn att ta hand om sina föräldrar. Det här är en av flera traditionella värderingar som kommer till uttryck i pojkarnas samtal och som lever sida vid sida med både moderna och postmoderna värderingsstråk. De mönster som härvidlag bildas har till stora delar likheter med inte minst det som framträdde i flickornas tidigare samtal. Dock är nog ett intryck att den traditionella förankringen i pojkarnas samlade värderingsmönster, så långt dessa synliggörs i det föregående samtalet, är starkare än vad som var fallet i flickornas. Inte minst har detta att göra med deras närmast oreserverat främjande inställning till en ömsesidig ansvars- och omsorgsrelation mellan föräldrar och barn.

Noter

1. K E Løgstrup: *Det etiska kravet*, Sv övers: M Brandby-Cöster, Daidalos, Uddevalla 1994 s 50.
2. Begreppet diskuteras tankeväckande med hänsyn till utbildningsrelaterade kontexter i Lars Jalmerts uppsats ”Utbildning, kön och makt”, i *Genusperspektiv i skolan – om kön, kärlek och makt*, (red O Franck), Studentlitteratur, Polen 2007s 107 – 122.

3. Sexuella trakasserier i skolmiljö är ett problem som uppmärksammas på många håll, bland annat av JämO respektive BRÅ. På BRÅ:s hemsida där sexuella trakasserier i skolan behandlas (www.bra.se/extra/news/?module_instance=2&id=32) görs en referens till Eva Witkowskas undersökning *Sexual harrassment in school: prevalence, structure and perceptions*, Arbetslivsinstitutet, Stockholm 2005, där 65% av flickorna och 56% av pojkarna anger att de utsatts för sexuella kommentarer, och där 37% av flickorna uppger att de kallats ”hora”, ”slampa” eller ”bitch”. Just när det gäller ordet ”hora” och de betydelseassociationer som bland ungdomar kan förekomma är relevanta delar av Stina Jeffners avhandling *Liksom våldtäkt, typ. Om ungdomars förståelse av våldtäkt*, Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm 1998 fortfarande väl värda att läsa.
4. Jfr O Franck: *Förtryckets grundvalar. Norm och avvikelse i argument om homosexuellas, invandrades och kvinnors rättigheter*, Almqvist & Wiksell International, Malmö 2002 kap 4!
5. Ibid s 48ff.
6. Jfr L Gårdfeldt: *Hatar Gud bögar? Teologiska förståelser av homo-, bi- och transpersoner. En befrielse teologisk studie*, Normal Förlag, Stockholm 2005 s 209ff!
7. Jfr D Kulick: ”Queer theory: Vad är det och vad är det bra för?”, *lambda nordica* nr 3-4 1996 s 17f.
8. Jfr O Franck: *Domens eller hjärtats etik? Moral och människosyn i skolans värld*, Studentlitteratur, Lund 2003 s 183f!
9. G Herlitz: *Kulturgrammatik – hur du ökar din förmåga att umgås över gränserna*, Uppsala Publishing House AB, Halmstad 2007 s 51.
10. Ibid s 51.
11. Ibid s 62.

Gruppen SFI studerande kvinnor, blandad utbildningsbakgrund

Denna grupp bestod av fyra kvinnor, alla arabisktalande.

Kollaget delas ut och moderatorn ställer frågan; **Vad är det ni ser när ni tittar på den här bilden?** A börjar med att svara:

En familj som består av mamma, pappa barn. Första bilden förstås. Och så en grupp av olika åldrar.

Detta är en början av beskrivning av de bilder som finns på kollaget. C tar vid med:

Den första bilden är en familj med samman, sammanställer en familj. Det känner jag även på bilden nedanför. En familj som lider någorlunda, lider av fattigdom. En pappa som kärleksfullt omfamnar sitt barn. Jag tror att det är frånvaro av en mamma på samma bild. Så känner jag för den bilden.

D säger om samma bild:

Den här bilden består av familj med barn, en hel familj. Är det här två bilder eller är det en hel?

Moderatorn svarar här; **Jag tror det är två olika.** Då fortsätter D:

Som hon berättade så är det en man som inte har någon fru, som omfamnar sitt barn kärleksfullt. Dom här två brudarna har gift sig med varandra och så har dom skaffat dom här barnen från några andra... och så är det någon bröllopfest kanske, där nere. Det här är en utländsk familj som har kommit till Sverige.

D tolkar bilden med de två brudarna att de gift sig med varandra och att de skaffat barnen, från några andra. Hon lägger inte någon värdeledning i detta, vilket kan tolkas vara ett postmodernt förhållningssätt. Moderatorn går vidare med en fråga; **Det finns olika sätt att uppfatta vad en familj är, vad är en familj för er?** C svarar:

Som jag berättade i början, att det är en familj; personer som är väldigt sammanbundna till varandra. Som känner med varandra och är tillsammans med varandra.

C betonar här den känslomässiga aspekten i sin beskrivning av familjebegreppet. Hon säger ingenting om blodsband eller äktenskapliga band. När hon beskriver sin bild av vad en familj är så kan man tolka det som att de som känner med varandra och är tillsammans med varandra kan formulera sig som en familj. Även detta kan tolkas för en postmodern värdering. D kommenterar detta med:

Det borde finnas kärlek och band mellan mannen och frun. När dom får barn så ska dom uppfostra barnen på ett riktigt bra sätt.

D beskriver kärnfamiljen med mannen och hustrun och de gemensamma barnen, som vad en familj är. C instämmer med:

Att det finns förstånd mellan makarna och det är till vinning för barnen. Det är det barnen vinner på att makarna är förståndiga och förstår varandra och är kärleksfulla.

C och D kommer in mer på hur det ska vara i en familj, än vad en familj är. De uttrycker det som något självklart och underförstått, att familjen är en kärnfamilj. Vilket ju är en modern uppfattning. Även A kommer in på, och utvecklar detta resonemang:

Att makarna ska ha samma uppfattning om saker och ting och förstå varandra från allra början. Och att det borde finnas tid mellan det ena barnet till det andra, det ska gå en tid emellan så att varje barn får den tid den behöver. Den uppmärksamhet den behöver. Att dom inte ska födas liksom så där väldigt tätt på varandra. Ett år emellan, det ska inte vara så. Så barnen hinner växa lite innan andra barnet kommer.

Här talar A om att bryta med traditionens stora familjer där barnen kommer tätt. Man ska ha tid med varje barn säger A. Hon säger vidare:

Och att det är förstånd mellan makarna, att det är jämlikt där också det är en väldigt viktig sak.

Här talar A också om vikten av att det är jämlikt mellan makarna. D håller med i detta sista:

Det ska vara jämlikhet också när det gäller dom sociala banden och det sociala livet.

Även detta är uttryck för ett modernt eller till och med postmodernt förhållningssätt. De resonerar vidare och C säger:

Jag tror att kärleken leder till jämlikhet. Det är inte nödvändigtvis att det ska bli jämlikt i alla olika sätt. Första målet för makarna är ju barnen, hur dom ska ta hand om barnen. Hur dom ska uppfostra barnen att dom är överens...

Här nyanserar C detta med jämlikhet lite genom att säga att det inte är nödvändigt att det ska vara jämlikt på alla sätt utan att det är barnens bästa som är det viktigaste. D säger så här om jämlikhet:

En rik kvinna och en fattig man, om dom gifter sig med varandra, då finns det inte jämlikhet mellan dom. Jo, det kan ju ske, nej, det blir ju problem och jag känner ju till nåt sånt där.

Här tar diskussionen en annan vändning. C undrar över detta och säger:

Du kanske känner till ett exempel, men inte alla andra par som är gifta.

D vidhåller:

Det är ju oftast så att när kvinnan kommer från ett rikt samhälle och så gifter hon sig med en fattig så uppstår det problem, eller om hon är mer utbildad än honom så uppstår det problem...

Här kommer en mer traditionell eller modern uppfattning fram. Att makarna ska komplettera varandra och att det bör vara mannen som är familjens överhuvud. Om denna balans rubbas så blir det problem. C håller inte riktigt med:

Om relationen är kärleksfull så funkar det. Nej, men inte bland alla människor... så det är lite olika, det beror på personerna också.

Det är individerna som skapar relationen och inte givna regler och förutsättningar säger C. En postmodern tanke. Moderatoren ställer en fråga; **Vem tycker ni ska bestämma i en familj?** D börjar med att svara:

Gemensamt ska det vara. Båda! Men i vårt arabiska samhälle så är det mannen som bestämmer.

D börjar med att säga att det ska vara båda makarna som bestämmer. Huruvida barnen ska göra det nämner hon inte. Det är föräldrarna sak att bestämma. B kommer in med:

Majoriteten är ju så.

Om B menar att det är i majoritet att det är mannen som bestämmer eller om det är att makarna gemensamt gör det, kommer inte riktigt fram. A säger om denna fråga:

Tidigare var det mannen som bestämde men, nu frågar dom kvinnan vad hon har för åsikt och så. Men det här var sen gammalt. Tidigare var det så.

A talar här om ett traditionellt då, ett då där mannen bestämde. Men att det i dag är annorlunda. D säger:

I våra hemländer och i Jordanien så är det kvinnan som har rätten.

På detta säger C:

Nu pratar vi om lagen. Men lagen trängs ju inte in i familjrelationen. Men vi pratar allmänt. Det är hela familjen, en positiv familj deltar ju i bestämmandet. Det är mannen, kvinnan och barnen också. För min del så är min familj positiv när det gäller den biten.

Här talar C om skillnad mellan lag och verklighet. Men hon tycker att i en positiv familj där ska alla få vara med och bestämma, så även barnen. Hon berättar också att hon själv kommer från en sådan positiv familj. A säger om detta:

... är det här att hon är för liten för vi brukar inte bestämma så där rakt av när det gäller henne, utan vi pratar med henne. Vi frågar ju henne, men hon är för liten för att man ska fråga.

Här framkommer inte vem A pratar om men man kan anta att det är om en dotter som A tycker ännu är för liten för att själv kunna bestämma i olika frågor, även om de pratar med henne. C svarar A så här:

Vad gäller vissa saker som är överens med hennes ålder kan man fråga henne om. Inte, hon får inte bestämma över stora grejer, utan när det gäller klädsel, vad gäller mat så kan man fråga henne, prata med henne om. Vilka lekar hon gillar att leka, det är inte vi

som bestämmer leken. Men samtidigt så är det inte hon som bestämmer helt. Men att hon deltar med sin åsikt. När syster D pratar om familjen, hon kanske inte pratar om sin familj, utan hon pratar om alla familjer som alla familjer är på ett och samma sätt.

Här talar C om att hon talar om sin familj specifikt. Och inte som syster D som kanske pratar mer generellt. C säger också att olika familjer tänker olika kring bestämmandefrågor. Själva resonerar de om en del frågor med sin dotter. Sådant som hon kan vara mogen att bestämma över själv, som lekar. Eller annat som hon vara med om och resonera kring, som kläder och mat. På detta svarar D:

Jag säger min åsikt...Du har sagt ditt och hon har sagt sitt och jag har sagt mitt.

D får stöd av A som säger:

Hon kanske har mera erfarenhet (om D)? Hon har ju sett många fler familjer än det vi har, hon är äldre än oss. Hon har säkert stora barn, vuxna barn.

Här kommer A med en traditionell åsikt om att D som är äldre också har sett mer och har mer erfarenhet. Något som gör att de andra också bör lyssna till hennes erfarenhet. A säger vidare:

Varje familj har ju något specifikt i sitt sätt att vara, kanske som dom tycker är rätt för dom. Och en annan familj kanske ser på den här familjen, tycker att det är fel till 70 procent vad gäller makarna och barnen och sånt där. Varje familj tror att det är dom som är bäst. Makarna emellan och vad gäller barnen också. Men det är inte andra som ska mäta hur pass bra den här familjen är utan efter en tid, lite längre fram, när barnen har blivit stora, vad det har blivit utav barnen. Det är då man kan se på saken. Och så lever man i ett samhälle där man ska integrera sig i de saker som dom anser viktigt.

A säger många saker här. Dels att vi alla har oss själva som måttstock kanske, men också att det är hur barnen har det och vad det blivit av dom, som blir den värdemätare på om vi varit en bra familj eller inte. Om den sista meningen avser att man ska integrera sig i det som barnen tycker är viktigt, eller det som majoritetssamhället tycker är viktigt, tycker jag inte riktigt framkommer. C säger så här:

Jag håller med A i hennes åsikt om att varje familj tror att dom är den bästa familjen. Men för att kunna utvärdera saken så behöver man inte vänta alldeles för länge, för att kunna se uppfostran och annat. Utvärderingen kan man se på sättet barnen tänker för att dom tar till sig det här först från familjen och det sättet dom uttrycker sig på och sättet dom tänker på har dom också fått från relationen i familjen. Den här tiden kan vara en varningstid om man kan uttrycka det på det viset, då att man kan se vilka felaktigheter som finns där så att man hinner ta till det hur man betar sig gentemot barnen och sånt där. Men att vänta en längre tid, eller en lång tid, så blir det ett slutgiltigt resultat och då kan man inte ändra på saker och ting för då har barnet hunnit bli så pass stort att dom bestämmer ju själva och tänker på sitt eget sätt.

I hur barnen tänker och fungerar så kan man se hur familjen har det. Varken A eller C tar här in samhället i övrigt, kamrater eller skola t ex i det som formar barnen utan de lägger hela den biten i detta resonemang, i familjen. Moderatoren ställer nu en ny fråga; **Vad tycker ni är en bra son, dotter, hur ska en bra son och dotter vara?** C börjar:

I min åsikt som familj, inte personlig åsikt, att barnen ska vara lugna. Att dom tänker positivt förstås, att dom bryr sig i första hand om sina studier. Att dom inte är aggressiva och inte egoistiska. Att flickan och pojken ska vara på samma nivå.

C ger uttryck för att barnen ska fungera och må bra, vara positiva. Och hon talar också om att det ska vara samma för flickan som för pojken. D säger så här och knyter ihop med det tidigare resonemanget kring familjen som stöper barnen:

Fast ibland när ett barn föds så föds barnet med ett visst beteende också. Barnet kan vara aggressivt och egoistiskt och hur ska man hantera såna saker? Det är inte så att man uppfostrar barnet på det viset utan så är barnet i sin natur. Familjen försöker ju uppfostra barnet så att han eller hon blir bättre, men så är barnet.

D instämmer alltså inte i att det är genom hur familjen har det som man ser hur barnen mår. D talar om sin syn om att barn kan ha olika egenskaper redan när de föds. A säger så här:

Jag tycker att familjen ska följa barnen steg för steg så att barnen ska hitta sitt mål i livet och veta vad dom ska bli för något. Och som det är här i samhället, så vid arton års ålder så flyttar flickan eller pojken hemifrån och då tycker jag familjen ska följa dom här barnen till dom är så pass stora och vet vad dom vill och vad som passar dom. Vad som är lämpligt för dom. Så fort barnet vet vad det ska bli för något, vad barnet vill göra, när barnet har hittat en lämplig utbildning. En del barn vill inte plugga, alla barn är inte funkade på det viset. Men så fort dom vet vilket mål dom har att det är nåt som passar dom. Då vet man att man har hjälpt dom fram till det här målet och då slipper man vara orolig för barnen när dom fyllt arton.

Här talar A dels om en bild hon har av det svenska samhället där barnen ska flytta och vara självständiga när dom fyller arton år. Då ska dom helst ha fått hjälp att hitta sin väg och sin utbildning, så att man som förälder inte behöver vara orolig för sitt barn. B säger om detta:

Jag har inga barn så jag har inga kommentarer om det.

Om det säger D:

Det kanske inte behöver vara att man har barn. Man kan prata om föräldrar kanske, om familjen, hur man lever tillsammans med syskonen. Med föräldrarna kanske.

C ställer en mer direkt fråga till B:

Om du skulle haft barn, hur önskar du att du skulle uppfostra dom?

B svarar så här:

Att jag skulle uppfostra dom på ett riktigt sätt. På det riktiga sättet och enligt islamiska regler först och främst. Att dom ska ha en bra utbildning också.

Här kommer det religiösa momentet in som C kommenterar så här:

Det ska vara nåt mellan islam och utbildningen också. Jag tror att en stor procent av muslimerna tänker på samma sätt. Religionen spelar en stor roll i våran uppfostran av barnen.

B säger om detta:

Att dom ska vara humanistiska först och främst.

Detta är en kommentar som kan låta sekulär. Humanism är ju dock inte bara en sekulär riktning utan också ett sätt att vara och C vill förtydliga om islam:

När man pratar om islam så betyder det inte att man ska vara extremist eller att man behöver vara så sträng eller att man ska bara ha sina egna åsikter som gäller som man här många gånger uppfattar det som.

C talar här om det som hon kanske uppfattar är den allmänna svenska bilden av Islam och vill nyansera den i detta sammanhang. D säger:

Islam kommer från fred.

C säger nu om syftet med denna diskussion:

Jag vill inte överskrida gränsen för familjen, för jag hade velat prata om Islam vad gäller en annan punkt...för oss Islam (muslimer) är ju huvudsaken våra liv. Och jag tror att det är många kristna familjer i arabvärlden som blir påverkade väldigt mycket utav oss och våra familjer och sånt.

A för in gemenskapsaspekten i att tillhöra en religion:

Så blir det, man blir som bröder liksom och systrar i dom olika religionerna.

Här använder A familjeliknelsen, att man blir som bröder och systrar inom de olika religionerna. C återgår till tankar om värderingar och religion:

... Det är en av det som är förbjudet hos oss, är ju att tjejer och killar ska gå ut tillsammans och att dom ska vara tillsammans på det öppna sättet som är tillåtet här i Sverige. Och i våra hemländer, dom kristna tycker att det här är, vi betraktar det som förbjudet, men hos dom kristna i våra hemländer så är det någongting som är, man gör inte så! Men här betraktas det, dom hanterar saken där på ett annorlunda sätt än kristna här i Sverige. Det är umgänget med dom olika könen, det orsakar en massa konflikter i familjer.

C säger här att kristna har andra värderingar i hennes hemland, än vad de har här i Sverige. C fortsätter vidare i samma mening:

Även i familjer som är splittrade familjer, kanske en pappa dricker alkohol och är tillsammans med andra kvinnor men han accepterar inte att hans barn gör samma sak. För han tror att det här är ju fel.

Om detta tycker B:

Det är egoism att han låter sig själv och inte andra

Vilket ju står för jämställdhetsideal. Får den ena ska också den andre få. Vilket också gäller mellan barn och föräldrar. C fortsätter sina tankar:

I familjer så kan pappan begå ett fel men han gillar inte när barn begår dom här felen. För han vet hur resultatet av det här felet, vad det blir för resultat och då vill han inte att barnen ska komma dit han själv har kommit. Om vi pratar om resultatet gäller den religiösa biten, vår religiösa tro är ju att vi vet vad som kommer att hända vid domedagen,, att man kommer att bli dömd och att man kommer att lida när man hamnar i elden där. Och då vill han inte att barnen ska hamna på samma ställe...

Den religiösa tron genomsyrar uppfostran då konsekvenserna av dåligt beteende hos barnen blir så väldigt allvarliga. Moderatoren ställer nästa fråga; ... **vad innebär det att visa respekt i familjen.** B svarar med att säga:

Mycket!

A håller med och förstärker:

Huvudsaken är ju respekten inom familjen. Den familj som saknar respekt saknar ju allting. Att mannen ska respektera kvinnan och kvinnan ska respektera mannen och man ska visa en viss respekt också för barnen. Om man hela tiden förminskar barnen och säger saker som inte är bra för dem då förlorar de, ja, då drabbas deras personlighet av det. Även personen själv inom familjen måste visa respekt till sig själv.

Här framkommer det verkligen hur viktigt A tycker det är att man inom familjen visar respekt för varandra. Inledningsvis kan hennes sätt att uttrycka detta tyckas vara ett traditionellt sätt att beskriva sin syn på vad respekt innebär. De avslutande orden kanske dock nyanserar detta genom att A säger att det också är väldigt viktigt att man respekterar sig själv. C säger om denna sista mening:

När man respekterar sig själv så leder det till att man respekterar dem andra också. Respekt ger en självförtroende. Och som systemen här så att respekt för barnet ger barnet självförtroende.

Om detta säger A:

Det finns föräldrar som förtrycker barnen som tycker att barnen är små och de fattar ju ingenting och så blir barnet förödmjukat också. Jag tycker att barnen ska få uttrycka sig och säga vad de tycker, och så kan familjen vägleda dem istället.

D berättar nu något djupt personligt från sin egen familj:

Vad gäller min son, mina barn, så var deras pappa, han behandlade dem väldigt strängt. Han slog dem och därför så märker jag att de saknar självförtroende.

C frågar om detta:

Hur brukar han aga dem, är det för att uppfostra dem eller på annat sätt?

D berättar vidare:

Det var dels för att uppfostra dem och dels exempelvis om de hade varit ute och lekt med de andra barnen och någon kom och klagade på barnet, så fick de stryk också. Och då kunde han slå dem inför deras kompisar.

Om det här säger C:

Våra problem handlar om just de här sakerna. Jag märker att agna barn hjälper inte. Man kan inte disciplinera barn på det viset eller uppfostra dem på det viset.

B håller med i att det är fel att agna barnen:

Man ska inte agna barn för då blir barnen okoncentrerade. De blir i obalans.

Kvinnorna är överens om att det är fel att agna sina barn och att det gör att barnen kan bli obalanserade och förlora förmågan till koncentration. C säger vidare:

Om man misshandlar barnet grovt det leder till att barnet förlorar självförtroendet!... Men om man slår i uppfostringsyfte... när man slår barnen då ska man slå dem på handen och då ska det vara väldigt lätt, bara för att barnet ska förstå... vad barnet har gjort för fel.

Att slå lätt på handen kan alltså ändå vara befogat i uppfostringsyfte säger C. A däremot tar helt avstånd från kroppsbestraffning:

Man ska inte slå barnen! Man kan ju straffa dom på alla möjliga sätt, att dom inte får vissa grejer och sådana här saker. Dom kanske blir förbjudna att gå iväg någonstans där dom skulle vilja, men inte slå. Man ska inte slå!.

A är väldigt bestämd; man ska inte slå barnen! D som tidigare berättat om att hennes man agat deras barn och som såg att sonen förlorade självförtroende i och med det, tycker ändå:

Ibland är det nödvändigt att slå barnen, men det, man ska inte slå ihjäl dom.

B vidhåller med:

... Det finns en massa olika sätt för att kunna behandla en sak men man ska inte vända sig till aga.

Både A och B är alltså helt överens i att man inte ska aga barn. B säger vidare:

... det finns andra metoder som är svårare än att slå men bättre. Till exempel att barnet får stanna hemma, inte gå ut, utgångsförbud. Eller att dom inte får titta på tv, att barnet inte får följa med om dom ska iväg någonstans och det finns en massa olika saker.

D tycker ändå:

Men ibland kan aga ge resultat. Men inte att man slår riktigt hårt...B säger att det finns ju att man kan hålla dom inne och andra metoder men det kan vara också negativt. Det här barnet kan känna att man har tagit ifrån dom friheten och då, kanske att slå dom, är bättre i det läget.

Också andra straff än aga kan upplevas som negativt barnen säger D. B svarar med att säga:

Om man slår barnet första, andra och tredje gången så vet barnet att, okej, det handlar om att bli slagen och det händer mig ingenting. Och kan barnet fortsätta att göra samma sak. Barnet gör ju samma sak och vet att det här är ju, det handlar om att bli slagen och vad spelar det för roll, så då fortsätter man och fortsätter.

På detta säger D:

Men förut var barnen rädda att bli slagna.

B fortsätter att vara helt emot all form av aga och säger:

Men till slut så vänjer sig barnet vid att bli slagen. Huden vänjer sig...

B säger också att det kan bli så att man slår hårdare och mer, om man börjar att slå sin barn. Hon ger ett exempel (i jag form):

... Den här gången när barnet hade gjort någonting då slår jag barnet. Då gör barnet samma sak igen, då slår jag mer. Och tredje gången kanske jag slår ännu mera.

Om detta säger D att man inte slår barnet förrän man först försökt att prata med det:

...man ska prata med barnet först till en början och till slut kanske slår man barnet för att det har gjort något fel.

Varpå B säger:

Att göra fel, man måste få göra fel. Om man inte gör fel då lär man sig inte.

Moderatorn ställer ytterligare en fråga; **Vem tycker du ska bestämma vem man ska gifta sig med.** På detta svarar B först med:

Mannen.

Och D säger:

Det är mannen som utser frun och då är det upp till tjejen då att om hon vill. Säga , om hon säger ja eller nej och ibland kan familjerna tvinga kvinnan eller tjejen till att gifta sig med en man.

B berättar om hur det var för henne själv:

Jag blev ju tvungen att gifta mig för min mamma gick inte med på att jag ska gifta mig med den mannen som han och jag har valt åt varandra. Han är inte från samma stad som jag.. Det som, vi är från olika områden, det är som Centrum och en förort. Och hon säger så här att hon inte vill att sin dotter ska vara ifrån henne. Sen gifte jag mig med min kusin... Och så flyttade jag, så flyttade jag från typ Uppsala, om du jämför Uppsala och Stockholm, i hemlandet och det gick hon med på bara för att det är brorssonen.

Här berättar B om sin egen erfarenhet av mammans traditionella krav att om man gifter sig inom släkten så finns också kontrollen kvar. C frågar om detta:

Och då är felet din mors?

Om det svarar B:

När man väljer det är inte så att man har valt och så är de det som gäller, utan föräldrarna har en stor roll i det här och då, när hon sa nej, då diskuterade vi saken och så frågade jag varför och då sa hon att den, han är ju en främling, han hör ju inte till familjen och sen är han från ett annat område, sen var det ett nej.

C frågar vidare kring hur delaktig B varit i val av sin äktenskapspartner:

Det var, det var ju en diskussion, och du accepterade deras åsikter?

Denna gång svarar B:

Det är inte så att jag inte gick med på det. Men jag kunde inte gå emot dom. Man kan inte gå emot dom. Den som jag har valt, den vet jag inte hur vårt liv skulle varit tillsammans. Men den som dom har utsatt för mig är jag jättelycklig, jag tror jag är den lyckligaste personen i hela världen, så jag tror inte det finns något mer utrymme för glädje...

C konstaterar nu:

Du accepterade ju honom!

B bekräftar:

Ja, det gjorde jag självklart eftersom han hör ju till familjen och kan inte säga ifrån. Hade han inte varit min kusin så hade jag inte...

Nu berättar C om hur traditionen ser ut eller har sett ut där hon kommer ifrån:

Det här kanske är ju vanligt i mitt hemland, kanske inte mitt hemland längre, men där min familj är ifrån. Jag är ju ((här berättar C om sin etniska bakgrund) och det känns ju att bland (oss) så gifter man sig med närstående, med kusiner och sånt. Och jag har ju flera kusiner som har frågat efter min hand och jag har ju sagt nej till det och min familj har ju inte påverkat det här på något sätt. Då hade jag sagt nej, dom hade sagt ja, så hade det funnits utrymme till diskussion där familjen. ...Nu är jag gift med en släkting men det är ju ingen släkting som jag är det bandet som gjorde att jag gifte mig med honom. Utan det är en person som har ju bott utomlands och jag har inte haft en stor kontakt med honom. Det kan ha varit lite via telefon och det var ingen kärlek för förlovning eller något sånt men jag valde att gifta mig med honom och det var inte på grund av att han var släkting. Det som förde oss samman var ju när man pratade med en person, då förstår man tankesättet och när jag pratade med honom så märkte jag att han är positiv och det är det som gör att man fastnar för en viss person. Efter förlovningen så har bandet stärkts, liksom mellan oss och nu har vi varit gifta i tre år och det är ingen förändring. Tvärtom så har det blivit ännu starkare det här bandet och han upplever det på samma sätt också. Efter att vi har fått barnet så har vi haft familjeträff och medan vi satt där så ibland när man har fått barn så ägnar man större delen av tiden, kan vara kvinnan och barnet, eller mannen att ta in större delen av tiden åt barnet. Så frågar dom hur han känner gentemot mig, då sa han; "att jag har älskat henne, nu älskar jag henne ännu mera efter att hon har fött barnet för jag vet att det har varit jobbigt för henne att föda barn och samtidigt så älskar jag henne för att hon lyckas att ha tid för oss båda".

C berättar att det nu inte längre är vanligt att gifta sig med släktmedlemmar i hennes hemland men att det fortfarande är det från just den del som hon själv kommer ifrån. Men hon berättar också att om hon varit oense med sina föräldrar i valet av partner så hade det funnits utrymme för diskussion. Hennes man är en släkting säger C vidare, men det är inte därför hon valt honom. Utan det är för att hon upplevt honom som positiv. Han hade bott utomlands i flera år men de hade pratat med varandra i telefon. Även D berättar att hennes man är en släkting:

Min man är ju min släkting, jag bodde, ja, det var ingen kärlek i relationen och det var ju ingen relation för han bodde ju i (nu nämner D olika länder) och det var hans mamma som pratade med min pappa och då sa dom att det är okej och vi gifte oss vanligt... och så jobbade han och reste och så kom han till Sverige och när han kom till Sverige mädde han psykiskt dåligt. Han säger han mår bättre nu...han mädde dåligt under en tid... kanske för att i sex år så har han inte fått träffa sin son som finns i (ytterligare ett land nämns).

Splittrade familjer och att förlora närheten och möjligheten att träffa och umgås med sina barn är ju verkligen ett skäl till att må dåligt. Vilket även C instämmer i:

Sånt där påverkar ju alla familjerelationer!

Efter en paus frågar moderatorn; **Tror ni att familj betyder samma sak i hela världen.** B, C och D svarar samstämmigt:

Generellt ja, men det är inte samma traditioner.

D säger nu:

Tidigare var det kanske samma sak. Tidigare tror jag att det vara samma överallt vad gäller familjer, att även här i Sverige tror jag att det var samma traditioner som i arabvärlden. Att föräldrar, barn och far eller morföräldrar klev ut tillsammans och hade ju samma traditioner som det har varit, som det är i arabvärlden. Men nu när det har moderniserats så har det blivit annorlunda. Vår lärare heter Kalle och han berättar för oss att tidigare så fanns det ingen TV och ingenting alls och klockan 10 släckte man ljuset och så gick alla och la sig. Och att man var lydig, man lyssnade på mamma och pappa och så där. Det är inte som det är just nu, just idag.

Här gör D en jämförelse och hon jämför de värderingar hon är uppvuxen med i att det varit liknande värderingar i Sverige förr. Hon berättar också att hennes lärare berättat om hur det var här förr men att Sverige, i och med modernisering, också förändrats vad gäller värderingar. C drar här denna slutsats:

Det innebär att civilisation kanske kan splittra familjer.

Kan civilisationen splittra familjer? Moderniteten splittrar den stora familjen och postmoderniteten splittrar kärnfamiljen, i alla fall utifrån synsättet att familjen är den minsta beståndsdel i samhället. D berättar mer om sin lärare:

Han frågade vad vi tyckte var bättre, om det var bättre förr eller om det är bättre nu. Och då sa vi att det fanns ju traditioner som var bra förut och det finns nya saker som är bra nu. Så det, man kan inte säga att förr var bättre eller nu är bättre.

C tänker vidare:

Men, det är alltid, det leder till ett bra resultat när man tar från det gamla och fortsätter i det nya.

Moderatorn ställer en ny fråga; **Tycker ni att mor och mormors föräldrar och moster och faster och kusiner, ingår det i begreppet familj.** Även här svarar B, C och D unisont:

Ja.

A förklarar lite djupare:

För vår familj är det inte bara kärnfamiljen utan det kan vara att man gifter sig så lever man tillsammans med föräldrarna och kanske inte hela tiden men under en tid så lever man tillsammans med dom. Det kan vara mer än en familj i ett och samma hem, det kan vara syskonen och en familj hos mamma och pappa.

Här delar alla medlemmar i denna grupp åsikten att det är den traditionella familjen, slakten, som ingår i en familj. Det utvidgade familjebegreppet. C jämför detta med hur hon upplever att det är i Sverige:

Här i Sverige är det ju så att när barnet blivit stort så flyttar barnen hemifrån och kanske gifter sig. Så glömmen dom bort familjen, kanske inte glömmen bort men man kanske bryter med dom lite granna. Håller inte mycket kontakt med dom.

I Sverige frigör sig barnen från sina föräldrar ju äldre dom blir och när dom flyttar hemifrån så bildar dom kanske egna familjer. Det ses då som en ny familj och inte som samma familj som den ursprungliga. C berättar att i hennes familjs traditioner:

Det är när man gifter sig med någon släkting och bor tillsammans med familjen så skapar man ett starkt band till den här familjen. Eller även om man gifter sig med en främmande person, eller lever kanske i ett rum eller så lever man tillsammans med familjen. Så lär man känna familjen. Man anpassar sig till familjens vanor och så. Och även om dom senare flyttar därifrån när dom har fått barn då har man knutit ett starkt band till den här familjen, så fortsätter det också efteråt.

Här talar C om att det nygifta paret till att börja med bor tillsammans med (mannens) familj och på så sätt stärks banden och finns kvar även om den nya lilla familjen flyttar när barnen kommer. B säger här om detta:

Det här bandet till morbror, farbror, moster och faster är ju väldigt viktiga inom familjen. Det finns ju nämnt också i koranen inom Islam.

Släktleden och vikten av att respektera dessa nämns i Koranen, liksom i Bibeln. D berättar här:

På fredagen, eller någon annan dag, en gång i veckan så samlas familjen... faster, moster, morbror, farbror. Så samlas man hos den som är äldst i familjen och då håller man den här kontakten. Det här bandet liksom bryts ju inte.

Och A berättar:

När man har barn som har gift sig, döttrar och söner, så brukar man samlas hos mamma eller pappa. Eller om båda finns så är det hos pappa och då kan det vara allihopa med barnen. Och ibland kan det vara upp till tjugo personer, även mer än så. Så det är alltid samling hos den som är äldst.

Alla talar om samma sak, genom att träffas ofta och regelbundet, eller till och med bo ihop, så stärker man och håller banden inom familjen intakta. D tar nu upp de äldres situation:

När personen blir gammal där så hamnar man inte på något servicehem eller servicehus eller så utan då bor personen hos äldste sonen eller kanske dottern. Eller så bor den kvar i sitt hem och så nån bor tillsammans med den här personen eller tittar till honom och så där.

I ett traditionellt samhälle finns varken försörjning för de gamla eller äldreboenden genom kommun eller stat. I de traditionella samhällena så sköts de gamla och sjuka av familjerna själva och system finns för detta. C berättar hur viktigt detta är:

Det är jätteviktigt sak hos oss det här med familjebandet. När man uppfostrar barnen i enlighet med det här så är det egentligen (inte) bara för just för tillfället utom man tänker på att när man blir äldre själv eller om man drabbas av någon sjukdom, då är det barnen liksom man vänder sig till. Det är barnet som ska hjälpa en. Det ska inte vara en sån här främmande människa som kommer och hjälper en. Vi brukar prata med våra barn om det här och sen är det en saga som vi brukar berätta för dom; det handlar om, det är något japansk eller det är kinesisk,, men det är någonting väldigt gammalt. En person där har blivit väldigt gammal. Så att den här personen inte ska bli en börda för familjen, då brukar man gå iväg med personen till berget och så lämnar man den här personen där till den här gamlingen dör. Och vid något tillfälle så var det ett barn som fick följa med sin pappa. När han skulle lämna sin pappa eller mamma där så hade, dom brukar ju ha en stol på ryggen där dom bär gamlingen och dom brukar ju lämna gamlingen där tillsammans med stolen, men den här pojken tog med sig tillbaka stolen. Så frågade pappan varför han gjorde så. Då sa han den ska jag ha kvar tills (jag själv) blir gammal så att jag kan bäras) hit på den. Då börjar han tänka sig för, det var

då liksom han, dom började liksom vakna till. Och så blev han rädd och orolig att han ska hamna i samma sits så tog dom tillbaka den här gamlingen med sig hem.

Sedelärande historier har alltid funnits i traditionella samhällen (Är det idag TV som fyller den funktionen?) A ger sina funderingar kring hur omhändertagandet av de äldre:

Det är även om pappan inte har varit så snäll mot barnen när dom har varit små. Men när väl pappan har blivit gammal och behöver barnens hjälp så finns dom där. Det är dom som finns där och hjälper till och det betraktar dom som plikt och det dom, dom är villiga att göra det ändå. Dom vill inte att någon främmande ska komma och hjälpa pappa.

Detta samtal avslutas med att någon av gruppens deltagare säger till moderatorn och assistenten:

...hade velat höra vad ni har för åsikter om våra traditioner, för ibland tycker jag att vi har bättre traditioner. Men jag vet inte hur ni ser på saken.

Att fundera över

I de föregående samtalen har vi sett prov på hur respondenterna, i större eller mindre utsträckning, axlar en rörelse mellan postmoderna värderingar knutna till den svenska samhällskontext där de lever, och moderna och traditionella värderingsmönster vilka för vissa respondenter utgör en realitet i så måtto som de upplevt och kanske upplever hur det är att leva i relation till dem, och för andra framstår som något slag av ideal. Många av respondenterna förutsätter – och hyllar – tanken på autonoma individer med ett stort mått av självbestämmande och en personlig integritet som inte kränks eller rubbas genom mer eller mindre kollektivt sanktionerade hinder för den fria människan att förverkliga sig själv och sina drömmar. Samtidigt är många av dem – och inte sällan samma personer som förespråkar starkt individualistiska värderingar – noga med att framhålla betydelsen av en social, en kollektiv, *tillhörighet* där individen under sina första år i livet fostras till att ta ansvar och att lära sig vad ett liv tillsammans med andra kräver av respekt och hänsynstagande, och där både den yngre och den äldre kan uppleva en trygghet, en existentiell förankring där ömsesidighet och tillit ger individen ett handlingsutrymme för att förverkliga både sig själv och sina relationer till andra människor. Ibland, som i samtalen mellan de kristna och de muslimska respondenterna, syns de traditionella och de moderna värderingarna överväga – och då med en religiös överbyggnad – medan i andra fall postmoderna värderingar tycks ges företräde, men inte i något fall på ett sådant entydigt sätt att man kan dra slutsatsen att traditionella och moderna värderingsmönster övergivits. Här finns i samtliga intervjusamtal exempel på en rad olika kombinationsmöjligheter rörande hur värderingsrelateringar i olika frågor varieras. Man kan också se hur exempelvis betoningen av traditionella och moderna värderingar – som i samtalet mellan pojkarna på GUC-utbildningen – i flera avseenden (även om skiftningar och nyanser är facetterade) kan sägas svara mot den som kommer till uttryck i samtalet mellan de kristna respektive de muslimska respondenterna, även om det i det senare men inte det förra fallet handlar om argument och motiv som förankras i ett religiöst förhållningssätt. På motsvarande sätt kan man hos de kristna och de muslimska samtalsdeltagarna finna ett mer eller mindre tydligt utrymme för en postmodernt förankrad autonomi vilken anses tillkomma individen, även om denna sedan har att relateras till den kollektivistiska överbyggnad vari vilken dessa respondenter tar sin utgångspunkt i diskussionen kring tro och värderingar i familjerelaterade kontexter.

Gruppen av medelålders tjänstemän och flickorna från GUC-utbildningen gestaltar i sina samtal på ett illustrativt sätt hur rörelsen i en "kulturell korridor" kan ses forma en process mellan traditionella kollektivistiska och postmoderna individualistiska perspektiv – mellan traditionella, moderna och

postmoderna värderingar och värderingsmönster. Här i visar också dessa samtal mycket tydligt på hur ett utrymme kan skapas för interkulturell dialog, för samtal över kultur- och religionsgränser – också när det handlar om sådana frågor som rör vad tidigare nämnde Gillis Herlitz beskriver som ”centrala värderingar” (1). Beskriver man förutsättningarna för en interkulturell dialog i en dikotomiserande terminologi där två eller flera parter med vitt och genomgående skilda erfarenheter och kulturella referensramar antas närma sig från disparata existentiella positioner, riskerar man att överbetona olikheter på bekostnad av likheter och att så extremt individualisera de båda parternas livsvärldar att man kan fråga sig om de över huvud taget lever i samma värld. Beskriver man istället dessa förutsättningar som i egentlig mening skenbara med hänvisning till att alla människor rent faktiskt är ”medborgare i samma värld” – *världsmedborgare*, för att tala med filosofen Immanuel Kant (2), riskerar man istället att blunda för de olikheter som finns i människors förhållningssätt till exempelvis moraliska frågor rörande familj, kärlek och sexualitet, beroende på den mångfald av erfarenhetsmässiga, kulturella, religiösa, historiska, psykologiska och sociala faktorer som påverkar hur individer och grupper formar sina övertygelser, sina vanor och livsstilar, sina normer och värderingar.

Vad vi så långt har kunnat se av de olika samtalen är, att de människor som deltar i dem ger uttryck för olika förhållningssätt och ståndpunkter i frågor som rör familjebegreppets tolkningar och tillämpningar, men att de samtidigt rör sig på varandras värderingsmässiga domäner därför att de alla delar ibland mer och ibland mindre av vissa gemensamma och relevanta perspektiv. Begreppen personlig integritet, självbestämmande, frihet, ansvar, respekt, tillit och kollektiv tillhörighet förekommer i en eller annan form i samtliga intervjusamtal såsom något viktigt och eftersträvt värt att förverkliga. Den ”kulturella korridoren” kan se lite olika ut för olika människors rörelser i den, men gemensamt tycks vara att där finns ett utrymme för att se och odla både det som kan kallas ”traditionellt” respektive ”modernt” och det som snarare beskrivs som ”postmodernt”. Det är med en sådan här tolkning som bakgrund som vi nu närmar oss de tre återstående samtalen: till att börja med det föregående mellan kvinnorna som studerar vid SFI.

Ser man till det inledande avsnittet i kvinnornas samtal ska man nog finna att begreppet familj där görs till föremål för varierande synpunkter, tolkningar och aspekter, vilka knappast ger ett entydigt svar på frågan *vad en familj är* – vilket ju är den fråga moderatoren i detta samtal, liksom i övriga, inledningsvis ställer. Det är uppenbart att flera av kvinnorna i sina inlägg tycks förutsätta en tvåkönad parrelation med barn när de samtalar – även om de två brudarna i bildkollaget av D explicit och utan närmare kommentar noteras – och så långt kan man förstås säga att vi här har att göra med traditionella och moderna föreställningar om vad en familj kan och bör vara. A säger uttryckligen att ”En familj...består av mamma, pappa, barn”, och bilden av den ensamme mannen med ett barn inspirerar C till att tala om en ”frånvaro av en mamma på samma bild”. Kärnfamiljen där två vuxna av olika biologiskt kön lever med sina barn syns vara den traditionella eller moderna bild som ligger som ett raster över kvinnornas kommentarer.

Å andra sidan finns här också uttryck för ett *närhetskriterium* vilket uppfattas markera livet i respektive utanför familjekretsen. C beskriver en familj som bestående av ”personer som är väldigt sammanbundna till varandra. Som känner med varandra och är tillsammans med varandra”. C nämner här inte biologiskt släktskap i sammanhanget, men man kan förstås fråga sig om det betyder att hon också anser ett sådant vara irrelevant för en förståelse för familjebegreppet? Kanske kan det vara som i fallet med de tidigare samtalande pojkar, att närhets- och blodsbandskriterier åtminstone som regel förutsätts harmoniera med varandra och att en tillämpning av båda kriterierna i alla fall huvudsakligen skulle resultera i att samma grupper av människor pekades ut som svarande mot begreppet familj och dess betydelse?

Det talas bland de nu aktuella respondenterna återkommande om ”jämlighet” och att jämlighet ska råda mellan makarna i den familj som åsyftas. Kanske kunde man här tänka sig att samtalets fokus drar sig något från ett traditionellt eller modernt till ett postmodernt perspektiv? Och kanske är det verkligen på det viset – de repliker som återfinns i samtalet ger knappast stöd för oreserverade tolkningar i någon bestämd värderelaterad riktning (även om man, som vi snart ska se, i den följande

dialogen kring begreppen bestämmande och respekt i familjekontexter nog kan finna vissa ledtrådar till en mer välgrundad tolkning).

Man bör dock här, innan några snabba slutsatser dras, erinra om att begrepp och referensramar kan se lite olika ut beroende på ur vilken infallsvinkel de anförs och tolkas. Så är det nog exempelvis med begreppet *jämlikhet*. När det handlar om frågor som rör mäns och kvinnors relationer är det nog numera i en svensk kontext vanligast att, som i exempelvis den demokratiska värdegrundens mer eller mindre allmänt sanktionerade formuleringar, tala om ”jämställdhet” snarare än ”jämlikhet” – och det har sina historiska skäl. Historikern Christina Florin skriver i uppsatsen ”Kvinnorna i välfärdsstaten” att

”I vår tid talar man inte längre om ”jämlikhet” mellan man och kvinna. Man talar om ”jämställdhet”. Det var ett ord som började användas 1976 och som sedan dess fått bli samlingsordet för de samhälleliga relationerna mellan män och kvinnor” (3).

Och Florin fortsätter mot bakgrund av hur den tidigare ”jämlikhetskampen” för kvinnors rättigheter tog sig uttryck:

”Det var som om ordet ”jämlik” blev för stort, för krävande och för ”likt”. Jämställd däremot blev ett ord, som inordnade genuskonflikten under andra konflikter i samhället, framför allt mellan manliga hierarkier och klasser. Ordet antyder dessutom att det inte handlar om ”lika” – det handlar om att ställas jämte – ”bredvid” (4).

Det som här är intressant att notera med hänsyn till de kvinnliga SFI-respondenternas samtal kring jämlikhet som ett värde värt att främja mellan familjerelationens förutsatt manliga och kvinnliga part är, att betydelsen av själva ordet är långt ifrån självklar. Enligt Florin signalerar ordet ”jämlikhet” mer långtgående krav på rättvisa än vad ”jämställdhet” gör. Det skulle emellertid inte alla debattörer på området vilja hålla med om. 2006 uppmanade förbundsordföranden i Fredrika Bremer-förbundet, Ann Falkinger, i förbundets nyhetsbrev till att ”sluta bland ihop begreppen jämställdhet och jämlikhet”. Falkinger utgår från Nationalencyklopedins definition enligt vilken jämställdhet innebär ”att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla väsentliga områden i livet” (5), och hänvisar sedan till dess markerade tillägg av att jämställdhets- och jämlikhetsbegreppen bör hållas isär:

”Jämställdhet är närbesläktat med jämlikhet. Medan jämlikhet rör alla människors lika värde är jämställdhet förbehållet förhållandet mellan könen...I politiska sammanhang avser termen ibland även individernas lika inflytanden och lika sociala förhållanden”. (6)

Och Falkinger framhåller vikten av att hålla isär begreppen, inte minst med tanke på att en prioriterad användning av begreppet jämlikhet och de sociala orättvisor de täcker in, riskerar att skapa utrymme för ett mer eller mindre definitivt osynliggörande av de rättvisefrågor som under jämställdhetsbegreppets paraply relaterar till ”ett genusperspektiv där bland annat kvinno- och mansrollerna problematiseras” (7).

Inte minst i interkulturella dialogprocesser aktualiseras ofta frågor som rör kön och genus, ”manlighet” och ”kvinnlighet”, i olika former, och kanske är detta också ett av de områden där föreställningarna om vad ”den andre” tror och tycker och tänker är som rikast och allra mest utbredd. I de föregående samtalen kring familjesyn har vi härvidlag sett exempel på hur man kan resonera om både egna och andras faktiska och förmodade uppfattningar om rättvisa i relation till genusperspektiv. Och det kan då vara på sin plats att åtminstone bana vägen för en varsamhet om hur begrepp och ord bör reflekteras och tolkas.

Vi har sett hur Christina Florin lyfter fram begreppet jämlikhet som signalerande en radikalitet som inte i samma utsträckning tillkommer begreppet jämställdhet, samtidigt som Ann Falkinger snarare argumenterar för att reservera jämställdhetsbegreppet för diskussioner kring genusrelaterade

rättvisefrågor i syfte att inte dessa ska drunkna och försvinna i en bredare och djupare kontext av frågor kring sociala orättvisor av vilken dessa enbart utgör en del.

När vi i interkulturella samtal diskuterar genusrelaterade frågeställningar – som exempelvis den nu aktuella rörande familjesyn och familjerelationer – bör vi nog hålla en sådan här terminologisk försiktighet i minne. I en svensk samtida kontext talar vi nog – om inte uteslutande – så i alla fall till övervägande delen om ”jämslälldhet” som ett värde som bör präglä mäns och kvinnors relationer i bland annat familjelivet. Vad man här kan fråga sig är huruvida ett terminologiskt skifte till ordet ”jämlikhet” i sak skulle medföra några förändringar i synen på vilket slag av relationer som här anses vara viktiga att odla och utveckla? Skulle ett sådant skifte ge förhanden mer långtgående rättvisekrav, enligt den linje som tecknas hos tidigare nämnda Florin? Eller skulle de snarare få sådana krav att klinga av och falna i relation till andra rättvisespekter som av en eller anledning uppfattas som viktigare och mer väsentliga att driva?

När det gäller SFI-kvinnornas användning av ordet ”jämlikhet”, skulle det vara intressant att gå vidare och få denna fråga belyst. Ser man till hur dessa respondenter utvecklar sitt samtal kan man notera dels C:s uttalade tro att ”kärleken leder jämlikhet” även om det inte betyder att det /nödvändigtvis/ ska bli jämlikt i alla olika sätt”, ett påstående som följs av ett framhållande av uppfostran av barnen som det ”Första målet” för ”makarna” i familjen. Här kan man kanske erinra om de diskussioner som i den muslimska världen förts och förs mellan mer ”traditionalistiska” och mer ”modernistiska” företrädare där de senare, gentemot de förra, hävdar att en traditionell uppdelning mellan mäns och kvinnors livs- och rättssammanhang mer har att göra med den patriarkala kulturella struktur som präglade det samhälle där islam växte fram än själva *religionen* islam. Med förändrade samhällsstrukturer kan också tolkningen av mäns och kvinnors ställning komma att förändras. Traditionalistiska företrädare hänvisar då kanske här som en respons till förment sharia-trogna tolkningar av Koranen enligt vilka man, för att tala med professor Jan Hjärpes formulering, ”skiljer mellan ”jämslälldhet” och ”likställdhet” mellan könen. Det skall vara *olika* regler för män och kvinnor i vissa avseenden...Mäns och kvinnors ställning skall vara likvärda – men inte likadana”. (8)

Hur är uppfattningen att män och kvinnor kan ha olika roller relaterad till idealen *jämlikhet* respektive *jämställdhet*? Man kan säkert på denna punkt finna en rad olika ståndpunkter, allt från sådana där en likhet i roller, uppgifter och förväntningar anses utgöra en förutsättning för att genusrelaterade orättvisor ska anses vara utplånade till sådana där de båda idealen associeras med ett större eller mindre mått av flexibilitet. Respondenterna i det aktuella samtalet uppehåller sig, när frågan om vem som ska bestämma i familjen dryftas, vid en traditionell patriarkal familjestruktur där mannen är överhuvud och äger bestämmanderätt – antingen tidigare eller också i nuvarande samhällskontexter varifrån de har erfarenhet. I båda fall syns respondenterna säga sig vilja främja ett icke traditionellt förhållningssätt där föräldrarna ”gemensamt”, som D säger, fattar beslut om familjens göranden och låtanden. Både mannen och kvinnan ska delta i beslutsprocessen – och här syns de enligt respondenterna *önskvärda* rollerna inte skilja sig åt, på det sätt som de *befintliga* gör.

”Att mannen ska respektera kvinnan och kvinnan ska respektera mannen och att man ska visa respekt också för barnen”, framhåller A som betydelsefullt – och hon lyfter också fram behovet av en självrespekt: ”personen själv inom familjen måste visa respekt till sig själv”. Betyder ordet ”respekt” här att män och kvinnor har samma ställning, att de intar lika roller och uppgifter och att de också har samma förväntningar på sig som individer? I de tidigare samtalen tycks ordet ”respekt” nästan genomgående ha förutsatts äga en sådan individualistisk och postmodernt uppfattad innebörd. När respondenterna i de olika samtalsgrupperna diskuterat respekt inom familjen, syns detta ha varit en beteckning eller egenskap som inte uppfatta skilja sig åt i tolkning eller tillämpning mellan individer av olika kön. I en mening stämmer nog detta in också på hur de aktuella respondenterna samtalar kring familj, relationer och respekt: varje individ har rätt att bli respekterad för det hon eller han är. Det är en individualistisk förankrad värdering.

Å andra sidan tycks i det förhandenvarande samtalet utrymme ges för att män och kvinnor tilldelas olika roller och förhållningssätt, och givet detta kan det vara värt att fundera över frågan om ett sådant

åtskiljande också medför att en bristande ”jämlighet” eller ”jämslälldhet” kan identifieras? I tidigare kommentarer har vi berört Yvonne Hirdmans och Carin Holmbergs tankestråk kring ”isärhållandets logik”, ”mannens primat” och ett ”asymmetriskt rollövertagande”. Ser man till de berättelser respondenterna i det aktuella samtalet delar med sig av rörande form och struktur för äktenskap och familjerelationer, ska man finna att de i mångt och mycket speglar traditionella samhällsstrukturernas skilda förväntningar och sanktioner av mäns och kvinnors roller och handlingsutrymme vilka på ett närmast övertydligt sätt kontrasterar mot sådana jämslälldhetsintentioner som i en svensk samtida kontext inte sällan hävdas mot bakgrund av bland annat sådan genusteori för vilka Hirdman och Holmberg, var och en på sitt sätt, kan sägas vara representanter, men också och inte minst med hänsyn till både rättighetsetiska och juridiska överväganden. Vad som i det här sammanhanget är intressant att fundera över är dock kanske hur de aktuella respondenternas tidigare nämnda reservationer gentemot en traditionell familjesyn utvecklas i förhållande till de bilder av giftermål och äktenskap de ger inom ramen för det fortsatta samtalet? Hur ställer de sig till värderingar inom ramen för de traditioner – de *patriarkala* traditioner – av vilka de har erfarenhet, som sådana och i relation till de traditioner som möter i det svenska samhället?

I den avslutande del där respondenterna reflekterar över både äktenskaps- och familjebegrepp kan man nog skönja synpunkter och förhållningssätt som i flera avseenden ger uttryck för en positiv bild av en sådan traditionell kulturell kontext där begreppet familj, som A förklarar, inkluderar – ”inte bara kärnfamiljen utan det kan vara att man gifter sig så lever man tillsammans med föräldrarna och kanske inte hela tiden men under en tid så lever man tillsammans med dom”. Syskon, släktingar på båda föräldrarnas sidor – det traditionella familjebegreppet lever bland respondenterna, och det tycks också som om detta framstår som både naturligt och önskvärt. C påpekar att de förhållningssätt som präglar det svenska samhället kan leda till att barnen, när de flyttar hemifrån när de blivit stora, ”kanske inte glömmer bort men...kanske bryter med” familjen – och det råder nog ingen tvekan om att C här vill framhålla en brist i det – postmoderna – familjeliv där de ingående parterna spelar rollen av självständig, autonom individ utan prioriterat ansvar för det gemensamma sammanhang vilket en *familj* utgör. Flera av respondenterna ger exempel på hur en levande gemenskap mellan familjens – i bemärkelsen den traditionella *storfamiljens* – medlemmar, och här syns det vara tryggheten i detta att vara del av ett större sammanhang, en gemenskap mot vilken individen kan luta sig i stort som i smått, som framställs som något önskvärt, ja, något idealt. Någon av gruppens deltagare yttrar sig också mot slutet av samtalet och menar att ”ibland tycker jag att vi har bättre traditioner” – och här kan vi nog se ett uttryck för en inställning som mer eller mindre tydligt genom hela samtalets gång gör sig påmind, nämligen den att de uppfattningar och ståndpunkter rörande familjerelaterade frågor som hävdas, framförs mot bakgrund av föreställningar om en traditionell familjesyn samtidigt som utrymme lämnas för att denna syn på vissa bestämda punkter bör ge plats för mer individualistiska och postmoderna tankestråk. Båda parter i en familjerelaterad parrelation ska ges utrymme att påverka och forma det gemensamma livet. En sådan här ömsesidig respekt för de båda individerna syns dock inte någonstans explicit göras till föremål för en diskussion kring eventuella dramatiska utmaningar mot den traditionella (*storfamilj*) eller moderna (*kärnfamilj*) familjerelation som förutsätts under det pågående samtalet.

Respondenterna förhåller sig inte principiellt negativa till förändringar av traditionella och moderna familjemönster. D säger på förekommen anledning att frågan om det var bättre förr inte går att svara på eftersom ”det fanns...traditioner som var bra förr och det finns nya saker som är bra nu” och C tänker sig att ”det är alltid, det leder till ett bra resultat när man tar från det gamla och fortsätter i det nya”. Samtidigt är det nog svårare att med hänsyn till det nu aktuella samtalet peka på ett postmodernt fokus i den ”kulturella korridor” vi tidigare talat om än i något av de föregående fallen. Kanske har detta att göra med att de aktuella respondenterna ägnar mycket tid åt att berätta hur de samhällen där de äger en livserfarenhet fungerar? Deras inlägg handlar nog ofta mer om detta än om hur de ser på motsvarande förhållanden i det svenska samhället. Tyngden i deras rörelse i den kulturella korridoren syns därför ligga i en traditionell och i vissa fall en modern inriktning. Det betyder inte att de mer eller mindre resolut eller helhjärtat skulle avvisa postmoderna värderingar kring familj och kärlek, eller att de skulle omfamna all traditionalitet eller modernitet utan reservation. Men det tycks som om deras etiska och existentiella *tyngdpunkt* finns i en traditionell snarare än en icke traditionell kontext. Det

förblir nog dessutom rätt så oklart hur de *närmare bestämt* ser på de traditionella roller män och kvinnor intar och *på vilket sätt* de skulle vilja se dessa förändrade.

När respondenterna får frågan vem de anser sak bestämma vem man ska gifta sig med svarar B "Mannen", och D preciserar eller utvecklar detta svar genom att påpeka att mannen "utser frun" och att det är "upp till tjejen då att om hon vill. Säg, om hon säger ja(g) eller nej och ibland kan familjerna tvinga kvinnan eller tjejen till att gifta sig med en man". B går vidare genom att tala om hur hon själv gift sig med en man som accepterades av hennes mor – trots att hon själv ville gifta sig med en annan (som modern betraktade som en "främling" och därför avvisade som tänkbar svärson). B gör här vissa intressanta avvägningar rörande hennes egen roll i beslutsprocessen: "Det är inte så att jag inte gick med på det. Men jag kunde inte gå emot dom. Man kan inte gå emot dom". Och hon konstaterar att hon är "jättlycklig, jag tror jag är den lyckligaste personen i hela världen" med "den som dom har utsatt mig för".

Den process som här skildras ha föregått äktenskapet utgör en mycket tydlig illustration av traditionellt familjeliv – precis som andra respondenters, till exempel C:s och D:s, berättelser gör det. D beskriver snarast ett resonemangsäktenskap och "det var ingen kärlek i relationen", medan C konstaterar att "det var ingen kärlek för förlovning eller något sånt men jag valde att gifta mig med honom". Varken C eller D – eller B – anför explicit några principiella reservationer inför de processer som föregått deras giftermål. Det tycks som om de finner rådande ordning ha sina skäl för sig – eller också kanske de helt enkelt inte ser några reella möjligheter att förändra densamma? Det är, hur som helst, här långt ifrån självklart hur tidigare anförda, visserligen aningen tentativt formulerade men ändå närvarande, tankar om de i familjen involverade individernas möjlighet att påverka och göra sig hörda i det kollektiva sammanhanget ska förstås mot bakgrund av den frånvaro av kritiska synpunkter gentemot det senare som här kan identifieras.

Tidigare nämnde Gillis Herlitz skiljer i sin *Kulturgrammatik* mellan "jag-" och "vi-kulturer". I de förra sätts individen i centrum och begrepp som "konkurrens, initiativ, ambition, personligt ansvar och framgång" lyfts fram som representerande positiva värden (9), medan det i "vi-kulturer" gäller att

"Individen /inte/...har ett eget ansvar för sitt liv, sin lycka och framgång. Människan ses i sådana kulturer...i första hand som medlem i en grupp, och hans aktiviteter är direkt relaterade till denna grupp. I sådana renodlade vi-kulturer sätts krav från familj och släktingar framför alla andras krav". (10)

Det är viktigt att notera Herlitz' reservation *renodlade* "vi-kulturer". Med Ingleharts och Welzels i introduktionen till den här rapporten återgivna kulturkarta, bör man hålla i minnet hur komplexa och sammansatta varierande kulturella kontexter är, och att entydiga och ensidiga bilder av vad som utmärker den ena eller den andra kontexten som regel bygger på generaliseringar vilka sällan vilar på vederhäftig grund.

Å andra sidan tycks Herlitz' bild av en "vi-kultur" kunna tillhandahålla tolkningsramar för hur de aktuella respondenterna resonerar. Läger vi till detta vad han i en föregående kommentar sagts hävda när det gäller *centrala* och *perifera* värderingar, nämligen att sådana värderingar som för en viss gemenskap eller grupp inte anses fundamentala mycket väl kan göras till föremål för kritiska överväganden också av dem som omfattar dem, samtidigt som en sådan kompromissvillighet inte är närvarande när det handlar om de centrala värden man vill förfäktas, så kan man fundera över förutsättningarna för en dialog kring familj, genus och valfrihet med utgångspunkt i det aktuella samtalet. Herlitz ser nämligen "den svenska uppfattningen om individers frihet" och försvar för "mänskliga rättigheter" som centrala kulturella värderingar (11), och han framhåller att den som önskar förfäktas sådana värderingar ofta reagerar på ett bestämt sätt inför kulturella kontexter där dessa saknas:

"...vi...finns oss /inte/ i inskränkningar eller större förändringar i dessa frågor. Uppvisar en annan kultur en annan syn än vår egen, blir den suspekt i våra ögon". (12)

Det ter sig knappast som en djärv gissning att de bilder av beslutsprocesser före äktenskap som kvinnorna i det aktuella samtalet ger exempel på och resonerar kring, i en svensk postmodern kontext med "centrala" värderingsfokus på individuell frihet och mänskliga rättigheter, kan väcka misstro, kritisk och avståndstaganden. Här gäller det då ur ett interkulturellt perspektiv att söka utrymme för att inleda samtal och dialoger som går över gränser utan att låsa inne och cementera både egna och andras uppfattningar om sig själv och om andra.

I inledningen till samtalet mellan respondenterna ger de ledtrådar till var de ser förutsättningar för att betrakta frågor rörande personlig frihet och personlig integritet – och inte minst personlig respekt – som viktiga att lyfta och utveckla. Och kanske är det just med hänsyn till dessa frågor som det vore värt att fundera över hur en framtida dialog skulle kunna ta form, växa till och odlas. Inte minst gäller detta synen på föräldrars ansvar för barnen – vilket ju också framhållits och betonats i de tidigare samtal där den kulturella korridorrens rörelse har haft mer av ett postmodernt fokus än vad som gäller för det aktuella, samtidigt som där ett traditionellt eller modernt föräldraansvar uttryckts som betydelsefullt för barns utveckling och för deras förutsättningar att utveckla ett gott personligt och socialt liv.

Herlitz framhåller med avseende på inställningen till barnaga att förbudet mot sådan – vilket för övrigt lagstodgades i Föräldrabalken 1979 – representerar en central kulturell värdering som är typisk för den svenska samhällskontexten. (13) Den tidigare uppfattningen att föräldrar har rätt att i uppfostringsyfte utsätta sina barn för kroppslig bestraffning, har fått ge vika för en inställning som grundas på varje individs – också och inte minst barnets – rätt att inte utsättas för kroppsligt våld. Denna inställning kan, genom sin centralt värderingsmässiga förankring, ge upphov till kritiska överväganden och avståndstaganden i förhållande till kulturer och samhällen där aga av barn är tillåtet – och det finns här fler än ett fåtal exempel att hänvisa till: inte många länder har exempelvis en lagstiftning mot skolaga (14).

Ser vi nu till det aktuella samtalet ska man finna att de flesta av respondenterna tar avstånd från kroppsliga bestraffningar av barn. Dels tycks det här handla om en respekt för andra familjemedlemmar oavsett ålder, dels syns en och annan av respondenterna påpeka att metoden också är fruktlös när det gäller att medverka till att barn drar viktiga lärdomar. B menar att barn som agas "blir...okoncentrerade" och att de "blir i obalans", medan C – som, trots allt, håller en dörr öppen för en lindrig form av bestraffning – hävdar att åtminstone grov kroppsbestraffning kan leda till att barnet "förlorar självförtroendet". C skiljer också mellan att slå för att straffa och att slå för att uppfostra – och det är den senare formen av (lindrig) aga som hon kan tänka sig ha en funktion att beakta, medan B snarare vill se andra former av icke kroppsbestraffande sanktioner i syfte att uppfostra barn. D är den i samtalet som tydligast tycks kunna se att kroppsbestraffning verkligen är försvar: "Ibland är det nödvändigt att slå barnen, men det, man ska inte slå ihjäl dom" säger hon, och här grundar hon nog sitt uttalande på tidigare erfarenheter av hur maken använt aga gentemot de gemensamma barnen.

Samtalet kring hur respekt och individuell frihet bör relateras till familjegemenskap och föräldraauktoritet är ett stort område som rymmer en mängd frågeställningar där kollektivistiska och individualistiska värderingar kan mötas, konfronteras och kombineras på åtskilliga sätt. Här har vi också uppenbarligen att göra med ett värderingsrelevant område där traditionella, moderna och postmoderna perspektiv rör sig i förhållande till varandra – inte bara hos SFI-kvinnorna utan också hos respondenterna i tidigare samtalsgrupper. Kanske skulle det rentav vara så, att man här kan identifiera intressanta utgångspunkter för gränsöverskridande dialoger kring familjerelaterade frågor, frågor som kan ta sin början i överväganden om hur begreppet *respekt* kan tolkas i relation till familjegruppens olika medlemmar, till att vidgas till diskussioner kring frihet, ansvar och personlig integritet?

Här finns då också möjlighet att knyta an till de nuvarande respondenternas betoning av de yngre generationernas ansvar för de äldre i traditionella samhällskontexter där religiösa källor också spelar roll som motiv: "När personen blir gammal där så hamnar man inte på något servicehem eller servicehus eller så utan då bor personen hos äldste sonen eller kanske dottern. Eller så bor den kvar i

sitt hem och så när bor tillsammans med den här personen eller tittar till honom och så där”. Det är lätt att här påminna sig de tidigare GUC-pojkarnas avståndstagande mot att inte ha omsorg och bry sig om familjens gamla, att svika dem och att inte ställa upp för behövande och sjuka familjemedlemmar. Här finns också rörelser mellan traditionellt, modernt och postmodernt som kan relateras till de familjesyner som kommit till uttryck i övriga samtal. Inställningen till på vilket sätt såväl de yngsta som de äldsta i familjekollektivet på bästa sätt ska visas respekt, är därför grundfrågor som på många sätt kan vara inspirerande i en gränsöverskridande dialog. En sådan ”känsla av sammanhang” – KASAM – som tidigare i Antonovkys anda lyftes fram (15), blir också relevant här i så måtto som individens och kollektivets ömsesidiga förhållande diskuteras med hänsyn till såväl personlig frihet och integritet som delaktighet i ett större och trygghetsskapande sammanhang.

Det här är frågeställningar med relevans också för de två återstående samtalen, mot vilka vi nu vänder blicken.

Noter

1. G Herliz: *Kulturgrammatik – hur du ökar din förmåga att umgås över gränserna*, Uppsala Publishing House AB, Halmstad 2007 s 50ff.
2. Jfr P Kemp: *Världsmedborgaren. Politisk och pedagogisk filosofi för det 21 århundradet*, Sv övers: J Retzlaff, Daidalos, Uddevalla 2005 s 124ff.
3. C Florin: ”Kvinnorna i välfärdsstaten”, i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* Utbildningsradion, Oskarshamn 1992 s 216.
4. Ibid s 216.
5. A Falkinger: ”Sluta blanda ihop begreppen jämställdhet och jämlikhet!”, *Nyhetsbrev*, Fredrika Bremer-förbundet, Nr 1 2006.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. J Hjärpe: *Islams värld*, Brevskolan, Stockholm 1987 s 99f.
9. Ibid s 66.
10. Ibid s 66f.
11. Ibid s 52.
12. Ibid s 52ff.
13. Ibid s 51.
14. Ibid s 51.
15. Jfr den tidigare kommentaren till GUC flickornas samtal!
- 16.

Gruppen SFI studerande män, kort utbildningsbakgrund

Det är fem män som alla är arabisktalande.

Moderatorn börjar med att inleda; **Ni ska säga det ni ser, vad ni associerar till när ni C börjar med att svara:**

Från olika samhällen dom här.

A hakar på:

Olika nationaliteter.

Moderatorn ställer den första frågan; **Det finns olika sätt att uppfatta vad en familj är. Vad är en familj för er?** C börjar igen:

En institution, liksom socialförbund, kan man säga.

Familjen beskrivs som en institution eller som ett socialförbund. Detta kan ses som en enhet med ett visst syfte. A har ett längre svar:

När det gäller familjen, vi som muslimer, när man vill bilda en familj och uppfostra sina barn så har vi ett ordspråk; Den som inte hör saken kan inte ge samma sak. I det här samhället, det svenska samhället, bortsett från den här religiösa aspekten, jag som muslim. Mina barn bär på sig svenska medborgarskap. Det viktigaste för mig är att landet har erbjudit en massa saker för mina barn, studier till exempel. Och mitt mål är det att när mina barn lär sig att dom måste ha respekt för det här landet som lever i och det här beror säkert på förtroende som byggs mellan pappan och mamman. Och det reflekterar dig på barnen, och barnen ser föräldrarna tycker om och respekterar det samhället man lever i. Så, i vilket samhälle man än lever i måste man börja med respekt. Bortsett från hur det här samhället fungerar måste det finnas någon slags demokratisk diskussion emellan. Så jag önskar av varje familj att ha samma mål.

Här talar A om att barnen måste uppfostras till att känna respekt för det samhälle dom lever i. Moderatorn ställer en ny fråga; **Vem tycker ni ska bestämma i en familj?** Här börjar tolken tala om att det luktar rök och flera inlägg görs som inte översätts. Sedan säger B:

Ingen av dom här, mannen eller kvinnan, ska ta och vara som överhuvud på dom andra. Utan i slutet kommer det att ske genom diskussioner mellan mannen och kvinnan. Och inte mannen eller kvinnan ska.

E håller med i detta:

Så jag tror inte att mannen själv kan bemästra familjen ensam. Och inte heller kvinnan. Så därför måste det ske via samarbete.

A byter fokus litegrann och talar istället om:

... Vi har massor med positiva och goda saker i våra familjer som kan tillfoga det svenska samhället. Så en negativ grej i svenska samhället är när det gäller familjen. Det här lärde jag känna via mina barns vänner eller kompisar. Dom flesta t ex familjerna då är dom skilda män och kvinnor. Men vi försöker så gott vi kan att hålla familjen. Så är dom två skilda. Så är det bra om folk lär känna oss hur vi lever så kanske vi bidrar med något positivt.

A har erfarenheten av att de flesta av hans barns vänners föräldrar är skilda, och han tycker att de med mer familjeorienterade värderingar har något att bidra med i samhället. C ger uttryck för hur han tänker kring att det är färre skilsmässor i deras ursprungsländer:

Jag har en åsikt i det här. I våra länder, orientaliska länder, vi är stolta över familjerelationerna. Dom starka banden. Men det här starka bandet beror på ekonomiska faktorer. Eftersom jag är ansvarig för familjens försörjning leder det till att dom ska koncentrera sig runt mig eftersom det är jag som försörjer. Så jag tror att det starkaste bandet är det ekonomiska. När våra barn blir självförsörjande så blir det också så här.

Om detta säger A:

Min åsikt, det här religiösa bandet har också med relationen i familjen (att göra). En del familjer har starka band utan att ha religiös påverkan. Jag själv pratar jag om nu, att det religiösa bandet kan hjälpa familjerna att hålla det här starka bandet.

A tycker att religionen kan hjälpa familjerna att bibehålla dom starka banden. B kommer in på barnen:

Angående barns fostran, så barnen bildar sin egen uppfattning hemma och kanske har...en annan uppfattning... och i skolan en tredje. Så det är inte viktigt eller nödvändigt att barnet tar det och blir övertygade över det föräldrarna har sagt... varje människa vill gärna experimentera själv i livet. Lära sig. Även om man är liten i ålder så vill man så gärna ha självständiga beslut, besluta själv. Med mat, kläder, med ja, hur man har vänner.

B uttrycker klart individualistiska åsikter. Barnens integritet som självständiga individer som har egna behov och vill experimentera själva och lära av livet. Om religionen i denna diskussion säger B:

För att kunna lyckas med dom diskussionerna så att man inte tar upp den religiösa aspekten i den här diskussionen utan bara pratar om familjen. Och kanske religion kan överföras till dom som kan om religionen, till imamer eller...

B ger alltså uttryck för både individualistiska och sekulära åsikter. Han vill prata om familjebegreppet och om vad en bra familj är, utan att blanda in religion. På det här följer en diskussion kring religion. A berättar sedan:

... i våra länder, eller här i Sverige, har religionen en stark påverkan på individen och på familjen. Jag är muslim och min fru är muslim. Vi kommer hit till det här landet och lever i svenska samhället och går på disco eller vad som helst.

Exemplet som A ger är, som jag uppfattar, hur han tänker att han och hans fru kan göra det svenskar gör i Sverige, gå på disco eller vad som helst. Sedan säger A:

I vårt land t ex, när man har familj och har tre till fyra, fem barn. Det är mannen som försörjer och är ute och hämtar pengar och undervisar sina barn... Så en del familjer där mannen eller huvudmannen som försörjare dör... Då är barnen utan pappa och det finns massor av exempel där. Då kunde mamman jobba hårt och hjälpa att försörja barnen och uppfostra dem. Och dom här barnen var mycket utbildade och fina i uppfostran. Dom har stor respekt mot sin mamma.

A berättar om traditionella könsroller men att dessa upphävs vid behov och att det också går bra. Sedan berättar A om sin kontakt med sina barns skolor:

En sak vill jag prata om... via min erfarenhet med mina barn... via våra träffar som sker i skolorna, liksom utvecklingssamtal och andra. Jag vill inte skryta och säga att mina barn är dom bästa i sina resultat i skolorna. Men dom är liksom väl godkända. Både i uppförande och kunskapsmässigt. Vilket bevisar att den relation som vi gör med våra barn har lett till bra resultat. Hade barnen inte förstått oss föräldrar vad vi vill så hade barnet gått snett i samhället. Och då blir man negativ.

Här ger A uttryck för att barnen blir en värdemätare på att hans värderingar fungerar, att hans barn klarar sig bra i sina skolor. Denna långa mening avslutar A med:

Jag tror att våra barn tror på det vi säger. Vi har liksom moderprinciper hemma. Vi har leende, vi har respekt mot varandra.

C kommenterar detta med:

Jag hoppas att vi inte bara pratar om dom här bästa exemplen. Utan vi har också en del sociala sjukdomar, eller negativa...

C bryter åter genom att byta perspektiv. E säger så här:

Jag tror att människan själv kan tillbringa de positiva eller negativa till sin familj. Dom som går på stan och förstör, man har drabbats själv av det negativa.

Att de som går på stan och förstör har själva drabbats av det negativa säger E. A instämmer med C då han sa att det också finns negativa exempel:

Det är rätt att det finns brister och negativa saker. Det som lett till oss t ex att vi flyr därifrån. Så det finns negativa saker...

C tar nu igen upp att starka band inom familjer har sina orsaker:

Som jag sa tidigare, eftersom vi är från orientaliska länder och det starka bandet byggs på det här ekonomiska aspekten. När vi kommer till det här landet eller sånt land eller vilket västerland som helst, då får vi nån slags schizofren. Eftersom vi (som män) har makt där. Eftersom jag försörjer familjen så har jag makten i handen. Och då kan jag styra mina barn. Och när vi kommer hit så blir det helt annorlunda. Och jag tror att dom flesta lider av detta.

Här pekar C på den rollförlust som många män genomgår då de tappar rollen som familjens överhuvud och försörjare. A säger om detta:

...vilket krävs av oss invandrare, många ansträngningar, och tillsyn och kontroll över barnen. Vi ger dom här kontakterna med barnen så att man måste följa upp det. Och relationer till skolan t ex och med andra kompisar eftersom relationen med skolan är

lite annorlunda från barnet och hemmet. Av den här så måste man vara helt vaken hela tiden och ha denna kontakt, om man inte kallar det kontroll. Det kräver ansträngningar från föräldrarna.

Det är nya krav som ställs i ett nytt samhälle. Skolans värld ser annorlunda ut än hemmets och som förälder vill man ha kontakt med sitt barn och dess värld, säger A. C återkommer till familjernas annorlunda ekonomiska situation i Sverige:

... här kan man inte bemästra sin barn...barnet känner till att barnet har sin egen inkomst, barnbidraget. Har skolan, sina vänner.

C fortsätter:

Så därför det här är friheten. Att barnet har den där friheten, den nya friheten. Så man kan inte hela tiden ha kontroll eller beslut över dom. Så därför återgår vi till det här till att man har beslutet i familjen... Känner barnen till sin rätt. Här finns så att säga ekonomisk självständighet vilket gör mera frihet. Jag tar ett exempel här; Om jag tar det här med skilsmässor i våra länder är mycket mindre i antal än dom andra länderna, varför, jo, därför om man skiljer sig så blir det mycket negativa. Många resultat, konsekvenserna är stora.

Det är svårare att skilja sig för det ger stora konsekvenser, säger C, om hur det var från det land han kommer ifrån. Om kvinnans roll i ett traditionellt samhälle säger C:

Där måste kvinnan på nåt sätt orka med mycket mer och vara flexibel, mer tolerant, mer med en man som kanske är grov. Varför, jo, därför att hon är beroende av hans ekonomi. Och även mannen har också ha negativa konsekvenser, om man skiljer sig så måste man kunna ha pengar för att kunna gifta om sig och bilda en annan familj och så vidare.

E håller inte riktigt med i att det enbart är av ekonomiska orsaker som familjer håller ihop:

Jag tror att när man kommer, eller när en familj kommer till skilsmässa, så är det inte av ekonomiska skäl. Om jag har respekt mot min fru och mina barn och mina barn tilldelar mig också den respekten och frun gör det; Jag tror inte att det blir skilsmässa även om vi är utfattiga.

Om vilket A säger:

... om var och en har sin egen uppfattning, då blir det skilsmässa.

På detta sätt ger A uttryck för att familjen ska vara en enhet där de har samma uppfattning. Annars blir det skilsmässa. Moderatoren ställer nu frågan; **Vad innebär det att visa respekt i en familj?** B börjar med att svara:

Att när var och en gör sin egen uppgift, då är det respekt. Om jag har flera uppgifter att göra och jag utför dom. Andra partner måste också göra sina förpliktelser i familjen. När jag accepterar andra sidan och sitter och diskuterar, då är det respekt.

B nämner två exempel på vad han tycker att respekt är. Dels pratar han om rollfördelning, när alla gör det som tillfaller sin roll så visar man respekt mot varandra. Och så talar B också om att acceptera också andra åsikter än sina egna, som respekt. E säger om respekt:

Som sagt, mannen och kvinnan måste samarbeta, då blir det bra stämning i familjen. Det finns en hel del män som sitter hemma och bara ger order, precis som man

behandlar sin fru som en slav, hämta hit och ta det och gör så här. Och då blir kvinnan liksom äcklad av sin man. Men om dom två samarbetar och då barnen ser hur relationen är mellan mamma och pappa, när dom ser, när barnen ser att föräldrarna är överens hela tiden, diskuterar med varandra, då kommer barnen att ha stor respekt till båda föräldrarna, mamman eller pappan.

E talar inte om rolluppdelning utan om samarbete. Och barnen lär sig respekt genom att se hur föräldrarna samarbetar och diskuterar med varandra. Efter att gruppen igen kommit in på ekonomiska aspekter och även på politik så ställer moderatorn en ny fråga; **Vem tycker ni ska bestämma vem man ska gifta sig med?** C börjar med att svara:

I vårt samhälle är det mannen som bestämmer...

På detta ställer D en fråga:

Om din dotter blir kär i min son, kan du liksom hindra dom från att gifta sig?

C förtydligar:

I vårt samhälle är alla beslut i mannens händer, alla beslut... vi ska inte prata om rätt och fel. Om mannen har rätt eller fel så pratar vi inte om det. Det är mannen som bestämmer, jag pratar om vem som har beslutet.

A berättar hur han ser på vem som ska bestämma vem hans dotter ska gifta sig med:

När någon kommer, ja en man kommer till mig och säger att jag vill, jag ber om lov med din dotter, jag vill gifta mig med din dotter, Då sitter jag och diskuterar saken med dottern och då blir det en diskussion mellan mig och dottern., Om hon inte vill, och en del finns liksom, det finns en del familjer, eller pappor, en del familjer säger, bestämmer medan pojken eller flickan är liten, och säger att du är bortlovad till din kusin till exempel. Men det är inte så många som gör så. Men det finns en del negativa saker i varje samhälle.

A beskriver först hur han, sedan det kommit en friare och bett om hans dotters hand, resonerar med dottern om det. A säger också att det finns andra familjer där dottern, eller sonen, inte får vara med i diskussionen därför att hon eller han redan är bortlovade, kanske med en kusin. Men detta säger A att det inte är så många som gör, och att det är något negativt. E säger om detta:

Om jag kommer tillbaka till beslutet i ämnet, om jag säger till min dotter, att du måste gifta dig med den här mannen. Då kan jag förstöra hela hennes liv. Så det är inte bra om man lever med en man som man inte tycker om. Det finns sånt.

Även E säger att det finns bortgiften men tycker inte att det är bra. Han skulle kunna förstöra hela sin dotters liv säger han, om han valde äktenskapspartner till henne. E berättar för intervjuens skull sedan hur det ska gå till enligt traditionen (som han själv tidigare tagit avstånd från för att han inte "vill förstöra hela hennes liv"):

Vi pratar om våra traditioner, det är vad dom ville höra, hur det fungerar i vårt samhälle... Om jag kommer tillbaka till min dotter i vår tradition; pappan går inte till flickan utan skickar delegation till en man. Frun frågar dottern om det är någon som har lovat dig någonting och då kan mamman föra kunskaperna till pappan och diskutera.

Att fundera över

I kommentarerna till föregående samtal har vi återkommit till hur rörelser mellan det som kan beskrivas som ”traditionellt” respektive ”icke traditionellt”, mellan traditionella, moderna och postmoderna värderingar, kommit till uttryck. Vi har identifierat sådana rörelser i alla de kommenterade samtalen, men konstaterat att fokus i dessa kan uppfattas vara lagt enligt varierande mönster.

I samtalen mellan de kristna respektive de muslimska respondenterna fanns ett uttalat traditionellt fokus, även om där också kunde identifieras ett betydande utrymme för postmoderna värderingar när det handlar om personligt ansvar och personlig integritet. Såväl tjänstemannagruppen som grupperna av flickor och pojkar från GUC-utbildningen gav istället prov på ett uttalat postmodernt värderingsmässigt fokus, även om samtliga – och inte minst tjänstemännen – gav uttryck för en åtminstone delvis positiv medvetenhet och värdering av traditionella och moderna perspektiv. SFI-kvinnorna uttryckte i sitt samtal det kanske tydligaste exemplet på ett främjande – eller i alla fall accepterande – förhållningssätt gentemot traditionalistiska värderingar, även om där också fanns utrymme för postmoderna uttryck vad gäller frågor rörande familjerelaterad respekt och personliga integritet.

Syftet med de kommentarer som presenterats är i första hand inte att *jämföra* vad respektive samtalsgrupp representerar när det gäller inställningar och ståndpunkter i frågor rörande familjerelaterade perspektiv, utan snarare att med hänsyn till var och en av dem försöka identifiera vilka värderingsmässiga rörelser som pågår i de kulturella korridorerna där respondenterna, precis som människor i övrigt, rör sig. På så sätt kan man kanske finna utgångspunkter och utrymme för hur gränsöverskridande samtal kan odlas och utvecklas. Sådana samtal kan leda till att alla inblandade lär sig mycket genom både breddning och fördjupning genom att både få tala och få lyssna. Och kan man se att det finns mycket som de involverade subjekten *delar* – på samma gång som lite eller mycket kan skilja dem åt i enskilda frågor – kan det vara lättare att finna en gemensam början för en dialog som bär och som lyfter.

Den aktuella gruppen respondenter – de SFI-studerande männen med kort utbildningsbakgrund – finns redan från samtalets början en tydlig markering av en vilja att inte skapa förvirrande förutsättningar för barnens utveckling i det svenska samhället, i så måtto som att värderingarna i och utanför hemmet tillåts kollidera på ett sätt som utmanar barnens upplevelse av kontinuitet och sammanhang. A uppehåller sig vid att ”landet har erbjudit en massa saker för mina barn, studier till exempel” och att hans mål är att hans barn ”lär sig att dom måste ha respekt för det här landet som lever i”. Här tänker han sig att det ”förtroende som byggs mellan pappan och mamman” kan spela en avgörande roll. Det kan nog finnas utrymme för lite olika sätt att förstå det A här säger, men han betonar ”någon slags demokratisk diskussion” i familjen och mellan föräldrarna, och det är väl kanske då rimligt att tolka det han säger som ett uttalande till stöd för att föräldrar genom att visa varandra ömsesidig respekt – ett ord han använder i sammanhanget – och respekt gentemot barnen, kan skapa ett utrymme för en sådan respekt med demokratiska förtecken som barnen avses utveckla i förhållande till det svenska samhället.

Här finns egentligen uttryck för både traditionella och icke traditionella perspektiv på synen på respekt, familj och det omgivande samhället. Föräldrarna har ett uttalat ansvar för att gemensamt fostra barnen och att vara deras förebilder, och att göra det på ett sätt som inte skapar osäkerhet rörande vilka värderingar som sanktioneras, samtidigt som barnen och föräldrarna tycks uppfattas som i första hand enskilda individer som i princip har en rätt och en frihet som inom ramen för den familjedemokratiska processen av samtal, dialog och uppfostran förväntas både respekteras och komma till uttryck.

B framhåller också vikten av en individuell självständighet – ”varje människa vill gärna experimentera själv i livet. Lära sig. Även om man är liten i ålder så vill man så gärna ha självständiga beslut, besluta

själv. Med mat, kläder, med ja, hur man har vänner” – samtidigt som han ser att barnens uppfattningar om olika ting kan formas på varierande sätt i relation till hemmet eller till skolan. B tycks i själva verket, vilket nog också A gör, framhålla det positiva i att individer, stora som små, tillåts röra sig i relativt stor frihet i sökandet efter hur uppfattningar om olika ting ska formas och utvecklas. Både A och B tycks på samma gång tillskriva den närmaste vuxenvärlden, det vill säga familjens föräldrar, ett ansvar för att rörelserna ändå genomförs mot bakgrund av ett kanske trygghetsskapande eller harmoniserande sammanhang – men i synnerhet B pekar på att detta inte behöver ha religiösa förutsättningar eller implikationer. A ger för sin del exempel på att han och hans fru, trots att de är muslimer, kan leva på ett sekulariserat sätt i så måtto som att de betraktar sig som fria att leva på ett sätt som harmonierar med den sekulariserade omvärlden i det svenska samhället.

Denna flexibilitet vad gäller värderingsmässiga rörelser innebär inte alls att respondenterna skulle sakna medvetenhet om alternativa livsvägar vilka så att säga syns mer bestämda och givna. A berättar om traditionella genusroller från sitt hemland – men utan att förfäktat att dessa också skulle ha relevans för ett liv i det svenska samhället. Vi har i tidigare kommentarer sett hur Yvonne Hirdmans och Carin Holmbergs teoretiska perspektiv på könsbestämt isärhållande, på ett manligt primat och på ett asymmetriskt övertagande av roller kommit till uttryck på lite olika sätt i vissa av respondenternas uttalanden. När det gäller den aktuella respondentgruppen tycks inte dessa perspektiv gestaltas på ett särskilt tydligt sätt.

Vad som här är ytterligt intressant är bland annat de spegelreflexioner C ger uttryck för när han diskuterar vad som händer med män som levt i en traditionell kontext men som flyttat till en kontext där postmoderna värderingar råder. C inte bara betonar de svårigheter många män här kan uppleva genom den vilsenhet som föds i kraft av att gamla försörjnings- och auktoritetsroller kläs av dem samtidigt som inga entydiga och givna roller syns att ikläda sig såsom självklara alternativ. Han framhåller också de ekonomiska orsakerna till att ett patriarkalt maktförhållande förändras: ”eftersom vi är från orientaliska länder och det starka bandet byggs på det här ekonomiska aspekten. När vi kommer till det här landet eller sånt land eller vilket västerland som helst, då får vi nån slags schizofren. Eftersom vi (som män) har makt där. Eftersom jag försörjer familjen så har jag makten i handen. Och då kan jag styra mina barn. Och när vi kommer hit så blir det helt annorlunda. Och jag tror att dom flesta lider av detta”.

Sociologen Mehrdad Darvishpour har i sin forskning bland annat studerat hur maktbalansen i familjer med rötter in traditionella kulturella kontexter påverkas när omgivningen istället är en postmodern svensk. I uppsatsen ”Orsaker till instabilitet inom invandrarfamiljer” konstaterar Darvishpour, apropå hur ”generationskonflikter och genuskonflikter kolliderar inom invandrarfamiljer” genom exempelvis barnens ofta relativt sett bättre förutsättningar att fånga upp och lära sig språk- och beteendemönster i det svenska samhället, att

”Allt detta förändrar maktbalansen i familjerelationerna, vilket i sin tur innebär att när kontrollen över viktiga resurser förändras får också relationerna en annan form. De vars ställning försämras i den nya situationen kan dock tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument för sin sak och därmed blir konflikten ännu mer akut. Under sådana omständigheter ökar risken för åsiktsskillnader i olika beslut och avgöranden. Samtidigt pågår det hela tiden å ena sidan en ständig makt- och kulturkonflikt och å andra sidan ett kompromissande i relationen mellan mannen, kvinnan och barnen”. (1)

Och Darvishpour fortsätter:

”Det konfliktmönster som finns bland invandrarfamiljer är delvis en intensifierad bild av vad som under lång tid har existerat även bland svenska familjen. Sammanfattningsvis kan sägas att bland många invandrarfamiljer tenderar männen att leva i gårdagen, kvinnorna i nuet och barnen i framtiden” (2).

Männen kläs, som C ovan skildrade, av sin auktoritetsroll och ser inte var han har sin plats i familjekonstellationen, samtidigt som kvinnorna ser möjligheter i det fokus på individens fri- och rättigheter och autonoma självbestämmande som, åtminstone idealt, tillerkänns den postmoderna samhällsmedborgaren och barnen tar vara på sina gynnsamma förutsättningar att finna en väg in i det svenska samhällets olika kod- och livsstilsmönster genom kontakter med skola, kamrater och så vidare.

Samtalet mellan C och de andra respondenterna i den aktuella gruppen visar inte heller här några särskilt tydliga korrespondenser med Darvishpours bild – vilket naturligtvis inte utgör ett skäl för att betvivla att denna är vederhäftig och i mångt och mycket tecknar en trovärdig skiss över vad som händer med maktbalansen i familjer när en traditionell kontext bryts mot en postmodern. De inblandade kontrasterar traditionella könsrollsmönster av vilka de har erfarenhet med icke traditionella, och det tycks inte som om någon av dem är beredd att försvara en strikt uppdelning – eller, för att tala med Hirdman och Holmberg – ett skarpt ”isärhållande” av könen. B tycks visserligen vara inne på något slag av rollfördelning eller förebildlig pliktuppfyllelse inom familjen, såsom förutsättning för ett väl fungerande familjeliv – även om närmare preciseringar saknas. Men E talar snarare mycket om ett ”samarbete” mellan två individer såsom en förutsättning för ett familjeliv och en relation till barnen som präglas av respekt, och i diskussionen kring en tänkt situation där hans dotter inte vill gifta sig med en bestämd man är han mycket bestämd i uppfattningen att han inte, på det vis som sker i traditionella kulturer, bör tvinga henne till ett giftermål: ”Om jag kommer tillbaka till beslutet i ämnet, om jag säger till min dotter, att du måste gifta dig med den här mannen. Då kan jag förstöra hela hennes liv. Så det är inte bra om man lever med en man som man inte tycker om”.

Här finns uppenbarligen en stark medvetenhet om traditionella värderingsmönster när det gäller synen på familj, kärlek och relationer, men det framstår på samma gång som tydligt att det bland de aktuella respondenterna uttrycks ett främjande förhållningssätt i relation till postmoderna värderingar rörande personlig integritet, individuell frihet och autonomi. Detta förhållningssätt syns riktat inte endast till *båda* vuxna parter i den familjekonstellation som diskuteras – nämligen mamma, pappa, barn – utan också till barnen. I samtalet förekommer endast ett förslag till förklaring av begreppet familj, nämligen det som C anför: ”En institution, liksom socialförbund, kan man säga”. Det här syns nu vara en formulering som i sig själv skulle kunna tolkas både som postmodern i det att det tycks finnas en rad upptänkliga personsammansättningar som kunde göra skäl för förklaringen i fråga, och som modern eller traditionell. Läser man det följande samtalet syns också det senare alternativet vara det som framstår som det de involverade respondenterna har i åtanke. Genom hela samtalet kretsar diskussionen kring familjerelaterade frågor omkring två vuxnas – en mammas och en pappas – roller i förhållande till varandra, och i relation till de gemensamma barnen. Det är snarast en – modernt uppfattad – kärnfamilj som står i centrum för diskussionen. Lika lite som andra familjekonstellationer diskuteras, lika lite berörs egentligen frågan om hur eventuella gränsdragningar gentemot släktingar utanför den minsta kärnfamiljsenheten kan tänkas se ut.

De involverade SFI-studerandes postmoderna fokus står således inte för sig självt i en rent postmodern kontext, utan genomförs mot bakgrund av en värderingsmässig fond som snarast tecknar sig som modern med traditionella inslag. Det här är en bild vi har mött i flera av de tidigare samtalen, till exempel tjänstemännens och GUC-pojkarnas. Nyanser och skiftningar i den kulturella korridorrens rörelser växlar och varierar, men det är fråga om en pågående process där mycket inte tycks anses vara en gång för alla givet. De aktuella respondenterna har ett resonerande förhållningssätt där möjligen de traditionella värderingsmönster vilka de har tidigare erfarenhet av uppfattas som mer eller mindre givna och kanske rentav oföränderliga, men där de värderingsmönster som kan identifieras i det svenska samhället snarare uppfattas som någonting som *utvecklas*, någonting som *pågår*.

Och i denna pågående process av värderingsrörelser syns respondenterna se en möjlighet att det också *finns* någonting de skulle kunna erbjuda människorna i det svenska samhället, någonting som skulle kunna bidra till att de rörelser som pågår leder till någonting gott och någonting bra, någonting värt att satsa på. A lyfter redan i inledningen till samtalet fram de starka familjerelationerna som något viktigt och värdefullt, och som något som inte vårdas lika starkt i det svenska samhället som i

”våra...orientaliska länder”: ”Vi har massor med positiva och goda saker i våra familjer som kan tillfoga det svenska samhället. Så en negativ grej i svenska samhället är när det gäller familjen. Det här lärde jag känna via mina barns vänner eller kompisar. Dom flesta t ex familjerna då är dom skilda män och kvinnor. Men vi försöker så gott vi kan att hålla familjen. Så är dom två skilda. Så är det bra om folk lär känna oss hur vi lever så kanske vi bidrar med något positivt”.

Den värdegrundade och värdegrundande process som pågår i det svenska samhället skulle, som A ser det, kunna vinna något på att det traditionella eller kanske moderna perspektiv där den tvåsamma familjen betraktas som en minsta enhet värd att ”så gott man kan” hålla ihop, förs ut bland människor i den samhälleliga värld där skilsmässor är vanliga. Här anförs betydelsen av att skapa ett utrymme för traditionella eller moderna förhållningssätt – även om dessa inte anses så genomgripande att de är tänkta att ifrågasätta den individuellt fokuserade respekten för familjemedlemmar oberoende av kön eller ålder som tidigare av respondenterna förespråkats. Det är helt enkelt en fråga om rörelser med givande och tagande, och med tidigare samtal i minnet kan vi nog här utan större svårighet se värderingsmässigt relevanta och intressanta plattformar för fortsatta samtal vilka går över eventuella gränser i andra avseenden mellan gruppernas medlemmar.

Inte minst kanske de aktuella respondenternas kritiska speglingar mellan traditionellt, modernt och postmodernt här vara av stort intresse. Här tangerar de ett förhållningssätt som ofta kallas ”diasporamedvetande”. ”En medvetenhet om att leva utanför sitt ursprungsområde med förändrade livsvillkor benämnes ibland”, förklarar religionsvetaren Kerstin von Brömssen i en uppsats, ”för diasporamedvetande. I denna medvetenhet kan även kritik mot ursprungslandets politiska, religiösa och sociala villkor ingå”. (3)

De aktuella respondenterna kontrasterar i flera avseenden sina ursprungsländers traditionella familjesyn gentemot en postmodern, samtida för det svenska samhället typisk till fördel för den senare. Men det betyder inte att *allt* anses vara bättre här. Det finns sådant som är viktigt – ja, ovärderligt – i en traditionell familjestruktur: de starka banden vilka kan tänkas skänka trygghet, ömsesidighet och tillhörighet. En sådan här position ger förutsättningar för tänkbart goda och utvecklande samtal tillsammans med representanter för de inställningar, ståndpunkter och perspektiv som mött i tidigare samtal. Den kulturella korridorrens värderingsmässiga rörelser syns åtföljas av en dialog med utrymme för varierande värderingsmässiga mönster med inslag av såväl traditionellt och modernt som postmodernt relaterade nyanser.

Noter

1. M Dervishpour: ”Orsaker till instabilitet inom invandrarfamiljer”, i M Darvishpour: *Sociologiska texter om familj, etnicitet, feminism och rasism*, Centrum för välfärdsforskning, Mälardalens högskola, Artikelsamling Skriftserie C, Nr 10 Oktober 2004 (www.mdh.se/isb/cvf/publikationer/ser_c_04_nr10) s 28.
2. Ibid s 28.
3. K von Brömssen: ”Att förstå sin egen och andras religion”, i L Mathiasson (red): *Utanförskap och gemenskap – en antologi om rasism, mångkultur och religion*, Lärarförbundets Förlag, Kristianstad 2004 s 269.

Gruppen SFI studerande män, lång utbildningsbakgrund

Det är fyra män som alla är arabisktalande.

Moderatorn börjar med att säga; **Jag skulle vilja att ni tittade på, och säga vad...** A börjar på en gång:

I första bilden där syns det att en man och en kvinna, med sin tre barn, alla visar glädje och hälsosamt. Mycket möjligt att dom äter bra och har goda relationer till varandra. Mamman omfamnar det lilla barnet med ett leende, vilket betyder att mamman bryr sig mycket om barnet.

A går in på bilden och associerar till den och tolkar in känslor med mera. På detta sätt går A med inlevelse igenom alla bilderna på kollaget. Han avslutar detta med bilden kring de två kvinnorna i brudklänning:

I mitten finns det en bild, två kvinnor, vuxna och under finns det en bild om barn i hjärta. Mycket möjligt att det är deras bilder under sin egen, barndom eller deras barn...en blomma som visar att dom kanske är gifta...menar du att dom är gifta med varandra eller var och en sin egen? ...varför jag säger så eftersom blomman. Dom har barn och om man gifter sig en kvinna med en kvinna så får dom inte barn. Vilket ju betyder att dom är gifta med män. Eller har sammanlevt med en man och fått barn. Det är möjligt också att dom sammanlever i en familj. I vissa kulturer betraktas en grej, en moralisk bra grej, samma fenomen kan betraktas dåligt i ett annat samhälle.

Här resonerar A med sig själv om dessa kvinnor kanske är homosexuella. Han kommer fram till att det skulle kunna vara så och konstaterar att det finns olika värderingar i olika samhällen kring homosexualitet och samkönade partnerskap. B säger nu om en annan bild i kollaget:

...den här bilden, där dom här människorna står så, eftersom det finns blommor så verkar det som en festival eller stor fest. Bröllopfest eller nåt sånt.

Också C gör som A, C kommenterar alla bilderna. När han kommer till bilden av det två kvinnorna i brudklänningar säger han:

Det är möjligt att det är deras bilder när dom var barn eller det är en dröm som dom vill ha i framtiden.

C ser alltså de inklipta barnen under dessa brudar som bilder av kvinnorna själva som små, eller som en dröm dom har om barn i framtiden. Han tolkar över huvudtaget inte in homosexualitet som en möjlighet. Om den äldre kvinnan på kollaget säger C:

När det gäller den här gamla damen, kvinnan, mormor eller farmor. När det gäller barnen så är dom, dom koncentrerar sig inte på sina förfäder kanske eller morfäder, det har jag lagt märke till i det här samhället. Men inte i vårt samhälle.

Här jämför C olika samhällen, det här och det han ursprungligen kommer ifrån, hur man koncentrerar sig på sina gamla. C återkommer till denna fråga, med en annan vinkling, när han kommer till bilden nere i det vänstra hörnet:

... samling av äldre människor, mycket möjligt att det är festival eller fest. Men dom flesta är som sagt äldre människor, vilket kanske tyder på att man bryr sig om förfäder. Så att man måste ta hänsyn till dom och ta hand om dom också. Om vi bryr oss om dom gamla så kanske vi ger dom trygghet och glädje och bra upplevelser.

C är snabbt beredd att ändra sin uppfattning som han tidigare gav uttryck för att man i Sverige inte bryr sig om dom gamla på samma sätt som i hans ursprungsland. Han avslutar också med att säga hur viktigt det är att ta hand om de gamla vilket ju kännetecknar ett traditionellt tänkande. Efter dessa associationer till kollaget ställer moderatorn den första frågan; **Det här är olika bilder på familj och familj kan ju uppfattas som olika bland olika personer. Och vad är en familj för er?** A startar:

...familjen, som jag uppfattar efter min kultur, mitt land...familjens består av grunder och som ett träd med stam och grenar. Så ibland personen i en grensituation, när man är liten i åldern, så ser det här barnet andra hur dom umgås, eller förhåller sig mot dom och tittar hur pappan behandlar honom, och mamman också. Och så småningom förstår barnet att man har rötter och har också grenar. Så han överför det han lärt sig av föräldrar och förföräldrar till sina barn i framtiden eftersom pappan och mamman betraktas som spegel, som speglar sina upplevelser på barnen. Naturligtvis dom håller vad dom lärt sig av sina föräldrar. Så småningom blir man själv en sån som farfar eller morfar och då har man rötter och gamla rötter och kanske försvinner i tiden.

A berättar om traditioner som förs vidare och om ett helt släktträd. Han fortsätter:

Efter våra traditioner i Libanon, seder och bruk, så har vi mycket starka band kollektivt. Alla bryr sig om alla men var och en har sin egen roll. Så pappan har sin egen roll, mamman har egen roll, förföräldrar har sina egna roller, kusiner har sina roller. Men i Libanon har vi så kallade kollektivlivet. Det är starka band i släkten, hos alla människor eller grupper i Libanon, kristna eller muslimer eller druser eller armenier eller så.

A ger en analys av familjevärderingarna i hemlandet som kollektiva och berättar att det gäller alla i Libanon oberoende religion. Han berättar vidare om barnen:

Föräldrarna måste bry sig om sina barn och tillfredsställa sina barns behov...Så enligt vad barnet behöver så måste respekt härska i relationerna...

Respekt är också något som är grundläggande berättar A. B tar vid och säger:

Jag anser att familjen är en enhet, socialenhet, som har två aspekter. Den ena är att vara självständig och den andra är att ha relationer till andra.

En socialenhet, säger B att familjen är. Han berättar vidare:

I den här familjen finns det i relationerna med varandra, samarbete, solidaritet. Småbarn litar på både äldre syskon och föräldrar, samtidigt måste dom ta emot från dom här äldre kärlek, värme som dom behöver under den tiden när dom är små. Dom ger tillbaka respekt mot dom äldre. När barnen blir vuxna naturligtvis och vuxna blir gamla så måste dom här som blivit vuxna...manlig eller kvinnlig, så måste dom betala till sina föräldrar som blivit farföräldrar eller morföräldrar. Det är det ena, det andra är att familjen är inte isolerad enhet i samhället utan dom har, det finns andra familjer. Sådana band är så starka allmänt i samhället.

B berättar att de små barnen måste få värme och kärlek och i utbyte ger dom respekt tillbaka till sina så småningom åldrande föräldrar. Han betonar vad han menar:

Jag tar hela tiden dom här två aspekterna och då blir självständig enhet samtidigt som den här enheten inte är helt isolerad fenomen utan det finns andra enheter i samhället.

Det verkar vara kärnfamiljen som B kallar för denna självständiga enhet som också har relationer till andra enheter. På detta sätt är det kärnfamiljen som är det minsta fundamentet och då kommer moderna värderingar in i bilden samtidigt som han betonar värnandet om de äldre generationerna. C säger om detta:

Så varje land har sina egna seder och bruk...Jag tror inte det finns någon skillnad mellan att vara mor i Sverige eller att vara mor i andra länder, så det, eller är man far där eller far där, det är samma. Kärleken till barnen från svensk mamma är lika som kärleken till barnen i ett annat samhälle och när det gäller pappan är det likadant.

Här talar C om den universella kärleken mellan föräldrar och barn. Oberoende olika seder och bruk i olika länder. Han säger vidare:

Familjen måste tillslut betraktas som en enhet eller en person kan man säga, jag vet inte om det man kan kalla det juridisk person.

Att kalla en familj för en person, eller till och med juridisk person, betonar att familjen är en enhet. Den minsta enheten och att det inte är individerna i samhället som är det. C fortsätter:

Viktigast är att respekt måste härska mellan barnen och vuxna. Den här enheten måste ledas av en ledare, inte som en båt i havet utan kapten...Grunden som styr familjen måste vara föräldrar...men man behöver inte vara diktator mot sina barn eller något annat utan komma överens om ett beslut. Men det är föräldrarna som bestämmer i slutändan. När föräldrarna har gjort sitt och har tillfredställt barnens behov i alla möjliga fronter... så vi barn, om jag förstår honom är att, vi måste ge tillbaka på något sätt. Sina ansträngningar så att man måste ge föräldrarna en stor del av vårt liv, våra tankar. Inte bara ringa till dom och säga hej eller skicka SMS.

Även C talar om respekt inom familjen. Han talar om föräldraskapet och jämför med olika ledarskapsmodeller; man ska inte vara som en diktator utan som en kapten på en båt. Bestämmandet säger han ska ligga hos föräldrarna och gör ingen skillnad i mammans eller pappans roll, utan de delar ledarskapet. C talar vidare om hur samhället förändras och hur det påverkar relationerna:

Så i och med utvecklingen i samhället blir större och större med högteknologi, blir det mindre och mindre relationer i familjen vilket inte är bra. Så vi måste agera så att man behandlar detta och det inte blir värre. Precis som dom har brytt sig om oss när vi var små barn så måste vi ge tillbaka eller ge respons när dom blir äldre och vi blir vuxna. För att vara medlem i en familj måste man tänka på dom andra, ge dom när dom behöver, både tid och ork och kärlek så att det fortsätter att vara den här enheten liksom...

Det handlar om att ge och ta. Här talar C om att aktivt se till att fortsätta att vårda relationerna, även i nya tider. D säger:

Jag vill bara prata om en sak, prata om vårdsnaden av barn, speciellt i Sverige. Att barn, eller föräldrar, om jag har förstått rätt jag vet inte, det är komplicerat här både juridiskt och annat. Han pratar om ordet vårdsnaden men jag förstår nu att det är omvårdsnaden också. Att barn eller föräldrar bara får ett år vård att barnen i första året räcker inte. Om föräldraledighet, så det bör vara längre, bättre för att familjen blir starkare och bandet blir starkare.

Vårdsnad och omvårdsnad kan ju betyda olika i olika sammanhang. Men D tycker att det är ett problem att föräldraledigheten bara är ett så som han uppfattat det. Moderatorm ställer en fråga; **Vem tycker ni ska bestämma i en familj?** D börjar med att svara:

Den som har rätt i sitt beslut.

Han säger inte att det ska vara mannen eller kvinnan eller en yngre eller äldre, utan det är innehållet i beslutet som ska bestämma. Men som B säger:

Hur ska vi veta om det är rätt eller fel?

A kommenterar detta med:

Det är samma sak egentligen att när jag har någonting, ett beslut och min fru har ett beslut så hur ska jag veta att mitt beslut är rätt eller hennes beslut är rätt?

D tar ett eget exempel i denna fråga:

Om jag tillexempel vill, eller min fru vill arbeta under kvällstid och jag vill inte att hon ska jobba där kvällstid men hon insisterar och vill och så småningom blir det kanske, det uppstår ett problem att jag kanske inte vill att hon ska försvinna under kvällstid och är, hon förstår att det här är rätt så prövar hon att gå till jobbet.

Jobbar en person dag och partnern kväll så kan det ju vara svårt att få tid tillsammans. Slutet på meningen blev inte logiskt och man får anta att innebörden ska vara att frun omprövar till att inte gå till jobbet. Om detta säger A:

Tänk om hon jobbar som sjuksköterska på sjukhuset och sjukhuset behöver en. Om hon har barn så är det hennes barn viktigare. Men kan man inte dela upp tiden och uppgifter mellan mannen och kvinnan så att båda två har rätt att bry sig om barnen och dom uppgifterna.

Det A säger här är att mannen och kvinnan ska kunna frångå traditionella roller och dela upp uppgifterna mellan sig. Då lämnar man ett traditionellt och modernt förhållningssätt till ett individualistiskt postmodernt, där de vuxna parterna i familjen är autonoma. D frågar eller konstaterar:

Så hon måste inte arbeta på familjens bekostnad.

C kommer tillbaka till ledarskapet i en familj och säger:

... Om man pratar om ett beslut så måste det vara en person som i slutändan bestämmer. Så det är fel, när det gäller barnen, så är det fel att lyda vad barnen vill och säga till dom; "Okej, okej, okej". Och när det gäller beslutet så måste det fattas diskussion eller diskussioner, när dom har olika uppfattningar om det beslutet. Så efter

diskussionerna så måste det finnas en person som klubbar man kan säga beslutet, antingen mamman men viktigaste i det här är att det måste föras diskussioner.

På detta säger D:

Så kallad familjens demokrati eller...

Familjens demokrati! Det var ett uttryck som beskriver det C sa. B kommer här in och lägger in traditionella aspekter på ledarskapet inom en familj:

När man accepterar andra partnern, då hitta man vägar för att komma till ett beslut som passar bäst till familjen. Men enligt våra traditioner, seder och kultur, så är det mannen som är befäl.

Ytterligare en liknelse används. Mannen som ska föra befälet i en familj. B fortsätter med att också tala om den religiösa aspekten:

Han säger (Mohammed) att om båten har två kaptener så kanske den går i grund. Men det är Gud som vet bättre, att män har beskafterheter att ha ledarskap. Inte på bekostnad av kvinnans rättigheter, inte alls. Dom måste komma överens och i slutändan blir det ett gemensamt beslut. Det är någon sorts struktur man kan följa. En ledare har sina egna, liksom rådgivare och sådant.

B talar vidare om familjemedlemmarna:

... var och en i familjemedlemmarna, som familjemedlem, har sin egen personlighet som är egen värd. Och släkten eller familjen om jag förstår rätt har uppgift att hjälpa barnens talanger att visa sig och utvecklas. Ge dom friheten naturligtvis hur dom kan utveckla sina talanger och kunskaper. Så inget barn är kopia, helt identisk kopia, med den andra eller av mamman eller pappan. Så var och en har sin egen personlighet. Och kvinnan behöver inte vara identisk med mannen eller en kopia av honom. Var och en har sina egna beskafterheter, kunskaper, förmåga.

Detta är en traditionell och även modern uppfattning, att alla i familjen har olika roller. B uttrycker det genom att först säga att man har olika talanger så kvinnan behöver inte vara som mannen. Men han säger också att man ska ge barnen frihet att individuellt utveckla sina egna personliga talanger. Vilket är mer postmodernt för förlängningen av detta är att de genom att utveckla dessa också kan välja egna vägar i livet och inte gå i faderns, moderns, eller släktens fotspår. Att det är hela släktens uppgift att se och uppmuntra kan ju ge kraft till individen. B säger vidare:

Jag tillägger att familjen är trygghetskällan för alla medlemmar i familjen och en medlem i familjen kan uttrycka sig fritt utan att vara stressad eller påträngd.

Alla ska vara trygga i familjen säger B och att detta innebär att alla har rätt till sin egna individuella åsikt. B fördjupar vad tryggheten i en familj kan innebära:

...I familjen, när dom visar sig ute i samhället måste dom ses på ett sätt, man måste vara, spela någonting för att visa sig, men i familjen måste man visa det riktiga ansiktet på sig själv och då är man trygg och avslappnad och visar sina riktiga...

Hemma i familjen kan man vara sig själv. A säger här:

Umgänget, eller bra umgänge mellan mannen och kvinnan är grunden. När dom valde varandra så dom kan fortsätta vandringen i livet med stor respekt, ömsesidig respekt. Men livet har sina egna omständigheter också. När han pratade så pratade han om det

förflutna, när det inte fanns bilar...det fanns inte telefonapparater, så att mamman stannade hemma med barnen och mannen måste gå ut i fältet för att hämta mat och pengar för att försörja familjen. Så jag har den uppfattningen som han har, att mannen har också uppgifter att skydda sin fru eftersom hon är svagare fysiskt, eftersom hennes kropp är eller uppgifter i kroppen är annorlunda från mannens uppgifter fysiologiskt.

A börjar med att, kanske indirekt, säga att mannen och kvinnan valt själva när de valt varandra. Det är deras relation som är grunden, också i familjen. A säger sen att rollerna mellan könen såg annorlunda ut innan det fanns bilar och telefoner vilket är en samhällsanalytisk bild. Som sedan övergår till könen olika fysiologi. A övergår till att tala om:

Så, moral och värderingar det är dom som samlar, liksom lim, kan man säga...

Värderingar som håller ihop relationerna. A fortsätter:

...medan dom här partnerna som förstärker familjen med barnen och familjestruktur.

Ursprunget till dessa värderingar, berättar A:

Jag som muslim kan jag säga att dom här bra värderingarna har jag som källa i Koranen. Och därefter kan man göra struktur hur man betar sig mot kvinnan eller mannen eller, efter dom här värderingarna. Det går inte att man säger att nej, du får inte, och du får, till barnen eller till frun innan dom har vissa grunder eller regler eller kriterier man går efter för att kunna besluta om saker och ting. Och då blir det lätt för dom att gå vidare i livet och samhället.

A säger att värderingar kan man inte hitta på själv och sedan överföra till andra utan de ska ha en källa. För B är denna källa Koranen. Han säger vidare om förändrade könsroller:

Ibland är kvinnan tvungen att gå ut i samhället och arbeta eftersom ekonomin måste vara bra för familjen och ibland är det mannens arbete som täcker kanske försörjning för hela familjen.

Det ekonomiska behovet styr och inte enbart könsroller, konstaterar B. Han konstaterar också att hela världen är har förändrats:

...Dom säger att hela världen har blivit som en liten by, du kan ringa när som helst och ha kontakten. Dom här underlättade kontaktnäten. Det underlättar kontakten...

Liknelsen av hela världen som en liten by, visst kan man se det så när man kan nå varandra på sekunden runt om hela vårt klot. Det tar kortare tid att ringa till andra sidan jordklotet än att gå över till grannen. Moderatoren ställer nästa fråga; **Hur är det att visa respekt i en familj?** D börjar med att säga:

Det är en skyldighet för alla medlemmar i familjen att visa respekt. Även pappa och mamma, mot varandra och mot andra medlemmar.

Att visa respekt är en skyldighet. C säger så här:

Ömsesidig respekt mellan föräldrarna är ett mycket viktigt element. Eftersom barnen lär sig av föräldrarna och dom är huvudpersoner egentligen i denna aspekt.

Barnen är huvudpersoner och ska lära av sina föräldrar. Och då är respekt mycket viktigt att lära. C fortsätter:

När dom har stor respekt mot varandra så växer barnen med detta dag för dag och speglar sig på sitt beteende mot sina syskon, mot andra kamrater och då vänjer man sig. Då blir det som en vana i framtiden, eller i barnens framtid och det är naturligtvis positivt i familjen. Det här liksom sprider sig i samhället och då har man ömsesidig respekt med andra människor också. Och det är mycket viktigt.

Så att barnen lär respekt är inte bara viktigt för familjen utan för hela samhället. B säger om respekt:

Att visa respekt är mycket viktigt naturligt vis men det måste kopplas till att man visar kärlek också. Det är en erfarenhet från det samhälle jag har växt upp i. Det här är en mycket viktig, som han säger "value", värdering.

A säger om kombinationen respekt och kärlek:

Jag tror att respekt ibland är blandat med sensation eller kärlek och en del respekt behöver inte vara kärlek. Så, respekt som är blandad med emotionella känslor är annorlunda och det beror på hur man uppfostras, hur samhället är styrt och behov. Men respekt som är med kärlek, eller emotionell respekt kan man säga och framför allt i familjen medan mannen och sin kvinna, eller kvinnan och mannen och barnen.

Respekt som innehåller också kärlek är annorlunda, säger A, än andra typer av respekt. A ger vidare tre exempel som behövs för det som han kallar för "emotionell respekt";

...det första det är kärlek som kommer direkt från hjärtat. Det andra är umgänge så att folk sitter och har det mysigt och roligt, diskuterar även om saker som inte är så viktiga, bara pratar med varandra. Det tredje är samtal som är viktiga och känsliga och tar viktiga diskussioner...dom här tre faktorerna som är elementära för den här så kallade emotionella respekten. Det ger frukt i familjen, resultat.

A bygger alltså in tre delar i det han kallar för emotionell respekt. Om kärlek och respekt säger D:

... Om man styr sin familj emotionellt då blir det diskrimineringar mot familjemedlemmar...Kärleken är en skyldighet i familjen men den behöver inte vara grunden i en familjrelation.

D fortsätter:

Jag kallar det ömsesidig förståelse, då att man förstår vad han har för förutsättningar och vad den andra har.. Ibland känner barnen saker som vi inte kan tolka eller förstå.

Att tolka och förstå varandra säger D, är inte alltid lätt. På detta svarar A:

I så fall kommer släktens, eller stora släktens roll att komma in och balansera och hjälpa den familjen.

A säger att det är släktens roll att balansera och hjälpa familjen. Om kärlek och respekt B säger så här:

...Om föräldrarna visar sin kärlek på ett balanserat sätt för sina barn utan att diskriminera på något sätt då känner barnen att pappa tycker om oss och inte kommer att tänka att pappa diskriminerar mig från andra. Så det är bra om man visar kärlek mot alla samtidigt och är rättvis i uppdelningen. Och alla människor behöver kärlek, och framförallt barn, men jag också.

B avslutar hela denna diskussion med orden:

När vi pratade idag tog vi vår, familjens uppfattning, eller uppfattningen om familjen i vårt samhälle. Inte i andra samhällen. Men naturligtvis, man har sitt eget bibliotek för att kunna bedöma andra. Så hur ska vi se dom andra, det har vi inte kommit in på i diskussion.

Att fundera över

Vi har nått fram till en kommentar till den här rapportens avslutande samtal. Respondenterna i den beskrivs som ”Gruppen SFI studerande män, lång utbildningsbakgrund”. Med respondenterna i den föregående gruppen delar de studierna på SFI men skiljer sig från dessa med hänsyn till utbildningsbakgrundens omfattning. (Båda grupperna delar ju för övrigt också det faktum att de har samma kön, vilket följaktligen skiljer dem från den första SFI-gruppens kvinnor – vilkas utbildningsbakgrund dock inte preciseras.)

Syftet med att välja SFI-grupperna till det pågående projektet var, enligt introduktionen till rapporten, att ”se hur deras värderingar står i relation och till de övrigas”, med vilket tycks avses att det finns komparativt tänkta avsikter med att låta dessa grupper diskutera: hur ställer sig deras respondenter till ståndpunkter och perspektiv på begreppet familj och på familjerelaterade värderingar som kommit till uttryck i övriga samtalsgrupper, och hur ser förhållandet mellan dessa tre grupper ut i relevanta avseenden?

Vi har tidigare kommit fram till att samtliga gruppers respondenter är stadda i värderingsrelaterade rörelser, de befinner sig i värderingsgrundade och värderingsgrundande processer där traditionella, moderna och postmoderna värderingar bryts i varierande mönster. Inte någon av grupperna har visat sig helt och fullt sakna referenser till samtliga tre nämnda värderingsperspektiv. Å andra sidan ser mönstren och kombinationerna av färger och nyanser av dessa värderingar olika ut – vilket gör att det finns en rad frågor där det framkommer att olika uppfattningar och inställningar förespråkas. Likheterna i de värderingsmässiga rörelserna skapar emellertid utrymme för dialogprocesser, för underlag för samtal där ett givande och tagande under ömsesidig respekt tycks kunna odlas och utvecklas. Det finns mycket som rör familjens och släktens förmåga att skänka trygghet och tillit och att skapa förutsättningar för ömsesidighet och respekt, som delas av i stort sett alla respondenter. Däremot ser nog gränsdragningarna olika ut när det handlar om hur familje- och släkttillhörighet ska relateras till ett vårdande av personlig frihet och integritet och individuellt självbestämmande.

Vi kom fram till att gruppen av SFI-studerande kvinnor hade ett starkare fokus på traditionella värderingar knutna till familj och familjerelationer än vad gruppen av SFI-studerande män med kort utbildningsbakgrund hade. Naturligtvis måste man undvika förenklade generaliseringar och svepande omdömen – många gånger växer nog den komplexa bilden av hur frågor rörande mer eller mindre grundläggande värderingar tolkas och besvaras när tid och utrymme ges för att på lite längre sikt utveckla den pågående dialogen. Givet de samtal som i det föregående återgivits stämmer nog emellertid bilden av ett mer traditionellt fokus hos kvinnorna än hos männen.

Hur kommer det sig att de SFI-studerande männen delats in i två grupper – en med kort och en med lång utbildningsbakgrund? En inte alltför djärv gissning skulle kunna vara att det har med begreppet *intersektionalitet* att göra. I samhällsvetenskaplig teori och forskning har detta

begrepp kommit att spela en framträdande roll inte minst i kontexter där diskriminering och mänskliga rättigheter diskuteras.

I Nationalencyklopedin heter det med hänsyn till begreppet att

”En viktig utgångspunkt för intersektionella analyser är att människors erfarenheter, identiteter och möjligheter är givna utifrån en rad olika positioner i samhället som inte kan förstås isolerade från varandra. Kvinnor är således aldrig ”bara” kvinnor eftersom könsrelationer – lika lite som klass, etnicitet eller sexualitet – inte är tillräckliga för att förklara hur ojämlikhet uppstår och på vilket sätt makt utövas” (1).

För att förstå mellanmännsliga relationer ur ett rättighetsperspektiv måste man således se att en individ är mer än en representant för ett bestämt kön, en bestämd etnisk bakgrund eller religiös tillhörighet, en bestämd sexualitet och så vidare. Människor är sammansatta varelser med komplicerade identiteter vilka inte är cementerade och oföränderliga, utan är stadda i rörelse. Vi påverkas av en mängd faktorer och erfarenheter när vi lever våra liv och formar våra föreställningar om hur ett gott liv bör levas, om rätt och orätt, om sant och falskt, om viktigt och oviktigt. Lika lite som man därför kan tala om att ”män är eller tycker eller tänker på det eller det sättet” eller att *kvinnor* gör det, lika lite kan vi tillämpa sådana generaliserande beskrivningar på *invandrare, svenska medborgare, muslimer, kristna, homo- eller heterosexuella* och så vidare.

I det aktuella sammanhanget funderar olika grupper av respondenter över frågor som har med familjebegrepp och familjerelationer att göra. Inte någon av dessa grupper kan generaliseras på så vis att dess medlemmar skulle kunna förväntas tänka och tycka exakt likadant bara därför att de har en eller annan yttre egenskap gemensam. De kristna respektive muslimska respondenterna är så mycket mer än bara ”kristna” eller ”muslimska”, och denna sammansatta identitet kommer – enligt en intersektionalitetsanalytisk tanke – att både påverkas av och påverka hur de tar ställning i en rad olika frågor och problemställningar. När det gäller de SFI-studerande männen skulle man kunna resonera på motsvarande sätt: även om de, vilket anges i introduktionen till rapporten, har en gemensam bakgrund i arabisktalande länder och dessutom är män som studerar på SFI i Sverige, betyder inte detta att de också med något slags nödvändighet skulle ha samma inställning till de familjerelaterade frågor de diskuterar. En faktor som inte sällan nämns som tänkbart påverkande människors exempelvis moraliska och existentiella föreställningar är, vid sidan om bland annat kön, etnicitet och sexualitet, *klass*. Arbets- och utbildningsbakgrund kan, enligt intersektionalistiskt tänkande, tillsammans med många andra faktorer spela en stor roll för hur människor formar sin inställning till livsvägar och livsvärldar. (2)

Kan man notera några framträdande skiljelinjer mellan männen med kort respektive lång utbildningsbakgrund vad gäller synen på familj och familjerelationer? När A i den inledande delen av samtalet använder sig av en trädmetafor för att återge hur han tolkar familjebegreppet, är det utan tvekan ett uttalat traditionellt perspektiv som tecknas:

”...familjens består av grunder och som ett träd med stam och grenar. Så ibland personen i en grensituation, nära man är liten i åldern, så ser det här barnet andra hur dom umgås, eller fröhåller sig mot dom och tittar (h)ur pappan behandlar honom, och mamman också. Och så småningom förstår barnet att man har rötter och har också grenar. Så han överför det han lärt sig av föräldrar och farföräldrar til(1) sina barn i framtiden eftersom pappan och mamma betraktas som en spegel, som speglar sina upplevelser på barnen”.

A ger här uttryck för en syn där generationer av familjemedlemmar länkas vid varandra genom att traditioner förs vidare från äldre till yngre, och när de yngre ”speglar” sig i det som varit vårdas ett sammanhang som präglas av harmoni och kontinuitet. Trädmetaforen medger inte explicit några individuellt initierade avvikelser från kollektivets enighet – ”Så småningom blir man själv en sån som farfar eller morfar och då har man rötter och gamla rötter och kanske försvinner i tiden”.

Intressant är här också att generationsbärarna återges i maskulina termer – det icke könsbestämnda ”barnet” blir i berättelsens gång en ”han” som blir som ”farfar” eller ”morfar”. En sådan könspositionering som vi i tidigare kommentarer berört kommer här till uttryck, och man kan fundera över om man här kan tala om en sådan ”isärhållandets logik” och ett sådant ”manligt primat” som Carin Holmberg och Yvonne Hirdman tidigare sagts peka på i sina kritiska överväganden över patriarkala samhälls- och familjemönster.

A syns visserligen senare i samtalet inte vilja förespråka reservationslöst oföränderliga och cementerade könsroller inom ramen för familjens föräldrarelationer. Han lyfter flera gånger frågan om vikten att vara anpassningsbar i förhållande till de krav och förväntningar omvärlden – exempelvis arbetslivet – reser. På förekommen anledning påpekar han att det inte tycks möjligt att veta om han eller hans fru, när de har delade meningar, har rätt, och han fortsätter: ”Tänk om hon jobbar som sjuksköterska på sjukhuset och sjukhuset behöver en. Om hon har barn så är det hennes barn viktigare. Men man kan inte dela upp tiden och uppgifter mellan mannen och kvinnan så att båda två har rätt att bry sig om barnen och dom uppgifterna”.

A kan tolkas som att han, ungefär som männen i det föregående samtalet, betonar vissa bestämda värden i en traditionellt uppfattad familj, samtidigt som han ger uttryck för en värderingsmässig flexibilitet i det att han menar att man i det svenska samhället – präglad av icke traditionella förståelser av begreppet familj och dess relationer – har att förhålla sig till dessa med öppenhet och en förmåga till kompromiss och anpassning. Huruvida han här ska förstås företräda en ”isärhållande logik” mellan könen, och i så fall i vilken utsträckning och vi vilken form, kan diskuteras – men som vi ska se blir nog den här bilden tydligare senare i samtalet.

Också övriga respondenter tycks representera en hållning där traditionella och moderna värderingar kring familjebegreppet får bilda fond mot bakgrund av vilken – inte bara en öppenhet – utan också ett främjande förhållningssätt gentemot icke traditionella värderingar utvecklas. När B talar om familjens två aspekter – ”den ena är att vara självständig och den andra att ha relationer till andra” – så ger han uttryck för en sådan här positionering. Den familj han och de flesta övriga talar om syns vara en modern kärnfamilj med en mamma, en pappa och deras barn. Av de inledande replikerna kan man se att någon av dem – A – inför en av bilderna i det collage de betraktar registrerar samkönade relationer som befintliga, men han nöjer sig med att konstatera att detta i vissa kulturer anses vara acceptabelt medan det i andra inte godtas. C syns för sin del inte associera bilden av de två kvinnorna till en samkönad kärleksrelation, och i övrigt tycks den tvåkönade kärnfamiljen stå i centrum för samtalet – med återkommande utrymme för en traditionell familjesyn där åtminstone C och A tycks associera familjebegreppet med släktingar utanför den trängre kärnfamiljskretsen.

Framhållandet av traditionella och moderna värderingar är nog allra mest framträdande när relationerna mellan familjemedlemmarna beskrivs i termer av *respekt*, och i relation till relevanta demokratifrågor. D menar att ”Det är en skyldighet för alla medlemmar i familjen

att visa respekt. Även pappa och mamma, mot varandra och mot andra medlemmar”, och C infogar att ”Ömsesidig respekt mellan föräldrarna är ett mycket viktigt element. Eftersom barnen lär sig av föräldrarna och dom är huvudpersoner egentligen i denna aspekt”.

Respekt mellan familjemedlemmar oavsett kön och ålder framhålls som grundläggande för hur dessas samliv ska utvecklas sig, och B tillägger att respekten härvidlag måste knytas till kärlek. Det här får A att säga: ”Jag tror att respekt ibland är blandat med sensation eller kärlek och en del respekt behöver inte vara kärlek...respekt som är med kärlek, eller emotionell respekt kan man säga och framför allt i familjen medan mannen och sin kvinna, eller kvinnan och mannen och barnen”. Det är uppenbart att B och A här vill distansera en respekt som bygger på kärlek från en respekt som mer handlar om makt och maktutövning. När A vidareutvecklar sina tankegångar rörande betydelsen av levande samtal om stort och smått i familjen vilka faller tillbaka på en kärlek som ”kommer direkt från hjärtat”, kunde hans uttalande, kan man kanske tycka, tolkas på ett sätt som ligger väl i linje med de resonemang rörande en sådan omsorgsrik och respektfull uppfostran av barn som vi i en tidigare kommentar i denna rapport såg Alice Miller försvara gentemot en ”svart pedagogik”, som bygger på just makt och rädsla som styrmedel. (3)

Å andra sidan bör man nog inför en sådan tolkning förhålla sig något avvaktande – inte minst beroende på att den starkt individualistiska förankring Millers teorier har saknas i A:s resonemang. Och kanske är här A rätt så samstämmig med övriga respondenter i gruppen. Den kärleksgrundade och kärleksrelaterade respekten framhålls som fundamental för ett fungerande familjeliv. En sådan respekt ska uppfattas stå i relation till det harmoniska sammanhang – familjen eller den ”socialenhet”, för att tala med B – där traditionella värderingar präglar och upprätthåller ordningen och tryggheten. Det finns rollfördelningar även om dessa kan komma att behöva utvecklas och förändras i flexibilitet gentemot det omgivande samhälle där andra värderingar anger tonen.

Tillhörigheten till detta trygga familjesammanhang tänks inte principiellt förringa värdet av individuella initiativ – ”familjen är trygghetskällan för alla medlemmar...och en medlem...kan uttrycka sig fritt utan att vara stressad eller påträngd”, säger B och tycks här vilja betona den individuella friheten och frimodigheten i relation till den kollektiva tryggheten. Individerna är för sitt liv och sin utveckling beroende av kollektivet. D påpekar härvidlag att barnen ibland kan hysa och ge uttryck för tankar som ”vi inte kan tolka eller förstå” och då lyfter A fram släktens balanserande och identitetssäkrande roll i sammanhanget. Kollektivet finns tillhands för individuella sökare med lust och vilja att forma sin väg i livet.

Ser man till den ”familjens demokrati” som ventileras inför moderatorns fråga vem som ska bestämma i en familj, är det tydligt att respondenterna resonerar mot bakgrund av ett traditionellt patriarkalt beslutssystem av vilket de har erfarenhet. Ett sådant system får inte, tycks respondenterna mena, präglas av en patriarkal ordning där andra medlemmar än mannen inte tillåts yttra sig och påverka. Tvärtom bör alla få säga sitt i ett demokratiskt samtal – också barnen även om de inte ska ha en avgörande beslutsrätt, så som C ser det: ”det är fel när det gäller barnen...att lyda vad barnen vill och säga till dom; ”Okej, okej, okej””. A framhåller den grund Koranen ger de värderingar han vill vårda, och vilka inte medger att han – utan att lyssna till övriga familjemedlemmar, bör fatta några beslut. Med referens till ett uttalande tillskrivet Mohammed att en båt som har två kaptener kanske går på grund, försvarar B mannens beslutsrätt även detta inte ska ske ”på bekostnad av kvinnans rättigheter”. Han

tänker sig att en ledare kan ha rådgivare, och det är nog snarast den rollfördelningen han tillskriver man respektive kvinna.

Den traditionella eller moderna familjen som länkas till varandra inom ramen för ett starkt och harmoniskt sammanhang där givna rollfördelningar finns – men med utrymme för vissa förändringar när situationen och ett fungerande förhållningssätt till det omgivande samhället kräver det – syns vara den värderingsmässigt givna utgångspunkten för respondenterna i det aktuella samtalet. Moral och värderingar är viktiga – ”det är”, säger A, ”dom som samlar, liksom lim, kan man säga” i familjesammanhanget. Ömsesidig respekt och kärlek bär ”socialenheten”, familjen, som en länk som både är självständig och social i förhållande till omvärlden, och som dessutom låter sig speglas i den historia som föregående generationer representerar.

I mångt och mycket syns respondenterna i det nuvarande samtalet ge uttryck för likheter med de tidigare SFI-kvinnorna vad gäller ett rätt så renodlat fokus på en traditionell familjesyn. Å andra sidan ger de nog ett större utrymme för en flexibilitet gentemot de krav och förväntningar en postmodern och individualistisk omvärld kan tänkas ställa. Detta betyder emellertid inte att de helt och fullt kan tolkas som intagande en identisk position i förhållande till de SFI-studerande männen med kort utbildningsbakgrund. Dessa senares fokus på individualistiskt förankrade ställningstaganden var betydligt starkare och mer tydligt tecknat – inte minst när det handlade om den manliga respektive den kvinnliga partens roller inom ramen för den familjeknutna parrelationen. Medan den tidigare gruppens respondenter där uppehöll sig vid – och framhöll – den individuella friheten och det individuella självbestämmandet, finns hos den förra gruppens respondenter ett mer traditionellt förhållningssätt uttalat. Så uttrycker exempelvis A att han har uppfattningen att ”männan...har uppgifter att skydda sin fru eftersom hon är svagare fysiskt, eftersom hennes kropp är eller uppgifter är annorlunda från mannens uppgifter fysiologiskt”.

Här finns något slag av könsbaserad skillnad mellan man och kvinna uttryckt, även om det inte riktigt klart framgår med avseende på exakt vad de skiljer sig åt och hur detta kan och bör ta sig uttryck. Att mannen tillskrivs en beskyddarroll framstår som klart, men betyder de biologiska skillnaderna också något mer när det gäller hur roller och uppgifter ska fördelas? Det tycks som om A har någonting sådant i åtanke – och i så fall kan man fundera över hur hans position relaterar till den i en tidigare kommentar diskuterade distinktionen mellan *kön* och *genus* (4), och till Hirdmans och Holmbergs genusteoretiska begrepp.

Precis som övriga respondenter i de föregående samtalen rör sig, kan vi avslutningsvis konstatera, de SFI-studerande männen med lång bakgrund i en kulturell korridor där processer pågår och tar form, och där skiftningar och nyanser av traditionellt, modernt och postmodernt bryter mot varandra. De här respondenterna har ett traditionellt och ett modernt fokus, i det att deras familjesyn följer en tvåkönad kärnfamiljsstruktur med mer eller mindre tydlig relation till släktsammanhang utanför den lilla kärnan av medlemmar: mamma, pappa och barn. Rollfördelningar finns mellan familjemedlemmarna både vad gäller kön och ålder: demokratiska samtalsprocesser ska föregå beslut men ytterst ansvarig för dessa beslut är, när det gäller mannens och kvinnans relation mannen, och, när det gäller föräldrarnas och barnens relation, föräldrarna. Detta är en ”familjens demokrati” där var och en får höras och ska våga yttra sig i frihet – vilket ger utrymme för individualistiska och postmoderna tolkningar av familjemedlemmarnas roller. Men strukturen ligger fast: traditionella värderingar är som ”lim” mellan familjemedlemmarna, och med kärlek och respekt bärs samhörigheten och tilliten mellan dem upp och ges förutsättningar att skapa något gott inför framtiden.

Den här kommentaren inleddes med ett resonemang kring begreppet intersektionalitet. Ofta sägs nog att en längre utbildningsbakgrund skulle bereda förutsättningar för mer individualistiska och mindre traditionella värderingar. Vad vi här kunnat se tycks inte detta stämma med hänsyn till de två sista samtalen: männen med lång utbildningsbakgrund syns ha ett starkare traditionellt fokus än vad männen med kort utbildningsbakgrund har.

Det är förstås vanskligt att tillämpa ett begrepp som intersektionalitet på ett fåtal respondenters uppfattningar och ställningstaganden, och försöka dra några generella slutsatser. Dessutom bör man nog handskas varsamt med intersektionalitetsbegreppet. Risken finns att man hanterar det på ett sätt som står i direkt strid med de förutsättningar det vilar på. Ett skäl för att i samhällsvetenskapliga analyser använda sig av *intersektionalitet* är att motverka ensidiga, generella och därför ovederhäftiga förklaringar av varför människor som tillhör en viss grupp eller som har en viss egenskap tänker och handlar som de gör. Människor tillhör inte *en* grupp utan *många* och de har inte endast *en* egenskap utan *många*, varför man också kan se att det komplex av identitetsskapande och identitetspåverkande faktorer individer är bärare av komplicerar bilden av deras tanke- och handlingsmönster.

Skulle man nu använda exempelvis egenskapen ”kort” eller ”lång” utbildningsbakgrund som vattendelande förklaring till varför människor tänker och handlar som de gör, skulle man gå i samma generaliserande fälla. Det kan vara intressant att relatera människors utbildningsbakgrund till undersökningar om deras inställning i moraliska och existentiella frågor, men en sådan relatering kan inte stå ensam – just därför att det finns så mycket mer att här ta hänsyn till än enbart utbildningsbakgrunden. Intersektionalitetsanalytiker har velat bredda tolkningen av människors förhållningssätt genom att införa fler parametrar än exempelvis de ensidiga ”kön” eller ”etnicitet”, och att låta dessa sammanvävas för att spegla människors sammansatta individuella, sociala och kulturella identitet. En sådan breddning kunde säkert vara intressant att utveckla i förhållande till *alla* de involverade respondentgrupperna. Att enbart fästa vikt vid ”utbildningsbakgrund” för att förklara skillnaden i inställning till familjerelaterade värderingsfrågor räcker, hur som helst, inte för att genomföra en vederhäftig analys.

Liksom i de övriga respondentgrupperna finns, som sagt, ett utrymme för rörelser mellan olika värderingar av varierande traditionellt och icke traditionellt snitt. Det gör att också den sistnämnda gruppen uttrycker en hållning där utrymme skapas för möjligheten att odla och utveckla en dialog kring begreppet familj och dess tänkbara tolkningar och tillämpningar.

Noter

1. *Nationalencyklopedin*
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=1235061&i_word=intersektionalitet.
2. Jfr A Höglund: ”Genus, etnicitet och rättigheter”, I O Franck (red): *Genusperspektiv i skolan – om kön, kärlek och makt*, Studentlitteratur, Polen 2007 s 101f!
3. Jfr kommentaren till GUC-flickornas samtal ovan!
4. Jfr kommentaren till gruppen av kristna respondenter ovan!

Några avslutande tankar och reflektioner

I arbetet med dessa åtta intervjuer har det väckts tankar och funderingar hos mig som jag här väljer att presentera under några olika teman. Jag gör detta i formen av att jag själv funderar och inte med anspråk på att ha hittat några lösningar.

Flera familjer

Ett tema som kom fram i några av grupperna är att man idag kan ha flera familjer. I funderingar kring detta så tänker jag att ursprungligen så har nog de flesta haft tanken att som person så har man *en* familj. Ordet familj kommer också från början från ordet hushåll, de man delar hushåll med. I traditionella samhällen är det ofta flera generationer som delar hushåll medan det i moderna samhällen oftast är en kärnfamilj som bor tillsammans. I samtalen i denna studie så talade flera personer om att man kan skilja på dels den familj som man har nu med partner och barn utöver den ursprungsfamilj som man kommer ifrån. Barn och ungdomar som lever med skilda föräldrar har också två familjer. Eller kan i alla fall ha två föräldrar som lever isär. Biologiska föräldrar ingår väl alltid i en familj oberoende om barnet lever med dem eller inte. När det gäller styvföräldrar så kan ju dessa leva med en av barnets biologiska föräldrar ”till dess att döden skiljer dem åt” men det kan ju också vara så att en styvförälder bor hos familjen under en period och då ingår i familjesystemet. Om sedan styvföräldern flyttar så är han eller hon inte längre en del av familjen, i stället kan det komma in en ny styvförälder i denna roll och så vidare. Familjemedlemmar kan alltså bli utbytbara. Ytterligare en tanke om vad som också kan räknas till familjen det är om ett barn har ett halvsyskon, är då halvsyskonets andra biologiska förälder också en del av barnets familj? När sedan barnen själva skaffar familj, kommer de då att uppleva att de har tre, eller fler familjer? Eller ersätter den nya egna familjen då de andra? Utöver att de då också kanske vill räkna in sin partners ursprungsfamilj. Sammantaget så blir detta i alla fall ett synsätt som är nytt för vårt samhälle där vi som personer kan komma att leva emellan ganska många familjesystem.

Tanken på åldrandet

I två av grupperna, Kommunala tjänstemän och inom Moskén, så kom det tydligt fram tankar kring det egna åldrandet och hur man ska leva på sin ålderdom. Någon av kvinnorna i gruppen tjänstemän funderade över att skapa någon typ av kollektiv där man skulle kunna samsas kring hemhjälp den dag det skulle behövas. Inom denna grupp talade man också om de seniorboenden som redan idag finns i Uppsala, som ett alternativ. En man från Moskén uttryckte en oro för sitt åldrande och hur han skulle bli omhändertagen, om hans barn inte skulle tycka att de har tid med honom. Han som djupt religiös var orolig för att inte följa de påbud som enligt koranen finns för hur man blir tvättad och så vidare. Kanske kunde denna man känna sig trygg om hans barn och släktingar kunde gå ihop tillsammans med andra i samma situation och tillsammans med kommunen skapa ett anhörigkooperativ för äldre

troende muslimer? Med en åldrande befolkning som också har många bakgrunder och värderingar så kan man tänka sig att nya lösningar kring de äldres situation kan behöva funderas över.

Att leva i flera system

I både den kristna gruppen såsom i den muslimska gruppen gav man uttryck för att man levde i ett system inom församlingen och att det råder ett annat system ute i samhället. Framför allt upplevdes detta som ett problem för några från Moskén. Här efterfrågade personer från Moskén själva ett bättre samarbete med kommunen och framför allt så efterlyste de att själva få gå in i ett tidigare skede och att med egna resurser hjälpa familjer inom den muslimska församlingen. Då personer ur alla tre grupper som studerade SFI uttryckte att den muslimska tron är viktig för personerna så kan man tänka sig att det behövs en kommunikation mellan landets kommuner och landets Moskéer. Huruvida dock det möjligt, eller ens önskvärt, att i högre grad låta Moskén vara med i lösningen av de problem som också kan uppstå i familjer med muslimsk bakgrund kan och ska inte jag svara på.

Sedeslärande berättelser och TV

I gruppen med kvinnor som läser SFI och i gruppen kvinnor som arbetar som tjänstemän så pratade man om berättelsen som det som ska och kan forma våra värderingar. En berättelse som dels kan vara berättad muntligt eller visas genom ett TV program. I gruppen med SFI studerande kvinnor så berättade en av respondenterna att hon brukade berätta en saga för sina barn, det var en gammal folksaga från ett land som hon inte var säker på vilket det var. Kontentan var i alla fall att barnen genom att få höra denna saga skulle förstå hur viktigt det är att när de själva blir vuxna att de då tar hand om sina åldrande föräldrar. I gruppen tjänstemän så berättade en kvinna hur hon själv har ändrat åsikt om homosexuellas rätt att adoptera barn efter att ha sett ett TV program. Idag finns så stort TV utbud inte minst med hjälp av parabolerna så idag kan man se och lära inom alla kategorier av värderingar. Kanske kunde en kanal med möten mellan olika värderingssystem skapas? En kanal där olika grupper får göra sina röster hörda och där debatt och samtal kan ske? Där mötet och broarna blir det viktiga och inte fördjupandet i grupperna i sig.

Problemformulering

I avsnittet Bakgrund till projekt Kollektivism möter Individualism och till fokusgruppsintervjuerna beskrivs att Sverige är ett land där det under de senare decennierna skett en mycket stor förändring i människors värderingar och vi är idag det land där folket ger uttryck för att ha världens mest individualistiska värderingar. Detta samtidigt som det varit en stor migration till Sverige också från utomeuropeiska länder där människor många gånger har traditionella och ibland också patriarkala värderingar. Att det kan uppstå utmaningar i mötet mellan människor med olika värdegrunder kan komma till uttryck på olika sätt som exempelvis;

- Folkhälsoproblem. Det finns indikationer som visar att människor som lever i flera värderingsvärldar också lever i en stress som innebär mer utsatt hälsa.
- Förekomst av okunskap och diskriminering från majoritetssamhället gentemot de grupper som har mer traditionella värderingar.

Frågan blir alltså hur människor i olika grupper i det svenska samhället idag ser på begreppet familj.

Syfteformulering

Syftet med undersökningen har varit att;

1. se om det finns en spridning i Sverige i dag kring värderingar kring begreppet Familj.
2. sätta dessa tänkta skillnader i värderingar i relation till teorierna kring modernitet och postmodernitet.

Resultaten kommer sedan också att användas som underlag för metodutveckling inom projekt Kollektivism möter Individualism.

Frågeställning

Denna rapport täcker det första av tre teman som valts för att lyfta fram en tänkt spridning av värderingar kring individens roll i familj och samhälle i Sverige idag är. Detta första tema är;

1. **Familjen.** Vad är en familj, individens roll i familjen, jämställdhet och könsmaktsordning i hemmet. Partnerskap och homosexuella mm.

De två ytterligare temana är;

2. **Makt/politik/Gud/kyrka.** Politiskt styrelseskick i relation till Gud och kyrka. Jämlikhet, jämställdhet och demokrati på samhällelig nivå.
3. **Känslan för det allmänna.** Det offentliga rummet, den offentliga sektorn, de offentliga medlen. Denna fråga gäller enbart förhållandena i Sverige.

Som underlag för samtal i det första temat, Familjen, användes ett stimulumaterial i form av ett kollage. Kollaget är sammansatt för att väcka många olika associationer till vad en familj kan vara, se bild 2.

Bild 2. Kollage skapat av Lise-Lotte Gustafsson för att stimulera till samtal om vad en familj är och kan vara.

För temat familj, såg intervjuguiden ut som nedan. De tre första frågorna var obligatoriska och skulle diskuteras i alla grupper. Övriga frågor ställdes efter behov. Grupperna var utöver de tre obligatoriska frågorna fria att själva välja det som de tyckte av intressant och viktigt att diskutera. I en grupp, killar som läser gymnasieskolans medieprogram, räckte inte nedanstående frågor till utan där improviserades ytterligare frågor fram (se längre ner).

Intervjuguide för temat Familj;

Det finns olika sätt att uppfatta vad en familj är; Vad är en familj för dig?

Vem tycker du ska bestämma i en familj? (Mannen? Hustrun? Barnen? Alla lika mycket? Andra släktingar?).

Vad tycker du att det innebär att visa respekt inom en familj

Vad tycker du är viktigast; att varje person får bestämma själva i en familj, eller att familjen håller ihop och att någon bestämmer regler för alla?

Hur tycker du att en bra dotter och en bra son ska vara?

Anser du att det är rätt att homosexuella par, två kvinnor eller två män, ska få bilda familj och skaffa barn?

Vem tycker du ska bestämma vem man ska gifta sig med?

Tycker du att det är rätt att en gift man eller kvinna har egna vänner, även av motsatt kön, utanför familjen?

Tycker du att morbröder, mosttrar, kusiner och andra släktingar ingår i en familj, på vilket sätt i så fall?

Tror du att familjen betyder samma sak för människor i olika länder?

De kompletterande frågorna till Killar som läser Mediaprogram var;

Tror ni att ni ser på begreppet familj på ett annat sätt än vad era föräldrar gör? Finns det en generationskillnad tycker ni bland er här i synen på vad en bara familj, hur ni själva vill ha familj jämfört med vad vuxengenerationen vill?

Vad säger ni om skilsmässor?

Om man tittar på särbo, sambo, var går gränsen till familj där? Eller ensamstående föräldrar med barn, en ensamstående mamma eller pappa med ett barn, vad är familj i det sammanhanget?

Begreppsdefinitioner

Kollektivism. I detta sammanhang används begreppet för att beskriva värderingar i förindustriella traditionella samhällen. I dessa samhällen finns inte någon utbyggd byråkrati eller något socialförsäkringssystem för invånarna. Här är varje person beroende av sin släkt, sin klan, i det fall personen skulle behöva någon form av ekonomiskt eller socialt bistånd. Det är släkten som träder in som socialförsäkringssystem. Detta innebär att varje släkt och klan behöver hålla de ekonomiska systemen intakta och resonemangsäktenskap blir en sak för släkten för att behålla ägor och egendomar inom familjen. Respekt för de äldre och för Gud och Kyrkan är mycket viktigt i samhällen som är kollektivistiska.

Individualism. I översättningar som gjorts till svenska över resultat från World values survey används begreppet *emancipativa frihetsvärden* (Pettersson & Esmer, 2005) i stället för individualism. I World values survey beskrivs utvecklingen mot ökad individualism som något enbart positivt, vilket det inte görs i denna rapport. Värderingarna mot ökad individualism upplevs av många människor som något

jobbigt och något som kan vara ett hot både mot familjestrukturerna men också i förlängningen mot hela samhället. I denna rapport används begreppet individualism med både den positiva innebörd som Inglehart m fl lägger i begreppet och som innebär att människor blir mer altruistiska än egoistiska med ökad personlig integritet men jag inkluderar också ord som ”dokusåpavärderingar” i begreppet som står för en mer vulgäryttring av individualismen. Personlig integritet är mycket viktigt.

Traditionellt samhälle. Ett traditionellt samhälle är ett förindustriellt samhälle. Det kan också beskrivas som ett bondesamhälle. Här råder kollektivistiska värderingar där stor tilltro finns till auktoriteter. Kyrkan och gud är mycket viktiga i detta samhälle. Att få många barn är nödvändigt för familjernas fortlevnad. Resonemangsäktenskap hör till dessa samhällen.

Modernt samhälle. Ett modernt samhälle är här detsamma som ett industrialiserat samhälle. Här råder moderna värderingar som inkluderar kärnfamiljen som norm. Män och kvinnor har kompletterande roller i äktenskapet. Här är det en trygg ekonomi och tydliga normer som värdesätts. Tron på vetenskapen har för många ersatt tron på Gud och kyrkan.

Postmodernt samhälle. Ett postmodernt samhälle är ett samhälle som efter industrialisering alltmer övergått till att vara ett tjänste och servicesamhälle. Det uttrycks också i termen Kommunikationssamhälle. Här är det postmoderna individualistiska värderingar som råder.

Metod

Kvalitativ metod med intervjuer i fokusgrupper.

För att kartlägga värderingar kring familj och samhälle i Uppsala idag så valdes fokusgruppsintervjuer som metod. En fokusgruppsintervju går till så att en utvald grupp pratar med varandra inom gruppen kring ett givet tema och stimulimaterial (Wibeck, 2000). Tre frågor var obligatoriska i alla grupper som i övrigt skulle diskutera kring vad de själva tyckte var viktigt. Fler frågor fanns vid behov. På detta sätt kom det att bli semistrukturerade fokusgruppsintervjuer.

Två testgrupper

Före genomförandet av de åtta fokusgruppsintervjuerna så testades stimulimaterial och frågor av två testgrupper. Den första var en grupp med arabisktalande män i introduktion och då användes också tolk. Den andra gruppen var tjänstemän på chefsnivå, inom Uppsala Kommun. Dessa testintervjuer ledde till att ett kollage, för temat makt, ändrades med tillägg av bilder. De bakgrundsvariabler som var tänkta att antecknas för varje respondent valdes att inte ha med då personer i testgruppen med nyanlända gav uttryck för frågor kring varför dessa skulle med. Tänkta bakgrundsvariabler var kön, ålder, födelseland och upplevd grad av religiositet.

Respondenterna

De grupper som intervjuades var;

- En grupp tjänstemän inom Uppsala Kommun
- En grupp män från Moskén i Uppsala.
- En grupp kristna med representanter från Livets Ord, Pingstkyrkan och Missionskyrkan.
- En grupp tjejer som läser gymnasieskolans mediaprogram
- En grupp killar som läser gymnasieskolans mediaprogram
- En grupp män som läser SFI och som har lång studiebakgrund från hemlandet.
- En grupp män som läser SFI och som har kort studiebakgrund från hemlandet.
- En grupp kvinnor som läser SFI med blandad studiebakgrund från hemlandet.

Utöver dessa gjorda intervjuer så var det från början tänkt att det också skulle intervjuas ytterligare en grupp kommunala tjänstemän och att det skulle vara två grupper med kvinnor som läser SFI inordnat efter studiebakgrund från hemlandet.

Urval

Urvalet av personer till de grupper som diskuterade värderingar skedde med teorierna kring modernitet och postmodernitet som grund. De grupper som valdes för att representera mer traditionella värderingar var de religiösa grupperna med kristna och muslimer. För att se till värderingar som kan härledas till en tänkt modernitet valdes en grupp tjänstemän som alla var fyllda fyrtiofem år och mer. De mer postmoderna värderingarna valdes att representeras av två ungdomsgrupper, en grupp killar och en grupp tjejer, som läser på GUC, Grafiskt utbildningscenter i Uppsala. Utöver detta valdes också tre grupper som är relativt nyanlända i Sverige och som läser SFI, svenska för invandrare, för att se hur deras värderingar står i relation och till de övrigas. Då tolk användes vid genomförandet av dessa tre fokusgrupper för SFI studerande så var urvalet arabisktalande elever. Detta för att underlätta både rekrytering och genomförande.

Rekrytering av personer till fokusgrupperna

Rekrytering har skett genom att projektledaren/rapportförfattaren tagit kontakt med platser där valda respondenter funnits. Vid kontakt med Uppsala Moské talade jag med en person i moskéns styrelse som sedan var med och valde personer ur församlingen och som också sammankallade dessa till fokusgruppsintervjun. I samtal med Livets Ord talade jag från början med sekreteraren till en pastor som förde frågan vidare och även Livets Ord tog ett principbeslut att delta. De valde också själva ut de två personer som kom till intervjun. De två representanterna, en från Missionskyrkan och en från Pingstkyrkan hade jag personlig kontakt med och tillfrågade om de ville ställa upp i detta sammanhang. För rekrytering av Institutionella, tjänstemän från Uppsala Kommun, talade jag med rektor Åsa Näsström som ordnade en grupp med tjänstemän som sa ja till att delta. För fokusgrupperna ungdomar som läser mediaprogram så hade jag kontakt med rektor Sten Bergman på GUC som ordnade båda grupperna, en grupp killar som läste Tryckteknik och en grupp tjejer som läste Design. Sten Bergman ordnade också lokal på skolan och dessa två grupper var de enda som inte skedde i kommunens lokal. För rekrytering av SFI studerande så är det biträdande rektor Eva Grass som ordnade lokal på Eddaskolan och informerade alla lärare om att deras arabisktalande elever skulle informeras att komma till de två informationstillfällen om projektet jag hade för rekrytering av SFI elever. Modersmålspedagog Fawzi Salameh tolkade vid dessa båda tillfällen då jag berättade om bakgrunden till projekt Kollektivism möter Individualism och om de fokusgrupper som jag önskade få deltagare till.

Etiska överväganden

Att undersöka värderingar i olika grupper och att kategorisera dessa kan väcka frågor kring avsikt och syfte. Medvetenhet om detta finns hos projektutförarna med då deltagande i undersökningen är helt frivillig och att man själva väljer att prata om det man själv tycker är viktigt, utöver de tre obligatoriska frågorna, så anser vi att detta inte är något problem. Respondenterna hade också innan intervjuerna fått reda på syfte, se bilaga 1, både skriftligt och muntligt. För gruppen SFI studerande var denna skriftliga information översatt till arabiska och den lämnades till alla i samband med rekrytering på skolan.

Tillvägagångssätt

Sex av intervjuerna skedde i ett av kommunens rum som passade bra för ändamålet då det var ett ovalt litet rum utan allt för många intryck (Wibeck, 2000). De två ungdomsgrupperna intervjuades i lokal på skolan. Då det blev ett missförstånd för den första gruppen, tjejerna, så satt vi i en genomfartskorridor

vilket var störande både för genomförandet av intervjun och för de som deltog. Det rum som bokats på skolan användes dock för killarna. I de tre grupperna med SFI studerande användes tolk, vilket ytterligare blev ett moment i fokusgruppsintervjuerna. Alla intervjuer genomfördes med en moderator, intervjuledare, och en assistent. Moderator i alla intervjuer var Jenny Söderlund på Utvärderingsenheten i Uppsala. Assistenterna var deltagare från Introduktionsenhetens Interna arbetsgrupp inom projektet och där jag själv också assisterade vid de två intervjuerna. Inför alla intervjuer så skulle alla deltagare i grupperna skulle ha läst en skriftlig information vilken projektledaren skickat ut till alla i förväg. För gruppen SFI studerande lämnades denna skriftliga information i samband med att jag informerade för att rekrytera respondenter på skolan. Alla intervjuer spelades in på band och transkriberades av en skrivbyrå. Vid intervjuerna fick alla respondenter en bokstav framför sig och assistenten skrev ner denna bokstav och första orden i meningen för att skrivbyrån skulle kunna skilja vilken person som sagt vad.

Teori

Intervjuerna som ligger till grund för denna rapport har i satts i relation till teorierna kring tradition, modernitet och postmodernitet. Beskrivning av dessa tre samhällstyper görs med hjälp av idealtypsmodellen, som är utvecklad framför allt av sociologen Max Weber. Dessa teorier styrks också med resultat från en världsomspännande livsåskådningsundersökning, World values survey (Inglehart, 2005).

Det traditionella samhället

Ett traditionellt samhälle är ett förindustriellt samhälle. Bondesamhället är ett typiskt traditionellt samhälle. I dessa samhällen finns ingen utbyggd byråkrati och inte heller någon kommunal eller statlig social omsorg. Det är i stället släkten som står för hela det ekonomiska och sociala skyddssystemet. Detta innebär att barnen är hemma och hjälper till, med undantag från skolgång, något som inte heller alltid är självklart att det finns tillgång till. De gamla bor kvar i hemmen och tas om hand om av sina barn. Om en kvinna t ex blir änka eller en man skadar sig och blir handikappad så är det släkten som hjälper till både ekonomiskt och socialt. Då det är släkten eller klanen som utgör detta ekonomiska och sociala skyddssystem så är det också viktigt att behålla ägor och resurser inom släkten. Därför är det också ofta de äldre i dessa släkter som bestämmer vilka de unga ska gifta sig med och då kan det också vara med en kusin eller annan mer avlägsen släkting. Kyrkan och religionen i dessa samhällen har en stark funktion. Många gånger är det också de som står som läroanstalter. World values survey (Inglehart, 2005) har identifierat värderingar som är knutna till dessa samhällen och det är att Gud är mycket viktigt i människornas liv. Det är viktigare att lära barnen i samhället lydnad och religiös dygdighet än att lära dem oberoende och egen autonomi. Barnen måste älska och respektera sina föräldrar oavsett föräldrarnas beteende. Människorna föredrar att ha ett relativt stort antal barn och abort är något som aldrig kan rättfärdigas. Människorna i dessa samhällen har också en stark nationell stolthet och har en stor tilltro och respekt till auktoriteter och starka ledare. Identiteten hänger starkt samman med den släkt man kommer ifrån och var man bor. Det finns tydliga könsroller och den sociala kontrollen är hård. Homosexualitet är inte tolererat i dessa samhällen. Skilsmässor är aldrig försvarbart.

I och med flytt från landsbygden till städerna så har människor brutit med traditionen och i och med industrialismens genombrott så skapades nya städer där industrier hade sina egna områden, bostadsområden skapades och affärsstråk fick sin egen plats. I och med detta är vi nu över i;

Det moderna samhället

Det moderna industrisamhället har präglats av att människor nu inte längre bor på gårdar och i hus där flera generationer bor tillsammans. Kärnfamiljen är den typ av familj som blir idealet i det moderna industrisamhället. Fortfarande har män och kvinnor skilda roller och de är komplementära i sin

funktion i familjen. Att gå från tradition till modernitet är också att gå från naturens cykler och in i klockornas och stämpelurens tid (Melucci, 1989). Taylers tidsstudier var ett led i att få industrijobben så lönsamma som möjligt och människor stämplar in i fabriken på tider som är på minuten. En arbetare kan t ex börja klockan 06.57 för att bryta för lunch klockan 11.23 och så vidare. Människor som byter jobb ofta kan bli kallade för "hoppjerkor". Skolor blir obligatoriska och det är staten som övertar allt ansvar för dessa institutioner. Äldreomsorgen byggs upp och de gamla bor inte längre hos sina barn eller släktingar. Människorna i dessa samhällen tror alltmindre på kyrkan och Gud och alltmer på vetenskapen. Man värdesätter mer materiell trygghet och förutsägbarhet än personlig frihet (Inglehart, 2005). I detta samhälle hänger identitetsupplevelsen mycket starkt samman med den eller de grupper man identifierar sig med, såsom t ex att vara socialdemokrat eller företagsledare. Det är i dessa samhällen som fascism och kommunism blir möjligt.

Det postmoderna samhället

När en alltmer komplex byråkrati byggs upp kring industrierna så byggs det också ett tjänste och informationsamhälle, eller Kommunikationsamhälle upp. Detta har skapat nya värderingar där det nu inte längre är kärnfamiljen som är samhällets minsta enhet utan det är individen. Jämställdhet mellan könen är något eftersträvanvärt och makarna i en familj är alltmindre komplementära och alltmer autonoma som vuxna individer. Personlig integritet är något mycket viktigt och det ger också en tolerans kring andras rätt att ha detsamma. Med detta försvinner också misstron för homosexuella och deras möjlighet att leva öppet i samhället på samma villkor som övriga (Inglehart, 2005). Då individens självförverkligande nu är viktigare än familjens heliga syfte så är skilsmässor något som inte längre är socialt stämplande för de flesta. Enföräldersfamiljer, styvfamiljer, barn som bor växelvis hos sina föräldrar, singlar som minglar och nya livsstilar blir en konsekvens av denna ökande individualism. Människor som har lätt att byta jobb och inriktning på sitt yrke kallas inte längre för hoppjerkor utan för att vara flexibla. Informationsflödet i dessa samhällen är mycket stort och individen måste själv ta ställning till vilket vetenskapligt rön man vill tro på när det finns flera som är motsättande. Människor blir också mer postmateriella och intresset för till exempel miljöfrågor och för djurrätsfrågor och liknande ökar. Kyrkorna som institution och frågor kring tro och andlighet får alltmindre rum i de offentliga sammanhangen.

Tack!

För att kunna skriva denna rapport har vi många att tacka:

Gun Eldståhl, chef på Introduktionsenheten, har jag haft många samtal med kring svårare och lättare utmaningar i arbetet både när det gäller rekrytering till fokusgrupper och mycket annat.

Flyktingfonden som har finansierat projektet inklusive denna undersökning som rapporten vilar på.

Eva Sandstedt, professor i sociologi är min handledare i detta projekt och var också med i diskussioner kring upplägg. Eva har kritiskt granskat mitt arbete och har haft värdefulla tillägg.

Lars Jansson, EU samordnare i Uppsala Kommun har jobbat intensivt med att lösa de ekonomiska frågeställningar som gjort detta projekt möjligt.

Jenny Söderlund på Utvärderingsenheten var moderator i alla genomförda intervjuer i temat familj. Jenny var alltid lika flexibel inför inställda intervjuer som plötsligt kunde genomföras i alla fall eller under ett annat snabbt påkommet datum.

Mina kollegor i vår Interna arbetsgrupp på Introduktionsenheten i Uppsala Kommun som assisterade på fokusgruppsintervjuerna och som även de varit fantastiskt tåliga i ändringar och genomförande av tider för intervjuer, **Maria Aidoni, Karin Edsjö, Amal Gedi Daghighi, Sylwia Hagdahl, Annika Karimi Valdani, Yvonne Wenell, Monica Wiberg** och **Boel Österlund**.

Lotta Engström har, bland mycket annat, som assistent köpt in inspelningsutrustning och sett till att kaffe och fika funnits till intervjuerna.

Eva Grass, är biträdande rektor på Eddaskolan, där all SFI undervisning bedrivs i Uppsala Kommun, har bland mycket annat informerat lärare och skrivit informationsmaterial inför min information till arabisktalande elever i syfte att rekrytera deltagare till fokusgrupper för SFI studerande.

Fawzi Salameh som jobbar som modersmålspedagog på Eddaskolan har bidragit till att rekrytera elever på Eddaskolan till att komma till fokusgrupperna och har också tolkat vid mina presentationer på skolan.

Sten Bergman, rektor, som ordnade både elever till fokusgrupper och lokal på skolan.

Åsa Näsström, rektor på vuxenutbildningen Cederblad i Uppsala, har också stått för rekrytering till en fokusgrupp.

Livets Ord i Uppsala tog ett principbeslut att de ville delta i dessa samtal och bidrog med att två ur församlingen varit med.

Moskén i Uppsala som också tog ett principbeslut om att de ville delta och där sju personer var med.

Och så vill jag framför allt tacka

Alla ni generösa människor som varit deltagande i dessa fokusgruppsintervjuer. Tack för att ni bjudit på era tankar och känslor kring hur ni ser på frågor kring begreppet Familj.

Litteratur

Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural change and Democracy*. New York: Cambridge university press.

Melucci, A. (1989). *Nomads of the present-Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London: Century Hutchinson Ltd.

Pettersson, T. & Esmer, Y. (2005). *Vilka är annorlunda*. Norrköping. Integrationsverkets rapportserie 2005:03.

Wibeck, V. (2000). *Fokusgrupper, Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.

Läs också mer om den världsomspännande livsåskådningsundersökningen World values survey på

www.worldvaluessurvey.com

Bilaga

Information till Er som tillfrågas om att delta i samtalsgrupper kring värderingar, inom ramen för projekt Kom In, Kollektivism möter Individualism.

Projekt Kom In, Kollektivism möter Individualism, är ett projekt inom Introduktionsenheten i Uppsala Kommun och är delfinansierat av Flyktingfonden. Projektets syfte är att öka kunskap och förståelse kring olika värderingar i Sverige och på så sätt minska motsättningar mellan olika grupper. Projektet är indelat i olika faser; Det börjar med en kartläggning i fyra olika målgrupper där värderingar kring familj, makt och det offentliga Sverige kommer att lyftas fram. Del två i projektet är att skapa metod för att underlätta arbetet med människor där olika värderingar möts. Del tre är kompetensutveckling för tjänstemän inom Uppsala Kommun.

Vad är målet med samtalsgrupperna?

Sverige är idag ett land där det finns många olika värderingar vad gäller synen på individens roll i familj och samhälle. I Sverige råder åsikts och religionsfrihet och demokrati. Syftet med samtalsgrupperna är att lyfta fram olika värderingar som finns i Sverige idag.

Vilka kan och får delta i samtalsgrupperna;

Vi har valt ut fyra olika grupper för att få olika värderingar speglade;

- Kommunala tjänstemän
- Ungdomar som studerar media/reklam eller liknande
- Nyanlända invandrare i introduktion
- Personer som tillhör kristna församlingar och/eller en moské

Samtalen kommer att handla om;

Värderingar kring familj, makt och det offentliga Sverige.

Hur kommer samtalen att gå till

Samtalen sker genom så kallade fokusgruppsintervjuer. Det betyder att deltagarna träffas gruppvis om cirka sex personer. Inom gruppen kommer samtal att äga rum kring ett tema som presenteras av samtalsledaren. I samtalet får varje deltagare ge uttryck för sina åsikter. Målsättningen är att de olika grupperna samlas tre gånger under tiden september 2006 till april 2007 för att tala om sina värderingar. Samtalen kommer att spelas in på band. Alla som deltar i dessa samtal garanteras full anonymitet. Samtalsledaren behöver få veta; kön, ålder, födelse land, antal skolår och grad av religiositet.

Om det finns fler frågor så ta gärna kontakt med projektledare Lise-Lotte Gustafsson
Lise-Lotte.Gustafsson@uppsala.se

Telefon 018-7271592 och mobil 076-1019996